

52545

52545

121

ACTA UNIVERSITATIS SZEGEDIENSIS
DE ATTILA JÓZSEF NOMINATAE

ACTA JURIDICA ET POLITICA

Tomus XXIX.
Fasciculus 1.

D.

1983 AUG 9

ANTALFFY GYÖRGY

**Niccolò Machiavelli politikatudományi
tanításának lényegéről**

SZEGED
1982

✓

ACTA UNIVERSITATIS SZEGEDIENSIS
DE ATTILA JÓZSEF NOMINATAE

ACTA JURIDICA ET POLITICA

Tomus XXIX.

Fasciculus 1.

ANTALFFY GYÖRGY

**Niccolò Machiavelli politikatudományi
tanításának lényegéről**

SZEGED

1982

Redigunt

ELEMÉR PÓLAY, ÖDÖN BOTH, LAJOS TÓTH

Edit

*Facultas Scientiarum Politicarum et Juridicarum Universitatis Szegediensis
de Attila József nominatae*

Nota

Acta Jur. et Pol. Szeged

Szerkeszti

PÓLAY ELEMÉR, BOTH ÖDÖN, TÓTH LAJOS

Kiadja

*A Szegedi József Attila Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kara
(Szeged, Lenin krt. 54.)*

Kiadványunk rövidítése
Actn Jur. et Pol. Szeged

ISSN 0563—0606

I.

A MODELLEKRŐL

(*A Borgia-k*)

Mielőtt Machiavellinek, késői századokra is kiható, leszűrt tanulságaival foglalkoznánk, többek között röviden át kell tekintenünk a pápai állam kialakulását. Ez volt az a történelmi színpad, ahol hőseink: a két Borgia, apa és fia, a maguk mindennapi szerepét eljátszották, hogy aztán a firenzei titkárnak oly sok vitára okot adó modelljéül szolgáljanak.

Az V. századtól kezdődőleg római császárok és nemesek közép- és dél-itáliai birtokokat adományoztak a pápának. Ezeket az adományokat a VIII. században frank uralkodók tovább bővítették. Végül is öt különböző területből: a Tirrén-tenger menti "Patrimonium Petri"-ből, az Adriai-tenger melletti Marche d'Anconából, Romagnából és a spoletói hercegségből kialakult a pápa itáliai birtoka: az Egyházi Állam. Ilyen hagyományozott birtokok (patrimoniumok) voltak még másutt is: Siciliában, Dalmáciában, Sardiniában, sőt még az Alpok alján és Galliában is. Történetünkben azonban szerepük nem jelentős.

Az invesztitúraharc, az avignoni fogság és az egyházszakadás nem nagyon használt a pápaság tekintélyének. Így a közel 70 évig tartó távollét után Rómába visszatérő pápa, államának területén birtokait féltékenyen őrző számtalan fejedelmecskét talált, akik mint pápai vikáriusok kormányozták területeiket, a pápának járó fizetés kötelezettségéről azonban szívesen megfeledkeztek. A pápának egyelőre bele kellett ebbe nyugodniuk. Így erről a területről jövedelmüknek csak mintegy negyedrészt húzhatták.¹

Még más bajok is voltak. Időnként valami sajátos pápaellenes szélsőségesesség fejlődött ki, mint például a polii Campagnaban élő valdens eretnekeké, akik azt hirdették, hogy az igazi pápa ismertetőjegye Krisztus szegénysége.

Vagy itt van az a Stefano Porcari, aki a pápai uralom végleges megdöntését tervezte, és éppen az ellen az V. Miklós ellen szervezett összeesküvést, aki Rómának a legnagyobb kedvezményekkel kedveskedett. Terveibe — feltehetőleg — egyes olasz kormányok is be voltak avatva, mindenekelőtt Nápolyi Alfonso. Újabban megtalált iratok ezt alátámasztják.²

De ebben az időben fejezte be Lorenzo Valla is a constantinusi adományozás ellen szerkesztett deklarációját: "Ut Papa tantum vicarius Christi sit et non etiam Caesaris... Tunc Papa et dicitur erit pater sanctus, pater omnium, pater ecclesiae..." etc. Világos az az óhajta, hogy az egyházi állam mielőbb secularizáltassék.

¹ Hermann Zsuzsanna: Cesare Borgia. Bp. 1969. 20—24. o.

² J. Burckhardt: A reneszánsz Itáliában. (Ford.: Elek Artúr, 2. kiad.) Bp. 1978. 56., 78—81. old. ill. uo. Jegyzetek 301. old.

Egy másik összeesküvő csoport, élén Tiburzioval, nem is titkolja, hogy céljuk a pápi hatalom megdöntése. A complotban benne van Jacopo Piccilino condottiere és a tarentói fejedelem! Világos, hogy a pápaságnak vagy meg kell fékeznie ezt az anarchiát vagy alul marad. Részben ezt a feladatot végezte el a "rettenetes" IV. Sixtus — aki leszámolt a Colonnakkal.

Egyébként ő volt az a pápa, aki — hogy rokonait a Rovere-Riariokat hatalomhoz juttassa — gazdasági, politikai sőt fegyveres harcra is keveredett a Mediciekkel. A nepotizmus azonban sokkal régebbi keletű volt e pápánál. Machiavelli szerint III. Miklós (a XIII. század végén) "volt az első pápa, aki nyíltan kimutatta személyes becsvágyát, és azzal az ürüggyel, hogy az egyházat kívánja nagygyá tenni, rokonait igyekeztetett hatalomhoz és gazdasághoz juttatni".

Ez a folyamat leplezetlen nyíltsággal jelentkezik a XV. század pápáinál. IV. Sixtusnak azonban nem sikerült a pápaságot örökölhetővé tenni.

A nepotizmust és a világi hatalomért folyó harcot tehát nem VI. Sándor találta fel. Annak a hosszúra nyúló folyamatban azonban, amely az ecclesia Christi-t "minden bűntől bűzlő mocsárrá" változtatta, ő az egyik markáns, ha ugyan nem a legmarkánsabb alakja. Ma ezt a folyamatot, amit különben Lorenzo il Magnifico jellemzett így, a pápaság elvilágiasodásának szokták nevezni.³

Miután Itáliában hiányzott az a központi hatalom, amely a gazdasági életet támogatja és a maga javára felhasználja, a politikai életre természetesen hatottak a gazdasági fejlődés buktatói. A feudális anarchiában fuldokló nápolyi királyság, valamint a pápai állam is kimaradtak a polgári fejlődésből. Iparuk elenyésző, kereskedelmük idegenek kezében volt. Így nem jelentett komoly piacot az északi iparcikkek számára, de az északi államok sem nélkülözhatték a közép- és dél-itáliai gabonát. Különösen megnőtt ez a szerepük, amikor a török terjeszkedés elzárta előlük a keleti gabonakereskedelmet. Így a mezőgazdasági területek megszerzésére irányuló küzdelem, a politikai viszályok egyik forrása lett.⁴

A képből nem hiányozhatnak Közép-Itália kis önkényuralkodói, akik nem szünetelő harcban álltak egymással és alattvalóikkal. Utóbbiak — fényűzésük és küzdelmeikből folyó permanens pénzhiányukból kifolyólag — állandóan zsarolták. Ezért ezeknél — kevés kivétellel — állandó utálatnak örvendtek; mint a ferrarai Esték, a mantovai Gonzagák, a bolognai Bentivogliok, a Montefeltrók Urbinóban, s Romagna más kisebb-nagyobb zsarnokai. Alattvalóik elszegényítésével egyúttal maguk alatt is vágtak a fát, amely gyűlölet jól jött az őket felszámoló Cesare Borgiának.⁵

*A fejedelmet — mondta Machiavelli — akkor gyűlölik, ha megrabolja és erővel elveszi alattvalói vagyonát.*⁶

Ezek a kis zsarnokok ellenfeleiket hidegvérűen és kegyetlenül irtották. Jellemző példa erre a perugiai Baglione család rémtettei. Ellenfeleiket az Oddikat, Perugisa elhagyására kényszerítették. Az összeesküvéseket és rajtaütéseket iszonyú bosszúval viszonozták. 1491-ben a városba benyomuló 130 ellenfelüket holtra verték és tetejeiket kiakasztották az állami palotára. Ezek után a piazzán 35 oltárt állítottak fel, három napig misét mondattak és körmenetet tartottak, hogy elhárítsák az átkot a város felől. Megtörtént, hogy VIII. Ince egyik unokaöccsét fényes nappal szúrták agyon az utcán!

³ Hermann Zs.: i. m. 22—26. o., ill. Burckhardt: i. m. 81. o.

⁴ Hermann Zs.: i. m. 54. o.

⁵ U o. 55. o.

⁶ Machiavelli: A fejedelem. (Ford.: Lutter Éva), Bp. 1964. XIX. Hogyan kerülje el a megvevést és gyűlöletet.

Mikor 1494-ben VIII. Károly benyomult Olaszországba, a Baglionék Assisiben a környéken táborozó száműzöttekkel viselnek háborút. A völgyben minden épületet a földdel egyenlővé tesznek. A szántóföldek vetetlenül maradnak. A parasztok haramiákká és gyilkosokká vadulnak. Az elbűrjázó bozótot szarvasok és farkasok népesítik be, melyek az elesettek teteméből "keresztény húson" laknak jól.

Nemcsak ellenfeleiket, egymást is kiméletlenül irtják. Astorre Baglione esküvője, 1500. július 15-e véres nászszá válik. A felbujtók egyikével Guilio Cesarevel még találkozunk. Az egyik póruljárt összeesküvő, Grifone Barcila, még fiatal és szép anyjának, Atalantanak festette meg később világhírű "Sirbatétel"-ét Raffaello, aki abban az időben ott, Pietro Peruginonál inaskodott.⁷

Hogy ezek a rémtettek nem korlátozódtak kizárólag a Baglioneokra, arra éppen az említett Guilo Cesare Varanonak az élete jó példa.

1434-ben családja összes tagját lemészárolták, egyedül ő menekült meg a vérfürdőből. Mint két éves csecsemőt Folignoba viszik. Alig érkezik meg Foligno urához, ennek családját is kiirtják. Innen Fabrianoba kerül az ott uralkodó Chiavellokhöz. Egy év múlva legyilkolják a Chiavellokat is. Bellum contra omnes! A három éves Guilo Cesare egy kolostorba kerül. Innen 12 éves korában hazaviszik, hogy uralkodjon. Később ő is nagy zsarnok lesz, s így rajta is bekövetkezik 70 éves korában a "végzet akarata". Miután Camerino polgárai, akik gyűlölik, meghódolnak Cesare Borgianak, Pergola várába viszik, ahol meghal. Gocciardini szerint megfojtották. Három fiát kivégzik, csak a negyedik menekül meg a zsarnokvadász Cesare elől.⁸

A Borgiák: a pápa és fia, Cesare, akik e kiskirályokat kiméletlen kegyetlenséggel irtják, családi hatalmuk megalapozása érdekében csak azt tették, amire helyzetük és a kor készítette őket. Csak a cselszövéseik nagyvonalúbbak, de kegyetlenségük beillik a korbá. Azonkívül biztos, hogy tehetség dolgában is jóval felette álltak Róma véreskezű kis zsarnokain. Bártran ők is elmondhatták volna: Spectaculum facti sumus mundi et hominibus — a tényekből eredő látványosság vagyunk a világ és az emberek számára.

Az aragóniai Borja család, a mórok ellen küzdve, a mélyből küzdötte fel magát. Ősi nevüket akék vizű Ebro menti Borja városkától nyerték.

Alonso Borja, spanyol egyetemeken szerzett jogi doktorátust. Majd az aragon uralkodó mellé került, ahol gyorsan emelkedik az egyházi ranglétrán. Előbb valenciai kanonok, majd Valencia érseke lesz. 1444-ben elnyeri a bíborosi kalapot. Nevét a pápai adománylevelek Borgiára latinositották.

1455-ben az V. Miklós halála után összeülő konkláve, a rivalizálók mellőzésével, őt választja meg pápává. III. Calixtus néven lép a pápai trónra. Megválasztásában diplomáciai ügyessége is szerepet játszott. Ő küldi Magyarorszába Kapisztrán Jánost, Hunyadi megsegítésére.

Diplomáciája egyidőre, a két nagy rivális római familia, az állítólag guefe Orsiniak és az állítólag ghibellin Colonnák harcát is lecsendesítette. Módszere egyszerű és hatásos. A nagy római családokat igyekezett kiszorítani az egyházi hivatalokból és méltóságokból, hogy oda a saját spanyol rokonait ültesse be.

Két unokaöccséből bíboros lesz, a harmadikat, Pedro Luist, a legmagasabb világi funkciókkal ruházza fel. Mindhárman még gazdag beneficiumokat is kapnak.

Ám halálakor, 1458. augusztusában, az Orsinik mégis zavargásokat szervezhetnek és elűzik a halott pápa "katalánjait". Ezek közül egy Rodrigo Borgia kar-

⁷ Burckhardt: i. m. 26—29. o.

⁸ Hermann Zs.: i. m. 56. o., ill. 179. old. szerint Rómában halt meg!; Rafael Sabatini: Borgia Caesar élete. 1—2. köt. Ford.: Kiss Dezső. Bp. é. n. 2. köt. 104. old. Szerinte Pergolaba két fiát Venanziót és Hannibalet. Cattolica erődségébe zárták, míg végül a harmadik is Cesare kezébe került.

dinális és pápai alkancellár, kitart a posztján. Később majd VI. Sándor néven pápává választják.

Rodrigo 1431-ben született Jativában. III. Calixtussal ellentétben, ő a Borjak tehetsős ágából származott. Valenciában ebben a "legélvezethajhászóbb" spanyol városban — ahogy Hieronymus Münzer német humanista nevezte — végzi tanulmányait. A pápai kegy innen viszi át Itáliába, ahol beiratkozik a bolognai egyetemre. 1456-ban a kánonjog doktora és bíboros. Még ugyenebben az évben pápai alkancellárrá nevezik ki. Mint alkancellár évi 8000 dukát jövedelemmel rendelkezik, de ennél is fontosabb, hogy elsőnek értesül a gazdag egyházi javadalmak megüresedéséről. Nagyon rövid idő alatt mint egyik leggazdagabb kardinálist emlegetik.⁹

Az alkancellárságot öt pápa alatt, 35 éven át viselte. Olyan rekordteljesítmény ez, melyre nincs még egy példa az egyház történetében. Diplomáciai képessége az idők folyamán megszerzi neki a valenciai, portói és cartagenai püspökségeket. 1472-ben, aragóniai Ferdinánd és Kasztíliai Izabella 1469-ben kötött házasságának pápai jóváhagyása jutalmaként Aragónia egyik legjövődelmézőbb világi birtokával, a gandiai hercegséggel jutalmazták meg szolgálatait!¹⁰

A vagyon és hatalom halmozása mellett, a hölgyek is a gyengéi közé tartoztak. A hatalmas pápai alkancellárban "az uralom vágya, a szerzés mohósága és a kéjsóvárság erős és ragyogó egyéniséggel párosult".¹¹

Gasparo de Verona azt írja: „az alkancellár szép ember, vidám arccal és külsővel... Elbűvöli az előkelő hölgyeket, ahol csak találkozik velük, és csodálatos vonzerőt gyakorol rájuk, erősebbet, mint vasra a mágnes”. Majd óvatosan még hozzáteszi: „Általában úgy vélik azonban, hogy érintetlenül küldi vissza mindannyiukat. De nem küldi vissza őket, mint azt egy sienai botrányos esetből megtudjuk! Rodrigo egy bíboros társával együtt kísérté el a pápát szülővárosába egy keresztelőre. A vallási ceremóniák után sor kerül egy különös fekete misére. Egy magas fallal elzárt kertben a két bíboros hajnali 6 óráig mulatozik a hölgyekkel, akiknek férjeit, apáit, fivéreit kizárják ebből a mulatságból. Az érintettek egyike állítólag ezt mondta: "Istenemre, ha azok a csecsemők, akik egy éven belül megszületnek, apáik ruhájában jönnének a világra, mind pap és kardinális lenne!"¹²

A pápa három idősebb gyermekének anyjáról nem tudunk semmit. Pedro Luis, Girolama és Izabella — II. Pius és II. Pál pápasága alatt születtek. Pedro Luis Gandi hercegségét kapta meg Girolama és Isabella előkelő házasságot kötöttek 1482. ill. 1483-ban.

A pápa szívéhez közellálló gyermekek: Casera (1475. szeptember), Giovoanni (Juan) Lukrezia és 1481-ben a legifjabb Giufredo (Jofré) a római Vanozza de' Catanei asszonnyal folytatott viszonyból származnak. Róla is keveset tudunk. A vele való viszony 1470-ben kezdődhetett. A Vannoza név a Giovannoza rövidített formája, amely becéző alakja a Giovanna névnek. Amig Roderigo kardinális szeretője nem lett, nem is tudunk róla mást, mint a születési évét: 1442. július 13. Ezt is a Santa Maria del Popolo templomban levő sírfeliratából.

A kánonjog tiltja, hogy törvénytelen gyerek megkapja a bíbort. IV. Sictus pápa már 1480-ban fölmentette Cesare Borgiat az alól, hogy törvényes származását bizonyítsa. Nem volt tehát szüksége arra a megoldásra, amelyet Infessura állít a naplójában, hogy hamis tanúkkal bizonyítsák azt a tényt, hogy egy bizonyos Domenico d'Arignano törvényes fia, akihez a pápa a szeretőjével valóban feleségül adta. Egyéb-

⁹ Hermann Zs.: i. m. 30—35. o.

¹⁰ U. o. 35—38. o.

¹¹ Burckhardt: i. m. 84. o.

¹² Hermann Zs.: i. m. 37. o.

ként Guicciardini ugyanezt állítja az Istoria d'Italia-ban anélkül, hogy Arignano nevét említene.¹³

Később, valószínűleg 1480-ban, már Giorgio della Crose felesége és vele együtt lakik a Piazza Pizzo di Merlón álló házban (a mai Piazza Sforza Cesarini), nem messze attól a Bianchi Vecchin álló palotától, melyet az alkancellár oly fényű pompával rendezett be és alakított át. Az új férjet apostoli titkárnak nevezik és nem lehetetlen, hogy ezt éppen annak köszönhette, hogy behunytt szemmel tűrte felesége viszonyát, mely őt Cesare apjához fűzte. Ebből az időből Cesareről a pápai bullák adnak hírt. 1482-ben megkapja Valencia praebendáit és egyéb kánonjogait, majd valenciai kanononokká és apostoli nótáriussá nevezik ki. 1484-ben Alba priorja, majd még ugyanabban az évben a carthagói egyház kincstárnoka.

1486-ban Vannoza özvegygé lett, de még ugyanebben az évben újra férjhez ment. Új férje Carlo Canale, mantuai tudós, aki Francesco Gonzaga bíboros szolgálatában állt, mint kamarás. A bíboros halála után Rómába költözött. E házasság után megszakad a viszony az alkancellár és közte.

Az alkancellárt ebben az időben úgy jellemzi Volterra, mint akiben „olyan szellem lakik..., amely mindenre képes és igen nagy értelem... természetétől ravasz és nagy-szerűen ért az állami ügyek viteléhez”.¹⁴

Fiáról, az akkor 18 éves Cesareről, még a ferrarai követtől tudjuk meg az alábbiakat: „Múltkoriban meglátogattam Cesaret trasteveri házában. Vadászni indult, teljesen világi, selyemből készült öltözkéiben, oldalán fegyverrel: picurka kör jelezte csupán tonzuráját... Valencia érseke sohasem érzett kedvet az egyházi pályára, de meg kellett fontolnia, hogy beneficiumai több mint 16000 dukátot jövedelmeztek.”

A kiszámíthatatlan sors hamarosan úgy hozta, hogy Cesare megszabadulhatott a számára annyira kényelmetlen bíbortól és felölthette az egyéniségéhez jobban illő páncélt.

1497. június 14-ének hajnalán Juan Borgia (Giovanni), Gandia hercege, titokzatos merényletnek esik áldozatul. Átvágott torokkal, testén tíz-tizen négy szúrt sebbel halászták ki a Tiberisből. Miután ékszerei, kesztyűje, töre, erszénye (benne hiánytalanul 30 arany) mind vele voltak, kétségtelen, hogy nem rablógyilkosság történt. A pápa ellenségei persze örültek. *Machiavellinek* a tizek tanácsához intézett jelentésének kivonatában ez áll: „*eleinte senki sem tudott semmit, aztán azt állították az emberek, hogy Valencia kardinálisa (Cesare Borgia) követte el a gyilkosságot.*”

Machiavellin kívül még más egykorú és majdnem egykorú írókra (Sanazzaro, Capello, Mattazzaro, Sanuto, Pietro Martire de'Anghiere, Guicciardini és Panvinio) hivatkoznak azok, akik ezt a vádat igaznak fogadják el, mint Jacob Burckhardt, vagy Gregorovius is a *Geschichte der Stadt Rom un Mittelalter* c. művében, illetve a Lucrezia Borgia-ról írt könyvében.

”Sándor pápa kénytelen volt hozzájárulását adni legkedvesebb fiának, a gandia hercegnek a meggyilkolásához, mert ő maga is állandóan rettegett Cesaretől” — írja Burckhardt.

Nagy kár, hogy a pápai szertartásmester, Burckhard, egykorú és igen értékes Diáriuma a gyilkosságot követő nap után megszakad és a következő augusztusig nincs semmi bejegyzés. Ám Gregorovius ezt a körülményt is vádként magyarázza: ”talán szándékosan szakította meg a naplót, hogy ne kelljen megemlékeznie a testvérgyilkosságról.”

¹³ R. Sabatini: i. m. I. köt. 35—36. o. f

¹⁴ Sabatini: i. m. I. köt. 38—43. o.

¹⁵ Hermann Zs.: i. m. 65—66. o.

Furcsa és sötét historia ez, amire talán sohasem kerül megnyugtató választ kapunk. Mindenesetre például Paolo Capello, Velence követe, aki a felsorolt források közt is szerepel a gyilkosság elkövetésekor nem tartózkodott Rómában, s csak 3 év múlva került oda. Elismétli a hírt Cesare bűnösségéről, amely azonban csak nyolc hónappal a bűn elkövetése után támadt fel először. A felsorolt források mindegyike ellen felhozható valami lényeges kifogás, ami hitelüket nagyban lerontja.¹⁶

Modern korunkban, amikor a krimi közkedvelt, ebben a krimiben azt mondhatnánk: sok minden szól Cesare bűnössége mellett, de sok minden szól ellene is. Az, amiért hajlunk, hogy ezúttal felmentsük a testvérgyilkosság szörnyű vádjá alól: hiányzik az indíték!

Amikor ugyanis Cesare tizennégy hónappal Gandia hercegének halála után levetette a bibort, hogy magára öltse a hadvezér páncélját, nem vette birtokába azokat a világi birtokokat, amelyek néhai bátyjáié voltak!¹⁷

Egyelőre azonban még az 1492-es évhez kell visszakanyarodnunk, amely anélkül, hogy a kortársak sejtették volna, jelentős eseményeket tartogatott a világ számára.

1492. január 2-án elesett Granada, az utolsó mór emírség. Európa dél-nyugati felén megszűnt a mohamedán veszély. Ez az esemény nagyban közrejátszott abban, hogy 1492. augusztus 3-án a spanyolországi Palos kikötőjéből három, mai szemmel nézve, nevetségesen kis vitorlás hajó fusson ki a végtelen óceánra, hogy nyugati irányba haladva Indiába jusson. A generalkapitány: Cristoforo Colombo, egy genovai takács fia, Toscanelli térképében bizakodva azt hitte, hogy nyugat felé haladva elér majd honfitársa, Marco Polo által elbeszélt Zipangba (Japán) és onnan Indiába.

Ugyanezen év augusztus 11-én a conclavé Rodrigo Borgiat egyhangúlag Szent Péter utódjává választotta. II. Ulászló magyar király pedig nagy reményeket fűzött az új pápához, hogy az megszabadítja a nápolyi Ferrante lányával, Mátyás özvegyével, Beatrixszel kényszerből kötött álházasságától.

A pápa, aki a nápolyi és milánói párt viszályából, mint nevető harmadik, győztesen került ki, trónját kétségkívül simoniának is köszönhette. Elég gazdagságot gyűjtött össze, hogy a szavazatokat megvásárolja. "Abban a korban járt" — mondja Sigismondo Conti pápai titkár, "amikor Arisztotelésszel szólva, az ember bölcsességének csúcára ér: 60 éves."

Az alatt a tizenhétnapi interregnum alatt, amely az új pápa megválasztásáig eltelt, Rómán a szokásosnál is nagyobb bűnhullám csapott át. Állítólag 120 gyilkosság történt ez idő alatt, ami "csikágói mértékkel" mérve is szép teljesítmény. Sándor pápa aztán irgalmatlanul lecsapott a bűnösökre. Egy tetten kapott gyilkos házat a föld színéig leromboltatta, a tettest a romok fölé akasztatta fel. Infessura Diariumában meg is jegyzi: et iustitiam mirabili modo facere coepit.¹⁸

De nem csak a kisrablókat akarja kiírtani. Az Orsiniaknak, akiket a Colonnák segítségével legyőzött, tapasztalniuk kellett ezt. "Az Orsiniakkal — mondja a Szentatya — nyomban véget kell vetni mindennek. Itt a helye, hogy az egész házat megsemmisítsük. Mindent el kell venni tőlük, sem asszonyaikat, sem kisgyermeküket nem szabad megkímélnünk."

Hogy nem maradt az üres fenyegetésnél, az kitűnik a velencei követtel folytatott beszélgetéséből. "Exellenciád tudja — szól a Szentatya a velencei követhoz — a mi kezünk, a Borgiák keze egészen vörös az Orsiniak vérétől, mi már nagyon messze mentünk el, s ezért tartozunk magunknak azzal, hogy valamennyi Orsinit hatalmunkba kerítsük, hogy kárt ne tegyenek mibennünk."

¹⁶ Sabatini: i. m. I. köt. 133. o.

¹⁷ Sabatini: i. m. I. köt. 140. o.

¹⁸ Sabatini: i. m. I. köt. 65. o.

Miután az Orsiniakat leverte, a szövetséges Colonnákat kell elpusztítani. Ebben áll Sándor politikájának ügyessége: A közös győzelem után a küzdőtársat még a barátság nyarán orozva meggyilkolni. "Évégett nagy művész a tettetésben. Velence követe, Guistiniano, lefesti Sándor lelkének igaztalanságát, hamisságát, ahogyan a festő Pinturicchio az arcát". "Ha az a szándéka, hogy becsapjon minket — jelenti a velencei —, akkor látom, hogyan formálódik a hazugság először lassan az ajka körül. Ha egyszer kimondta, akkor mindig gyorsabban és forróbban beszél, egyszerre úgy tűnik, mintha melle nyílna meg, és a szavak egyenesen a szívből jönnek és már nem a szájából. Arca izzik, csupa odaadás az egész ember, szavai teljesen áthatják. A pápa kijelenti nekem, a lelkét szeretné kitenni és a mi köztársaságunknak ajándékozni, hogy megőrizzük."¹⁹

Különben környezetében ő is megmaradt spanyolnak, mint nagybátyja III. Calixtus. Ha düh önti el "mint egy piaci kofa káromkodik atyáinak nyelvén: spanyolul!" Cesarevel a nyilvánosság előtt spanyolul beszél. Lukreziát, amikor spanyol szabású ruhájában Ferrarába bevonul, spanyol udvari bolondok éneklik meg. Spanyolok a pápa meghitt cselédei...

Látjuk, hogy Cesarenak volt honnan tanulnia. Egyébként ebben is követője félelmetes apjának. Hírhedt katonasága az 1500-i háborúban, éppen úgy, mint hóhéra, Don Michelotto, spanyolok. Spanyol volt a környezetében a méregkeverő cremonai Sebastano Pinzon. Ő maga, mint torreador, spanyol módra, hat vad bikát ölt meg zárt udvarában.

Ám a korrupció, ami Rómában a pápát körülveszi, már előtte is nagyon fejlett volt.²⁰

1493. szeptemberében a pápa tizenkét új bíborost nevezett ki. Az újonnan kinevezett bíborosok között volt Cesare, a pápa fia is. A súlyosan beteg Riario bíboros tisztje, a pápai állam főkamaraása is növeli jövedelmeit. Hamarosan a leggazdagabb egyházfejedelmek közé tartozik.

Apja a képzését sem hanyagolja el. Csaknem négy évet töltött Perugia és Pisa egyetemén, ahol jogi tanulmányokat folytatott. Humanista ókor-rajongását spanyol tanítói: Spaniolio di Maiorca és Juan de Vera plántálták belé. Ez a két humanista is tagja volt Pomponius Laetus római akadémiájának. Pomponiust, az ókori Róma pogány szertartásai szerint rendezett ünnepélyei miatt II. Pál pápa be is börtönözte. VI. Sándor támogatta őt és tanítványait. Amikor 1498-ban elhunyt, az egész pápaudvar csatlakozott a gyászmenetéhez.

Az asztrológia és alkímia misztikus tudományába a nünrbergi Lorenz Beheim ezen kérdések elismert szakértője vezeti be. Vele, aki 22 évig volt a pápa udvarmestere majd a pápai erődtítmények és védőberendezések felügyelője, még a haditudományokról is gyakran érkezett, amelyek kétségtelenül sokkal jobban érdekelték Cesaret az egyházi szertartásoknál.

Cesare 22 éves korában magas termetű, karcsú mint egy atléta. Apjától örökölte csodálatraméltó egészségét. Kivételes fizikai erejét rendszeresen fejleszti. A nélkülözést, fáradságot egyképp tűri. Legkedvesebb sportja a vadászat, ott is vadkan-vadászat. Ezt a sportot nemsokára Romagna kis zsarnokain fogja gyakorolni.

Apjától abban is különbözik, hogy mindaz, ami Sándornál túlhabzó, fékevesztett, vad, fiánál, Cesarenál — aki most bátyjának halála után letéve a bíbort — "a római szentegyház gonfalonierejénál és főkapitányánál, megfékezett és szabályozott lesz. Cesare bűnöktől, élvezetvágytól mentes és ha itt-ott élvez is, akkor magasan fölötte áll minden megszokott kedvtelésnek. Mert semmi sincs benne számítás nélkül,

¹⁹ L. Valeriu Marcu: Machiavelli. A hatalom iskolája. Bp. 1937. 134—135. o.

²⁰ L. Burckhardt: i. m. 83. o.

emberi gyengeség nem fékezi célját. Cesare számára a hatalom konkrét, egyértelmű tárgy, roppant, jéghideg cél. Birtokolni akarja, ahogyan a lovát birtokolja. A szerencse fiának — ahogyan az itáliaiak nevezik — ennek a huszonötéves ifjúnak lelkében rend uralkodik. A fortélyt, a képmutatást, a kegyetlenséget, a nagyvonalúságot biztos kézzel fogja és alkalmazza.”²¹

Mint Julius Caesarról, akit egyébként mintaképének is tekintett, róla is el lehetett mondani: meg volt benne minden bűn, de nem volt egyetlen hibája sem. Nem csoda hogy magára vonta a római történelem egy másik csodálójának, a firenzei köztársaság titkárának, el nem múló érdeklődését.

Egy kevésbé megbízható, a tényeket költői szabadsággal kezelő író jegyezte fel róla, hogy még Caesar jelmondatát is kisajátította: "Aut Caesar, aut nihil". Tény viszont, hogy még bíboros korában Nápolyba menet, egy díszkardot kapott, melynek kardlapjára ez a jelmondat volt vésve.²²

A púpos VIII. Károly francia király halálával a politikai kaleidoszkóp ismét megváltozott. Cesare nem kapta meg a nápolyi király lányának, Carlottának a kezét. A Borgiák nápolyi tervei így megghiúsultak. Ennek a megoldása az újonnan trónra lépett XII. Lajosra várt.

Cesare most — mint atyjának, a pápának a követe vitte meg Lajosnak az engedélyt, hogy az elhalt király özvegyét, Bretagnei Annát elvehesse. Együttal felbontotta a királynak, az elhunyt uralkodó hugával, Johannával kötött házasságát.

Cserében mindezért a francia uralkodó katonai és pénzübeli segítséget ígért a pápának ellenségei ellen. Továbbá a pápa beleegyezését adta a franciáknak Milánó elfoglalásához, ahová időközben az előzőtt Ludovico Moro visszakerült.

A Nápolyban kikoszarozott Cesare, a király egyik unokahugának, Charlotte d'Albretnek, János navarrai király hugának kezét is megkapta. Valamint a dél-franciaországi Valentiois hercegséget. A fényes esküvőt 1499. május 12-én tartották meg Bloisban. Két hónappal később már otthon hagyja ifjú feleségét (akit többé nem lát viszont) és 1499. október 6-án a francia király kíséretében bevonul Milánóba. A Sforzák államának összeomlása magával rántotta Itália függetlenségét. A milánóiak örömmel fogadták a hódítókat. Ebben talán közrejátszott a polgárok között elterjedt hír, hogy a francia király alattvalóinak nem kell adózniuk.

Hamarosan az is kiderült, hogy a pápa milyen feltételek mellett csatlakozott Franciaország és Velence szövetségéhez. Unokaöccse, Giovanni Borgia kardinális Velencében, a tízek tanácsa előtt kijelentette, hogy a pápa ösztönzése céljából tűzte ki, hogy az egyháznak visszaszerzi Romagna azon városait, amelyek eredetileg a Szent-szék hűbérei voltak, ma pedig olyan uralkodók birtokában vannak, akik megtagadták a pápai fennhatóság elismerését, az évi adófizetést, sőt némelyek odáig "vetemedtek", hogy fegyvert ragadtak az egyház ellen.

Ahhoz, hogy ez az állapot Romagnában kialakulhatott, olyan pápák mint IV. Sicutus és VIII. Innocent is hozzájárultak. Ezek a pápák, hogy gyermekeiket és unokaöccseiket javadalmakkal lássák el, darabokra tördelték az egyházi államot. Velence, Firenze és Milánó pedig vigyáztak, hogy ez az állapot fennmaradjon. A pápáknak így, ha megpróbálták hatalmukat vikáriusaikkal szemben érvényesíteni, e három állam ellenállásával is szembe kellett nézniük. Milánó francia okkupációja után, midőn Velence és Firenze is francia szövetségesek lettek, elérkezett a kedvező alkalom a pápai hatalom kiterjesztésére, amit a ravasz Borgia meg is ragadt.

²¹ Valeriu Marcu: i. m. 135—136. o.

²² Sabitini: i. m. I. köt. 205. old.

Romagna, "mely Itália tartományai között a legszebb és a legtermékenyebb", Benvenuto da Imola (XIV. század) szavai szerint, gazdag gabonatermelésével rendkívül nagy értéket jelentett. Hat nagyobb központja, Ravenna, Rimini, Cesena, Forli, Faenza és Imola és még néhány kisebb város a környékükkel, ekkor különböző nevű, rangú és képességű signorek uralma alatt állott.

Uralmuk alatt ez a vidék *Machiavelli* szavaival élve "a rablás, viszály és erőszak minden elképzelhető formája alatt nyögő tartománnyá" vált, amelyet "tehetetlen urak kormányoztak, akik inkább kifosztották alattvalóikat, mintsem javukat keresték volna, egyenletlenkedésre és nem egyetértésre adva okot." Részben ez is a magyarázata Cesare gyors sikereinek. Az általa elfoglalt területek lakossága viszonylagos biztonságot és védelmet élvezett.

Romagna kis zsarnokait sújtó pápai bulla, 1499. októberében jelenti be, hogy alapos vizsgálat után megállapított, hogy Rimini, Pesaro, Imola, Forli, Camerino, Faenza (más szentszéki birtokokkal, beleértve az urbinói hercegséget is), sohasem fizették meg a Szentszéknek járó évi adót. Ezért a pápa megfosztja uraikat minden joguktól és törvényen kívül állóknak jelenti ki őket.²³

November 9-én, egy tízezer fős hadsereg (amelyben francia és svájci zsoldosok is szolgáltak), tűzérrel, Cesare Borgia parancsnoksága alatt megindult Romagna meghódítására. Mint *Machiavelli* írta: "megmutatta, mire jut egy pápa pénzzel, erőszakkal, Valentino herceggel és felhasználva a franciák hadjáratát". Alea icata est!

Cesare első támadása az ellen a harcias, Sforza-Riario Catarina grófnő ellen irányult, aki a *Machiavellivel* kötött megállapodást az utolsó pillanatban visszamondta. A grófnő kincseit és gyermekeit elküldte Firenzébe, magát bevette Forli várába, melyet hosszú ostromra készített fel.

Am a Riáriókat is úgy gyűlölték alattvalóik, hogy még mielőtt Cesare Imola alá ért volna, egy Flaminio nevű pedagógustól írt levelet kapott, amely bejelentette, hogy kitarja előtte a város kapuit. Tíz nappal később a fellegrvár is megadta magát, miután a helyőrség szabad bevonulást kapott.

Forliban az imolai eset megismétlődött. A fellegrvárat azonban a grófnő a Sforzák makacs bátorságával védte, s csak tíz napi ágyúzás után sikerült rést lőni a falakon. Catarinát cselei sem mentették meg a fogságtól.

A herceg ezután megerősítette a Forlit kormányzó negyvenek tanácsát és olyan józan intézkedésekkel gondoskodott a város jólétéről, amelyek később meghozták a maguk gyümölcsét. *Machiavellinek* pedig tanulságos példát szolgáltatott. Meghagyta tehát a régi törvényeket, mert mint *Machiavelli* írta: "akik hozzájuk hasonló virtusokkal válnak fejedelemsé" ... tekintetbe kell venniök, "hogy nincs nehezebb, kétesebb kimenetelű, veszélyesebb dolog, mint új törvények bevezetéséért síkra szállni. Mert ellenségei mindazok, akiknek a régi törvények hasznára vannak, azok pedig, akiknek az új rendelkezések szolgálnak hasznukra, pusztán lagymatag védelmezői."²⁴

Pesaro elfoglalását, Ludovico Sforza milánói püünkösi királysága, átmenetileg megakadályozta. Cesarenek a francia csapataitól és tűzérségétől meg kellett válnia. Nem tehetett mást, mint szép foglyával, akit mint egy újkorl Palmirát, arany láncon vezettek, visszatért Rómába. A grófnőt később a franciák közbelépése megmentette. Megengedték, hogy gyermekeihez költözzék Firenzébe. Ott fejezte be kalandos életét 1509-ben, ez a nem mindennapi életű asszony.

A kölcsönbe kapott hadsereg visszaküldése megakadályozta Pesaro könnyűnek látszó birtokbavételét (Giovanni Sforza, Cesare volt sógora, éppen készült elmenekülni), Cesare is, de az őt figyelő firenzei titkár is, levonták ebből a maguk tanulságát

²³ Vö. Sabatini: i. m. I. köt. 175. o.

²⁴ *Machiavelli*: Fejedelm VI. Az úkeletű egyeduralomról

(egyéb Firenzében szerzett tapasztalatokkal egyetemben.) Ezt írja erről Machiavelli: "Minden vállalkozás alapja az önnálló hadsereg: mert ezeknél hűségesebb, jobb megbízhatóbb katonák nincsenek."²⁵

Cesare később, a meghódított Romagna lakosait katonai szolgálatra kötelezte. A firenzei titkár Cesare és a Pisa elleni háború tanulságaként írta "A háború művészete" című művét, amely a politikai hármaskönyvének utolsó irata.²⁶

E hadjáratral kezdődik Cesare hadvezéri működése. A diadalmenettel ünnepelt siker után a pápa kinevezte Imola és Forli grófjának és vikáriusának. A jubileumi év (1500.) márciusában a bíborosi testület egyhangú helyeslésével pedig a pápai hadsereg főkapitányává és gonfalonierejévé. Ez évek Cesarejáról szól Capello megjegyzése: ha életben marad, ő lesz Itália egyik legnagyobb hadvezére.

Erre az évre esik egy titokzatos éjszakai merénylet, a pápa lányának, Lukreziaának férje, Aragoni Alfonsó ellen. (1500. július 15.) II. Alfonzó törvénytelen fiát, az éjszaka harmadik órájában, a Szent Péter székesegyház lépcsőjén súlyosan megsebesítették. A súlyosan sebesült herceget, akit támadói már halottnak vélték, a Vatikán Borgia-tornyának egyik szobájába viszik. Annaira gyöngye, hogy a capuai bíboros már "in articulo mortis"-ban is részesíti. 33 napig fekszik seblázban. A nápolyi király saját orvosát küldi el hozzá. A már lábadozó herceg augusztus 17-én váratlanul meghal. A pápai szertartásmester naplójában ez áll: "Nem a sebben halt meg, amely érte, hanem tegnap este, a nap tizenkilencedik órájában, ágyában megfojtották."

A Rómába akkreditált követek közül Paolo Capello velencei követ azt jelenti haza, hogy ugyanaz az ember volt Alfonzo herceg gyilkosa, aki megölte és a Tiberisbe vetette Gandia herceget — tehát Cesare. Francesco Capello, a firenzei követ, a szállongó hírek hát különböző változatát is jelenti haza, de hozzáteszi, hogy az igazságot senki sem ismeri. A sorok között azonban, különösen a siffrírozott sorokban, határozottan Cesaret jelöl meg a bűntény elkövetőjeként.

Az ok, a velencei követ augusztus 18-i jelentése szerint: "Biselli hercege, Lukrezia férje ma meghalt, mivel a herceg (Cesare) halálára tört, akit, amikor a kertben sétált, egy íjászával le akart lövetni. Mire a herceg saját szobájában katonáival fölkoncoltatta".

A nápolyi udvarba akkreditált velencei követ is csak szállongó híreket jelenthet: "Azt mondják — írja haza —, hogy a pápa fia ölte meg őt".²⁷

De Paolo Capello 1500-ban ilyeneket is jelent haza Velencébe: "Minden éjszaka négy vagy öt meggyilkolt embert találni Rómában, mégpedig püspököket, proletusokat és másokat, és egész Róma attól remeg, hogy a herceg (Cesare) meggyilkoltatja".

Gregorovius és Jacob Burckhardt ezekre a jelentésekre támaszkodva, lándzsát törnek Cesare bűnössége mellett. "Egyenesen borzalmas az a mód, ahogyan Cesare az apjátelszigeteli, amikor meggyilkolja testvérét, sógorát, egyéb rokonait és udvari embereit, mihelyt kényelmetlenné válik neki az, hogy a pápa kegyébe jutottak..."²⁸

Egyéb rokonon itt többek között a fiatal Giovanni Borgia, Cesare unokatestvére értendő, aki elkísérte őt, mint pápai legatus romagnai hadjáratában, és ott Urbinóban december végén fiatalon elhunyt. Sanuto említi, hogy a bíborost Cesare

²⁵ Machiavelli: Fejedelem XXVI. Buzdítás Itália elfoglalására.

²⁶ Alesandru Balaci: Niccolo Machiavelli. (Ford.: Jánosházy György) Bp.-Bukarest, 1974. 136. o.

²⁷ Vö. Sabatini: i. m. I. köt. 220—226. o.

²⁸ Vö. J. Burckhardt: i. m. 84—93. o.

ölette meg (18 nappal elvásuk után!) tiszta féltékenységből, mert tudta róla, hogy a pápa szereti (Sabatini is így említi idézett művében.)

Hermann Zsuzsa más oldalról közelíti meg a dolgot: "Második férjétől inkább politikai okokból fosztották meg Lukreziát. Alfonso fölöslegessé, terhessé vált, mert nápolyi volt."

Ha a vád Cesare ellen valaha is bizonyítható lesz, akkor ez utóbbi indok az, melyet a pápai politika vargabetűje a leginkább alátámaszt. A Nápolyhoz fűződő politika erős szála szakadt szét Alfonso halálával.

Ugy nézett ki, hogy a pápa a franciák szekeréhez kötötte a sajátját. XII. Lajosnak, aki Nápoly meghódítására is vágyott, méltányolni kellett ezt a gesztust. Úgy tűnik, hogy méltányolta is. Francia nyomásra, a török háborúval elfoglalt Velencének is le kellett mondania két Adriai-tengeri bázisról. Pesarot és Riminit át kellett engednie Cesare hódító vágyának. *Alea iacta est!*

1500 őszén, hogy romagnai terveit megvalósíthassa, Cesare hozzáfogott új hadseregének megszervezéséhez. A hadjárat politikai akadályai elhárultak. Velence ünnepélyesen kijelentette, hogy a pápa Őszentségének akaratával nem száll szembe és az elítélt hűbérurakat nem fogja védelmébe venni. A vállalkozáshoz szükséges pénz a pápa adta. Október elsején elindult Nepiből a pápa által megáldott sereg.

Miután még előbb elfoglalta Fossate sziklavárát az Appennineken, Rimini ellen fordult. Ám Rimini degenerált zsarnoka, Randolfo Malatesta (a Pandolfaccio) jónak látta ellenállás helyett néhány ezer arany kárpótlásban megegyezni Cesareval. Rimini tehát már október 15-én felszabadult.

Pesaro, Cesare közeledésének hírére fegyvert fogott zsarnoka ellen, és az október 27-én lobogó bikás zászlói és kétezer katonája élén bevonuló Cesaret "Duca, Duca" kiáltásokkal ünnepelte. Cesare halálbüntetés terhe alatt el is tiltott minden erőszakoskodást, amittől abban a korban a lakosság annyit szenvedett.

Riminiben pedig visszaadta a száműzetésbe kergettek, a "fuorusciti"-k birtokait. Többek között visszakapta birtokát a kitűnő költő és történetíró, Pandolfo Collenuccio (Pesaroban), akinek Ercole d'Estehez írt leveléből Cesare Borgia alábbi leírása származik. "Az a híre, hogy bátor, vidám és bőkezű és úgy mondják, hogy nagyon megbecsüli a tisztességes embereket. Bosszúja kegyetlen, sokak véleménye szerint, de nagylelkű és becsvágyó férfi, aki hírré és kiválóságra szomjazik".²⁹

Cesaret, ilyen irányú cselekedeteiben, bizonyára jövőendő uralmának meg-alapozása is irányította. Machiavelli, aki közlőül figyelhette őt, később megírta: "Az emberek cselekedeteiben, de különösen a fejedelmében... a végcél kell tekinteni."

Továbbá a Cesare életpályájából szerzett tapasztalatokból szűrte le azt a politikai alaptörvényt, hogy a hódítónak, bármekkora is a katonai ereje, ha tartósan gyökeret akar verni, meg kell nyernie a lakosság szimpátiáját. Aki virtusával válik fejedelmmé, annak "a maga oldalára kell állítania a népet; s ez is könnyű lesz, ha védelmébe veszi őket. És ha az emberek jót kapnak onnan, ahonnan rosszat vártak, szívesebben elkötelezik magukat jótevőjüknek; s a nép rögtön jobban fogja tá mintha az ő kegyéből került volna uralomra."³¹

Cesare új alattvalói megértették, hogy régi zsarnokaik helyett nagylelkű uralkodót kaptak. Később a rosszban is hosszú ideig kitartottak mellette.

Második hadjáratában most egy gyerek szállt szembe a félelmetes Cesareval. Astorre Manfredi még csak tizenhat éves volt, Faenza ura, akiért a lakosság is szíve-

²⁹ Sabatini: i. m. II. köt. 20. o.

³⁰ Machiavelli: Fejedelem. VIII. Hogyan tartsa meg a fejedelem az adott szót.

³¹ Machiavelli: Fejedelem. IX. A polgári egyeduralomról.

sen fogott fegyvert. Családja, amely már kétszáz éve uralkodott itt, nem volt gyűlöletes az alattvalók előtt. Giovanni Bentivogli, Bologna ura, aki egyébként az ifjú Astorre nagyapja is volt, titokban "önkéntesek" küldésével támogatta unokája ellenállását. Vagy ezer "önkéntes" érkezik. Cesaret, akinek az élelme is fogytán van, havazás és hideg az ostrom abbahagyására kényszeríti. A csapatai azonban a környéket zár alatt tartják továbbra is.

A kényszerű téli pihenő alatt működésbe lép a pápai diplomácia. A franciákkal ráíjesztetnek Giovanni Bentivogliora és ő csapatait visszavonja, sőt még téli szállást is kénytelen adni Cesare alakulatainak.

Tavasszal aztán újra megkezdődik az ostrom. Az éhezés és a fáradtság megtöri a védők vitézségét. Egy Gramante nevű kelmefestő elárulja a vár gyenge pontját. A megadásra kényszerülő Astorre szabad elvonulást kér Cesaretől és azt a kegyet, hogy ne álljon bosszút a városon.

Látszólag mindent megkap. Cesare nem vonul be a városba. Váltásdíj nélkül szabadon engedi a foglyokat. A kiéhezett várost élelemmel látja el. A herceg oly barátságosan fogadja a beteges és mélabús Astorret, hogy az elfogadja a szíves meghívást és Cesare kíséretében marad.³²

Cesare Astorrét és törvénytelen fivérét, Gianevangelistát magával viszi Rómába. Itt már lehull az álarc. A két szerencsétlen eltűnik az. Angyalvár félelmetes börtönében. De míg Caterina Sforzát megmenti a francia közbelépés és Firenzébe távozhat, a két boldogtalanra merőben más sors vár. "A Tiberisben megfulladva nyakára erősített ágyúgolyóval holtan találták Faenza urát, egy 18 év körüli ifjút, aki olyan szép és jó alakú volt, hogy ezer vele egyidős társa között is alig akadhatott volna párja" — írta naplójában Johannes Burkhard, a pápa ceremóniamestere, 1502 június 9-én.³³

Guicciardini ezt a történetet még megoldja azzal, hogy a gyilkosságot: "sazita prima la libidine de qualcuno" követték el. Erre talán elég annyit mondani, hogy a pápa ekkor 77 éves volt.

Tisztára politikai szempontból tekintve a gyilkosságot — mert nyilván politikai gyilkosság volt a két ifjú megöletése — válaszáért Machiavellihez fordulhatunk. "Újjonnan szerzett állam megőrzésénél különös figyelemmel kell lennünk két dologra. Elsősorban gondoskodni kell arról, hogy a régi uralkodócsalád maradék nélkül kiirtassék."³⁴ Továbbá "... a fejedelem hatalmának megóvása érdekében megtanuljon rossznak lenni, és ezt a szükségnek megfelelően gyakorolja."³⁵

Caterina Sforza és Pandolfaccio Malatesta életben hagyása nem jelentett veszélyt Cesare uralmára nézve. Elég biztosítéknak tekinthette alattvalóik ellenük irányuló gyűlöletét!

Egész más volt Astorre Manfredi és fivérének esetleges életben hagyása. Ez Machiavelli "rettenetesen értelmes, minden érzelmösségtől mentes és vérlázítóan gyakorlati" megfogalmazása szerint már nagyon ártalmas politika lett volna Cesare számára. "A bölcs uralkodó tehát ne legyen szótartó, ha ez a magatartás kárára válik, s ha az okok, melyek miatt ígéretet tett megszűntek."³⁶

"Meg kell értenie, hogy a fejedelem, kiváltképp az új fejedelem, nem tudja mindig azt tenni, amiért az embereket jónak szokták tartani: részben az állam megtartásának

³² Valeriu Marcu: i. m. 137. o.

³³ L.: Hermann Zs. 139. o.

³⁴ Machiavelli: Fejedelem. V. Hogyan kell kormányozni azokat a városokat vagy országokat, amelyek maguk szabta törvények szerint éltek mielőtt elfoglalták volna őket.

³⁵ Machiavelli: Fejedelem. XV. Tettekről, amelyekért az embert, különösképp pedig a fejedelmet dicsérik, vagy kárhoztatják. 76. o.

³⁶ Machiavelli: Fejedelem. XVIII. Hogyan tartsa meg a fejedelem az adott szót. 88. o.

szándékától vezetve, gyakorta kénytelen a hit, könyörületesség, emberiesség és vallás ellen cselekedni ... nemcsak a jót kell szem előtt tartania, hanem a rosszat is meg kell tennie, ha a szükség úgy kívánja.”³⁷

Cesare tehát, mint új uralkodó, indoklásul elmondhatta volna azt, amit Vergilius Dido szavaival mond el:

”Res dura et regni novitas me talia cogunt

Moliri, et late fines custode tueri.”³⁸

”Mostoha helyzetem, az készlet így cselekedni,

s uralmam kezdeti volta, hogy örökkel védessem a partot.”

Faensa eleste után Cesare, a Faensa megsegítésében kompromittált Giovanni Bentivoglitól, Castel Bolognese erősségét követelte. Ez a vár ellenőrizte a Faenzából Imolába vezető utat. Háborús időkben fenyegetést jelentett Cesare stratégiai helyzetére. Miután Cesare előzőleg már több bolognai erősséget is megszállott, a sarokba szorított Bentivoglinak le kellett nyelnie a békát. Alig kapta meg a várat Bologna urától, máris földig romboltatta Romagna legszebb erősségét. Ha stratégiáról volt szó, Cesarenak nem voltak illúziói.

Ekkor, május 7-én, a firenzeiek legnagyobb rémületére, követeket küldött a signoriahoz, hogy bolognai területről, firenzei területen át vonulhasson Rómába.

Velencét és Firenzét védte ugyan a francia szövetség, de a francia király messze volt és a pisai háborútól elgyöngült város nem tudta volna magát megvédeni, ha Cesare, mint ez szokás volt, befejezett tények elé állítja a köztársaságot.

A signoria akkora zavarban volt, hogy a gyöngesége következtében sem nem tiltotta meg, sem nem engedélyezte az átvonulást, vagyis a lehető legrosszabb politikát alkalmazta. Machiavelli látta Firenze gyöngeségét és kereste ennek a gyöngeségnek a törvényét. ”Agyában most formálódnak ki könyvének fejezetei és csak pusztá véletlen szabja meg az órát, amelyen leírja azokat.”

Machiavelli kezdettől fogva nem értett egyet a signoria politikájával: ”Mint hogy nem tehetjük meg, hogy az átvonulást megakadályozzuk, okosabb lenne, tekintélyünkre előnyösebb, a kért engedélyt minden kikötés nélkül megadni.”

Cesare csapatai, ahogy ez várható volt, be sem várva a követeket, firenzei területre léptek. Most, hogy Cesare csapatai firenzei földön állnak, vezérükhöz, Vitellozhoz szaladnak a Mediciek hívei, mindazok, akiket a signoria megbántott. És Vitellozzo ég a vágytól, hogy öccsének halálát a firenzeieken megbosszulja.

Már két front is van Toscanában: a Vitellozzo csapataitól fellázított Arezzo és Val di China, meg Pisa. A pisaiak elpusztítják a lábon álló gabonát, felgyújtják a falvakat. ”Körülöttünk” — írja egy krónikás — ”mindenütt csak tűz és tűz van.”

Így aztán kénytelenek Cesareval megegyezni. A május 15-én aláírt szerződésben Firenze kötelezi magát, hogy egy 300 lándzsásból álló condottát ad Cesare seregébe, amelyet Firenze érdekében kell felhasználni. Az évi 36 ezer arany költséget is magára vállalja a város. ”Az embernek szégyenkeznie kell” — írja egy vagyonos patikus — ”hogy firenzei és hogy megalkuszik valakivel aki nem ér három Quattrinit.”

Machiavelli most összeveti a firenzei gyakorlatot a leigázott városokkal kapcsolatban azzal, hogy Cesare bánik velük. A legkézenfekvőbb példák Pisa és Arezzo. ”Három módja van azon birodalomnak megtartásának, amelyek, mint mondtuk, maguk szerezte törvények alatt, szabadságban élnek, amikor meghódítják őket. Elsőbben is elpusztítani, másodsorban közöttük lakni, harmadsorban saját törvényeikkel élni, hagyni és adófizetésre kötelezni őket; ugyanott kevesek uralmát létrehozni és barátságukat így biztosítani.”

³⁷ U. o. 89. o.

³⁸ Vergilius: Aeneis I. 563—564.

Pisa esete az első megoldást kívánta volna, míg Arezzot a harmadik változat alkalmazása is megtartotta volna Firenze hűségében.

"És aki olyan városnak lesz ura" — írja a pisaiakról — "amelynek a szabadság természetévé vált, és nem pusztítja el, várhatja, hogy az fogja elpusztítani; mert az a szó, szabadság, és a régi rend mindig jogot ad a lázadásra, sem az idő múlása, sem a kedvezések el nem feledtetik. És bármit tegyen is, bármiről gondoskodjék, ha nem szórja szét és nem távolítja el a lakosságot, a szabadságot, a régi rendet soha nem felejtik el; és bármilyen alkalom adódik rá, azonnal fölidézik; ahogyan Pisában is történt, száz évre rá, hogy a firenzeiek szolgaságba kényszerítették."³⁹

"Megteheti az ember" — írja Arezzóról, ahol gyakran tartózkodott mint kormánybiztos — "hogy egy lázongó várost vagy jöttekkel vagy kiírtással biztosítson. Ez függ a körülményektől és a zendülő lakosság karakterétől." Mindig voltak emberek, akik szolgáltak és mások, akik paráncsoltak; és mindig voltak olyanok, akik kelletlenül szolgáltak és mások, akik örömet szolgáltak és olyanok, akik ellenszeggültek és akiket újra leigáztak."

A signoria hatalomvágyat mutatott az arezzóiakkal szemben anélkül, hogy a hatalmat gyakorolni tudta volna. Vagy meg kellett volna barátsággal nyerni őket, vagy kiírtani. "Mert jelentéktelenebb megbántások miatt bosszút tudnak állni, de súlyosak miatt nem." Firenzéből hiányzott az akarat a kegyeltlenkedésre, de a nagylelkűséget se tudta gyakorolni a legyőzöttekkel.

Cesare távozása után kitűnt, hogy Firenze csak azért írta alá a szerződést, hogy a kellemetlen betolakodótól megszabaduljon. A Cesare által kért ágyúk küldését addig húzták — halasztották, amíg kérésére Pisa adott nyolc ágyút neki. A zsoldra kért előleget is megtagadták.

A küldött ágyúk és a pápai gályák segítségével Cesare könnyen bevette Elbát és Pianozát, valamint ostromzár alá fogta Piombiónót. Ebben az időben történt, hogy egy fiatal hadmérnököt és építésszt alkalmazott, akit a művészettörténelem Leonardo da Vinci néven ismer. Ő maga visszatért Rómába, hogy a Nápoly ellen induló francia sereghez csatlakozzék.

Nápoly elfoglalására egy közös francia-spanyol vállalkozás kezdődött. A magas szerződő felek Granadában megegyeztek a nápolyi királyság felosztásáról. A pápa, mint Franciaország szövetségese, az 1501. június 15-én tartott konzisztóriumban jelentette be csatlakozását. Egy pápai bulla nápolyi Federigot megfosztotta trónjától. Ürügyül azt hozta fel, hogy a török segítségét kérte, valamint az ilyenkor szokásos "Szentszék iránti engedetlenséget".

Néhány heti küzdelem után Nápoly a hódítók kezébe került, de Eris almája lett — nem is sokára — a hódító hatalmak között. Cesare, akinek személyes bátorságáról XII. Lajos történetírója, Jean d'Auto nagy elismeréssel írt, mint az utóvéd parancsnoka vonult be Nápolyba. "Ő aki annak idején mint bíboros eljött, hogy Federigo királyt megkoronázza, most mint condottiere vonult be, hogy trónjáról letaszítsa."

A pápa, a nápolyi királlyal együtt híveit; a Colonna, Machiavelli, Conti, Estouteville, Caetani családokat is egyházi átok alá helyezte, "számos bűncselekményük miatt, amelyeket IV. Sixtus pontifikátusa óta mind a mai napig a Szentszék ellen elkövettek". Ezzel a lépésével nemcsak jelentős ellenfelektől szabadult meg, hanem még igen hatalmas birtokok is jutottak a kezére.

³⁹ Machiavelli: Fejedelem. V. Hogyan kell kormányozni azokat a városokat országokat, amelyek maguk szabta törvények szerint éltek.

A megegyezés szerint végül Federigo király Ischiába ment számkivetésbe. Néhányan, akik szerették, követték őt — köztük Sanazzaro, a költő is, aki az urán esett sérelmet a Borgia családról írt szörnyű epigrammákkal bosszulta meg.

Ezek ellenére "a pápa azt mondja magáról, hogy szegény" — írta 1500. szeptemberében, jelentésében a velencei követ. Igaz lett volna? Sándor pápa költségvetéséről nem állnak rendelkezésünkre összefoglaló adatok. Közvetlen elődei közül IV. Sixtus rendszeres bevétele 290 ezer dukát volt. Sándor egy alkalommal 200 ezer dukátot ismert be. Azt hisszük, hogy közel járunk az igazsághoz, ha az ő vallomását némileg korrigálva, a pápai kamara állandó évi bevételét 300 ezer dukátra tesszük.

A velencei követjelentésekből részben nyomon követhetők azok a kiadások, amelyekkel Cesare vállalkozásai terhelték meg a pápai jövedelmeket.

A követ jelenti haza: a pápa azt mondta neki, hogy a romagnai ügyekre havi 20 ezer dukátot költ.

1502. október 18-án a pápa 33 ezer dukátot küldött a ducanak.

1502. október 28-án a pápa 80 ezer dukátot utaltatott át Velencéből, Ferrarából és Milánóból a ducanak.

1502. december 31-én a pápa bevallja, hogy fia az elmúlt időben napi 1000 dukátnál is többet költött a hadseregére!

Ezekből az adatokból is nyilvánvaló már, hogy a pápa "rendes jövedelme" nem elég a rendkívüli kiadásokra. Szüksége volt más, "titkos" jövedelemforrásokra is.

Ilyenekről számol be a Tarantóban 1501. november 15-én, ismeretlen írótól Silvio Savellihez címzett levél. A levél írója azt követeli Savellitől, hogy hozza a császár és a birodalom minden fejedelmének tudomására azokat a szörnyű bűnöket, amelyeket "ez a rettentő vadállat" isten és a vallás sérelmére elkövetett.

Az utókor szerencséjére a pápai ceremóniamester, Johannes Burkhard, teljes terjedelmében lemásolta ezt a vádiratot. A "titkos" pénzszerzésre vonatkozólag ime egy részlet:

"A beneficiumokat és egyházi méltóságokat, amelyekre a Szentatyák régóta tiszteletben tartott dekrétuma alapján szokás szerint csak a legjelentősebb emberek tartottak jogos igényt, most nyílt vásáron kótyavetyélik el és az kapja meg azokat, aki több pénzt kínál értük. Arannyal meg lehet vásárolni a Vatikánban a hit titkait ... csak a gazdagok, a jómódúak nyernek ide bebocsáttatást, a szegényebbeket hangos szitkokkal zárták ki; minden eladó lett már a pápánál, méltóságok, házasságkötések, válások és sok más..."

"Nincs olyan aranytömeg, amelyet mohó kapzsisággal ki ne préselne a pápa minden keresztény népből gyermekei fényezésére. Tervbe vették a törökellenes háború kihirdetését, ennek ürügyén búcsúcédulákat adtak el a világ összes egyházában, a külföldi országokban, hogy ezt behajtva kényelmesen szerezzen magának a pápa gazdag jövedelmet."⁴⁰

A fenti vádakhoz még továbbiak is járultak, pl., hogy gazdag bíborosok ("akiket a pápa előzőleg felhízlalt") vagyonának megörökítése céljából — a pápa és rettenetes fia által — tömegesen segítetnek át a túlvilágba!

Ami a pénz megszerzésének gátlástalan módját illeti, ez már a kapitalizmus születésének idején sem újdonság, amikor a bomló feudalizmus, a méhében születő kapitalizmussal mintegy összefonódik.

A "régi" és "új" kapitalizmus pénzszerzési módja között mindössze annyi a különbség, hogy ez utóbbi már megpróbálja a "közt" megbotránkoztató dolgok gon-

⁴⁰ Hermann Zs.: i. . 150—152. o. (Teljes részletességgel közli a levelet: Sabatini: i. m. II. köt. 68—81. o.)

dos kendőzését. Ez a szemérmes magatartás azonban csak a polgári társadalom uralkodóvá válásának idején, a XVIII. századtól kezd meghonosodni.

Luther korában például még keveset beszéltek erről és maga Luther is alig tesz róla említést. A Borgia pápa "csupán különösen szembetűnő fokozása egy régóta megkezdődött fokozatnak".

"Alig volt olyan pápaválasztás, amelyről azt mondhatták volna, hogy szimonia nélkül zajlott le; a követek jelentéseiben könyvelésszerűen pontos tételeket találunk arról, hogy a pápajelöltek kinek mekkora összegeket és egyházi méltóságokat ígértek támogatásukért. A magas és közepes egyházi tisztségek árusítása elismert gyakorlattá vált: pénzszerke esetén maguk a kardinálisok unszolták a pápát, hogy e jól bevált eszközhez folyamodjon."⁴¹

Divatban volt az ún. "pluralizmus" is, ami azt jelentette, hogy ugyanaz a személy egyszerre több — négy, öt vagy akár tíz — magas tisztséget is viselhetett, jöllehet ezt a kánonjog szigorúan tiltotta.

Hogy Luthernél maradjunk, Hohenzollern Albrecht herceg, mainzi érsek, akihez Luther ügye is tartozott, ezen kívül viseli a Magdeburg érseke, valamennyi német érsek primása, Brandenburg őrgrófja méltóságokat. Tulajdonosa — a halberstadti püspökség birtokainak és mainzi választófejedelmi minőségében ő a birodalom főkancellárja is. Megválasztását a Fugger-ház szorgalmazta Rómában, amely bankház nagy szerepet játszott a római kuria pénzügyi tranzakcióban és erősen érdekelve volt a németországi búcsúüzletben.

A kialakult szokás azt is megengedte, hogy az ilyen javadalmakat az illetők átruházhassák családtagjaikra. Ilyenformán a pápák nepotizmusán kívül még egy "másodlagos" nepotizmus is kifejlődött.

Ami pedig a búcsúcédulákból befolyó pápai jövedelmet illeti, az távolról sem volt olyan nagy, mint az a közhitben elterjedt. 1517-ben a Tetzel által árusított búcsú nevetségesen kis összeget hozott. "Az egész világ panaszkodik" — írta Luther. "De a legtöbben nem lelkismereti aggodalmaik miatt háborogtak, hanem a szerzett pénz miatt; szörnyűlködve számoltak utána, mennyi jutalékot vágnak zsebre a búcsúlevél-árusítók, milyen sokba kerül a pompa, melyet kifejtének; a fejedelmek is számoltattak, alkudoztak részesedésük felett a pápai kuria ugyanezt csinálta. Pénzről volt szó, semmi másról."⁴²

Így aztán nem meglepő, hogy a pápa csak nevetett a Savelli-levélen, amikor felolvasták neki. Alaptalannak érezte a vádat. Sőt! Nem is nagyon sokára a levél címzettjét is fogadta Rómában.

Ami pedig a gazdag bíborosok megmérgezését illeti, abban az időben ritkán halt meg Rómában főpap, hogy ilyen gyanú fel ne merült volna.

A pápák történetének hivatalos kivonatolója, Onufrio Panvinio, csak három ilyen bíborost nevez meg (Orsini, Ferrari és Michiel). Egy negyedikre (Giovanni Borgia) pedig utal, hogy azt Cesare intézte el.⁴³

A felsoroltak közül azonban csak egy van, Michiel kardinális, akinek halálát II. Gyula pápa (a Borgiak ellensége!) kivizsgáltatta és akinek házi prelátusa, Asquino da Corella (kínpadon!) bevallotta a mérgezést. Kivégzése előtt — római zárándokok — hallották kiáltozását, hogy sohasem követte volna el bűnét, ha Valentino (Cesare) és a Borgia pápa nem bíztatja.⁴⁴

⁴¹ Richard Friedenthal: Luther élete és kora. 105—106. o.

⁴² L.: R. Friedenthal: i. m. 169—170. o.

⁴³ Burckhardt: i. m. 86. o.

⁴⁴ L.: Hermann Zs.: i. m. 164. o.

1502. tavaszán Cesare tovább folytatta Romagna meghódítását. A számbajöhető kis uralkodók csak találgathatták, hogy melyikük következik, mert Valentios hercege jól megőrizte tervei titkosságát. A viharfelhők — úgy tűnik — Giulio Cesare Varanot, Camerino urát fenyegették.

Urbino ura, Guibaldo de Montefeltre, titokban támogatta őt, azt remélve, hogy így rá már nem kerül sor. Cesare is megkereste Urbino urát, hogy tőle tűzértséget és seregébe ezer embert kérjen Camerino meghódításához. Tulajdonképpen macskagégér játék folyt kettőjük között, amelyben már Urbino ura úgy hitte, hogy ő a ravaszabb, végül is Cesare járt túl az eszén.

Guibaldo ugyanis elküldte Cesarenak a kért tűzértséget, de titokban értesítette Varanot, hogy a kis létszámú fedezet módot nyújt neki, hogy Urbionoban elfogja. Az egész ravaszságot egy foglyulejtett urbinói futártól tudta meg Cesare. Legalábbis ezt írta a pápának egy felháborodott hangú levélben.

Cesare tehát egy váratlan, tigrisszerű mozdulattal, amely oly jellemző volt rá, Urbino ellen fordult. Miután csapatai mindenfelől elzárták az Urbinoba vezető utakat, ő maga, a trént és málhát hátrahagyva, oly gyorsan vetette magát a mit sem sejtő Guibaldora, hogy az, parasztnak állcázva, éppen csak a pusztta életét tudta megmenteni. Nagy nehézségek árán ért Ravennába, amely lassanként az előzőtt fejedelmek gyülekezőhelye lett.

A kincseket, amit a Montefeltrék gyűjtöttek, a pompás könyvtárral együtt, Cesdanaba küldte. Mindezt azok után, hogy közvetlenül a támadás előtt még biztosította Guibaldot, hogy nincs Itáliának még egy fejedelme, akit nálánál igazabb testvérének tekintene!

A XV. században ezt a vállalkozást, mint igen sikerült fogást megtapsolták. A zsákmányolt kincsek értéke állítólag felül volt a 150 ezer dukáton! Sikeres hódítása után itt is minden erőszakot és fosztogatást megtiltott.

Röviddel az urbinói bevonulás után ezt meg is indokolta, annak a kiálló pofacsontú, szuggesztíven okos tekintetű, vékony fiatalembernek, aki mint titkár kísérte Firenze követét, Francesco Soderinit, Volterra püspökét, Valentinois hercegehez.

”Nem azért vagyok itt, hogy a zsarnokot játszam, hanem hogy leverjem a zsarnokokat.”

Niccolo Machiavelli először állt szemtől szemben az ”árulás mesterével”, akiről egy nagyon reálisnak tűnő leírást is hagyott ránk, ebből az időből. ”Rendkívül fontos, pompaszerető úr ez, és hadi téren oly merész, hogy semmi sem elég nagy ahhoz, hogy kicsinek ne tűnjék neki. Dicsősége öregbítésére vagy hatalma növelésére sohasem rest és nem ismert sem fáradságot sem veszélyt. Céljához ér, amielőtt arról értesülnének, hogy megindult. Katonái előtt népszerűsége törekszik és Itália legjobb embereit szerezte meg magának. Mindez s hozzá még szüntelen szerencséje győzedelmessé és veszélyessé teszi.”⁴⁵

Az urbinói bevonulás után Cesare vezérei elfoglalják Camerint. Ezuttal a szori vérfürdőből megmenekült Veranot cserbenhagyja szerencséje, mert őt és három fiát megölik, amint azt már az előzőekben elmondottuk. Cesare megöli a fejedelmeket, akiket legyőz, hisz csak úgy tudja uralmát biztosítani, ha az *előbbi uralkodó egész nemzetségét kiirtja*. Terror ez a javából, amely a kis zsarnokok ellen irányul.⁴⁶

Urbino elfoglalása után egy sajátságos küzdelem indult meg Firenze és Cesare között, melyet mindkét fél a rá oly jellemző eszközökkel vívott. Cesare most már nagyon is érthető hangon beszélt a firenzei követekkel. Udvarias, de határozott

⁴⁵ L. Hermann Zs.: i. m. 178. o.

⁴⁶ Valeri Marcu: i. m. 148. o.

hangon hangsúlyozta ártatlanságát Vitellozzo akciójában, de nem titkolta neheztelést, amiért Firenze nem tartotta be a Forno dei Campoban aláírt megállapodást és nem küldte meg neki a megígért condottát.

Azt is mondta, hogy a jelenlegi kormányban nem bízuk, tehát a firenzeiek válaszanak maguknak új kormányt, amely biztosítékokat nyújt kötelezettségeik teljesítéséről. "Máskülönben nagyon hamar tapasztalni fogják, hogy nem szándékozom továbbra is így folytatni. Ha nem akarnak barátjuknak, majd megkapnak ellenségként". Ez a komoly beszéd volt, ha meggondoljuk, hogy Firenzének nem állt módjában komoly erőt felvonultatni Cesareval szemben, ha az támadásra száná el magát. Firenze legfeljebb a francia védelembe bízhatott.

Ez a édelem egyelőre meg is mentette Firenzét. Időközben mindkét fél üzenetet kapott XII. Lajostól. Csarenek azt üzenté, hogy Firenze ellen semmiféle ellenséges cselekedetet nem tűr el: "Firenze bántalmazása egyenlő Őfelsége bántalmazásával". Ez világos beszéd volt!

Firenzét is megintette a király, felszólítva, hogy igyekezzen megegyezni Valen-tinois herceggel és legalább egy részét engedje át annak a területnek, amelyet a május 15-én kötött szerződésben megállapítottak. Így aztán mindkét fél tárgyalásra kény-szerűlt.

A firenzeiek követelték Vitellozzo visszahívását Arezzóból. A herceg ezt csak akkor akarta megtenni, ha az újszerződést már aláírták, miután egyszer már becsapták,

Az idő most a firenzeieknek dolgozott, akik hírt kaptak a franciák készülődéséről. XII. Lajos a spanyolokkal támadt vitát, Nápoly kérdésében, fegyverrel készült eldönteni. A ravasz firenzeiek addig húzták a tárgyalásokat, amíg a francia hadsereg firenzei területre ért és a megbeszéléseket meg lehetett szakítani.

Cesare — aki egy bizonyos Francesco Troche, pápai kamaráson keresztül szintén pontos információkat kapott a franciákról — úgy döntött, hogy szigorú parancsban meghagyja Vitellinek: üritse ki csapataival Arezzót és vonuljon ki a toscan területről. Ellenkező esetben (ismerve zsoldosának szinte eszelős gyűlöletét Firenzével szemben) megfosztja őt Castello birtokától, "ami egyáltalában nem nehéz dolog, mivel a város legkitűnőbb emberei már följárlották e célra szolgálataikat".

Vitelli fogcsikorgatva engedelmeskedett a parancsnok és Gianpaolo Bagli-onival együtt július 19-én kivonult Toscanából. Azonban mélységesen fel volt bősziülve ura ellen és nagyon is szabadszájúan nyilatkozott Cesareről, aki jogosnak vélt bosszú-ját megíusította.

Kétségtelen, hogy Cesare — fogadkozásai ellenére — kisujját sem mozdította Vitelli visszatartására, amíg a franciák Itáliába nem érkeztek. A szűklelkű és a ven-detta lázában égő zsoldosvezért amúgy is csak fegyverrel tudta volna visszatartani. Ezért aztán "tökéletes egoista lévén, nyugodtan ült a lesen és gyönyörködött a lát-ványban, mint nyugtalanítják barátai az ellenségeit, készen arra, hogy minden előnyt, amely ebből származik, betakarítson, viszont minden hátrányt, amely érheti, magától elhárítson."

Lajos király, Firenze helyett Bolognát dobta oda a romagnai Mynotaurusnak, megvonva tőle azt a támogatást, amit eddig élvezett. Ezenkívül Csarenek még egy 300 lándzsából álló condottát is kilátásba helyezett.

Nyomban ezután, szeptember 2-án már meg is érkezett a pápa rendelete, amely Bentivoglit és két fiát 15 napon belül széke elé idézte, hogy "ott megtárgyalják Bologna megbékítésének és helyesebb kormányzásának kérdését, mivel ez a város számos év óta zavargások és rendetlenségek színhelye."⁴⁷

⁴⁷ L.: Sabatini: i. m. II. köt. 100—111. old.

Bologna városa, amely nem rajongott uráért, de híres volt a papság elleni gyűlöletéről, úgy döntött, hogy inkább az előbbi mellé áll.

A megbántott zsoldosvezérek pedig úgy döntöttek, hogy nem harcolnak Bologna ellen. Űtött a bosszú órája!

Cesare rohamosan növekvő hatalmától fenyegetett uralkodók és condottierek most összegyűltek Maggioneban, hogy ellene szövetkezzenek. Ahogy ezt Baglioni, Perugia ura kifejezte, a fenyegetett kis uralkodók nem várhatják ölbe tett kézzel, amíg "a sárkány egyiküket a másik után nyeli el".

A condottieriknek is megvolt a maguk vélte oka és sérelme Cesare ellen, amit most úgy vélték elszámolhatnak vele.

"Toscana királyává tehette volna urát — háborgott Vitellozzo — ő azonban nemcsak visszautasította a jó szándékát, hanem még be is feketítette őt Lajos királynál."

Vitellozzo Vitelli meg is esküdött itt, hogy egy éven belül vagy levágja, vagy foglyul ejti Valentionis herceget, vagy kiveri Itáliából. A többi összeesküvő: Gentile és Gianpaolo Baglioni, az Orsiniak, Pandolfo Petriccio, biztosították őt támogatásukról. Nagyon bíztak Firenze, de főleg Velence aktív támogatásában, ezért ezt a két várost is meghívták a tanácskozásra. Ez a reményük azonban politikailag nem volt megalapozott.

Lajos királyra való tekintettel Firenze úgy döntött, hogy mindent besúgnak Cesarenak, amit az összeesküvésről tudnak. Egyben követet is küldtek ehhez a veszélyes ellenségükhöz, hogy az őt — a barátság ürügyén — szemmel tartsa. Erre a célra, a második kancellária titkára, Niccolo Machiavelli látszott a legalkalmasabbnak. Machiavelli utasításához tartozott, hogy mindent húzzon-halasszon és a végérvényes dolgot ne írja alá.⁴⁸

Az összeesküvés pillanata jól volt kiválasztva, s ha a condottierik azonnal támadnak és híven kitartanak egymás mellett, talán győzhetek volna. Háromszoros túlerő állott a rendelkezésükre. De ezt elmulasztották, elmúlt a jó alkalom is. Azonkívül az egymással szembeni hűségükkel is csakhamar bajok mutatkoztak.

Velencét Lajos király figyelmeztette: "ha szembeszállnak az egyház vállalkozásával, akkor kénytelen őket ellenségeinek tekinteni". A király e választás megküldte Cesarenak is, mint azt ő Machiavellinek elmondta.

"A condottieriket annyival kevésbé látom veszedelmeseknek, mert jobban ismerem valamennyit, mint bárki más ... mondhatom ezeknek a hitvány gazságoknak jóval fölötte állok. Pillanatnyilag még várok, azonban én vagyok az erősebb, azt mondom neked: Rossz esztendő ez az árulóknak."⁴⁹

Nemsokára — tette hozzá fenyegetőleg — olyan tüzet fog a talpuk alá gyújtani, amelynek eloltásához sokkal több vízre lesz szükségük, mint amennyit az ilyen emberek egybehordani tudnak.

Csak most, miután Velence is cserbenhagyta őket, ötlött fel a lázadó condottierik előtt, hogy milyen szakadék nyílt meg előttük. Cesare pedig hozzáfogott, hogy visszaüssön.

A veszélyeztetett területeket kiüríti. Már két hét alatt ezer meg ezer katona siet a zászlói alá, mert jól fizeti őket. A romagnaiaknak elrendeli, hogy minden ház köteles egy katonát kiállítani. Hogy hízelegjen nekik, romagnai vezérek alá helyezi őket, akikben a katonák bíznak.

Cesare számítása hamarosan beválik. Az Orsiniak meghátrálnak, Bentivogli pedig titkos tárgyalásokat kezd Cesareval. Látszatra ő is a megbékélést keresi, de

⁴⁸ Vö.: Sabatini: i. m. II. köt. 112—115. o.

⁴⁹ Valeriu Marcu: i. m. 154. o.

elárulja Machiavellinek, hogy mennyire megveti az Orsiniakat és az egész köpeny-forgató társaságot, akiket "a vagyonbukottak gyülekezetének" nevez.

"Messer Paolo fog ma meglátogatni, holnap pedig maga a bíboros (Orsini). Azt hiszik, hogy kedvük szerint vezethetnek az oromnál fogva, pedig hát én vagyok az, akinek a füttýére táncolnak. Csöndben meghallgatom a mondókájukat és várom míg az órák ütni fog."

November 27-én Paolo Orsini magával hozza a megállapodást, amelyet valamennyi lázadó elfogadott. "Machiavelli — mondja a herceg — most valamennyien jó barátaim. Mindegyik azt hiszi, csak akaratán kívül cselekedett ellenem, hogy zászlómat cserbenhagyta ... Azt hiszi, hogy szavakkal meggyógyíthatja a sebeket, amelyeket töre ütött rajtam. Ők azt hiszik, hogy játszhatnak velem."⁵⁰

Sok évvel később Machiavelli, visszaemlékezve Cesare bukására és e jelenetre, azt írja: "És aki azt hinné, hogy a nagy emberekkel az új kedvezmények elfeledtetik a régi sérelmeket, téved."⁵¹

Cesare úgy játszik a megtért pártutókkal, mint macska az egérrel. Mert feltétlenül meg akarja semmisíteni őket, azt akarja, hogy higgyenek neki. "Oly nagyszé-
rűen tudott színlelni — írja Machiavelli, hogy az Orsinik Paolo úr közvetítésével kibékültek vele. A herceg mindenféle kedvezéssel elhalmozta őket, hogy gyanújukat elaltassa, aranyat, ruhákat, lovakat adott nekik, olyannyira, hogy hiszékenységük és butaságuk miatt Sinigagliánál a kezére kerültek."⁵²

A megegyezés szerint a lázadók megtartják saját területüket, de kötelezik magukat, hogy Cesare régi birtokait visszaszerzik a számára. Hogy az ámtás még nagyobb legyen, a francia segédcsapatait is visszaküldi. Higgyék csak azt az összeesküvők, hogy annyira megbízik bennünk, hogy saját hadseregét is kész meggyöngyíteni!

Aztán elindult, csapatait ravaszul szétszórva, Sinigaglia fellegrvárának elfoglalására. A várost már a hűségére tért condottierik csapatai tartják megszállva. Megkezdődik a "gyönyörű haditerv" végrehajtása, ahogy Machiavelli a jelentésében említette.

"A fejedelemnek — mondja Machiavelli — mindig el kell titkolnia szándékát és az olyan utakon kell haladnia célja felé, amelyeken látszólag a leginkább eltér tőle..."

Mielőtt azonban Cesare a condottierik csapdját bezárta volna, romagnai alattvalóinak egy hatásos és nem kevésbé borzalmas meglepetéssel szolgált. 1502. december 26-án Cesana lakossága arra ébredt, hogy Ramiro da Lorqua, a rettegett kormányzó (addig a napig "Cesare jobbkeze") fej nélkül hever az utcán. Díszes ruháján rajta volt minden kitüntetés, a kezén kesztyűje és skarlátköpenye a vállán. A hulla mellett egy lándzsára tűzve a kormányzó jól ismert, szakállas feje.

Machiavelli akkor még azt írta, "non si sa bene la cagione della sua morte" — halálának okát pontosan nem ismerik.

"A Fejedelemben" azonban már tisztán látja az okot. Cesare attól tartott, hogy Lorqua kegyetlen kormányzása ellene fordítja új alattvalóit. A büntetéssel azt a látszatot keltette, hogy a múltbeli kegyetlenkedéseknek helytartója volt egyedüli okozója. Meg is írta, hogy "A kegyetlen látvány a népet egyszersmind döbbenettel és elégedettséggel töltötte el."⁵³

Romagna polgári kormányzatot kapott. Élére az "igen tudós és tiszta életű" Antonio dal Monte San Savinot állította, ráruházva a "presidente di Romagna",

⁵⁰ Valeriu Marcu: i. m. 157. o.

⁵¹ Machiavelli: Fejedelem VII. A mások fegyverével és szerencsájével szerzett új uralomról

⁵² U. o.

⁵³ U. o.

azaz a Romagna elnöke címet. Később őt nevezte ki a római mintára bevezetett, legfelsőbb bíróság, a "róta" fejévé. Így próbálta meg egységbe szervezni a meghódított területeket.

Machiavelli később a "Fejedelemben" ezt írta erről: Cesare Borgiát kegyetlennek ismerték; mégis ezzel a kegyetlenségével rendbe szedte Romagnát, egyesítette, békés, biztonságos életre szoktatta. Mert egy kevés vér kiontásával könyörületesebb lesz a fejedelem, mint némelyik, akik merő könyörületből szabad folyást engednek a rendetlenségnek, ez pedig öldöklésre és rablásra ad alkalmat. A rendetlenség ugyanis általában az egész közösséget veszélyezteti, az uralkodó által elrendelt kivégzések pedig egy-egy személy ellen irányulnak."⁵⁴

Am Remiro da Lorqua, a túl erélyes kormányzó szomorú vége, még más fontos tanulságot is szolgáltatott a politikai törvények nagy analízatorának. "A kellemetlen dolgokat mások végezzék a fejedelem helyett, míg ő maga legyen az, aki kegyet gyakorol."⁵⁵

A kibékített condottierik megtévesztésének játéka közben is tovább folytatódott. A herceg "nem gondoskodik a hadimálháról, nem gondoskodik a gyűlevész hadról, katonák térnek el a seregtől, szabálytalan apró csoportokban válnak le, az utakon balra és jobbra szóródnak, mélyen az ország belsejébe nyomulnak, végig fosztogatják a vidéket". Ahogy Machiavelli írta, még "a köveket is feleszik"! A condottieriknek "a kémek mindenfelől jelentik: a pápai sereg mindennap gyöngébb lesz, nemsokára teljesen felbomlik."⁵⁶

Aztán jön a meglepetés, amit Cesare oly szívesen alkalmaz, 1502. december utolsó napján egyszerre egész, túlnyomó, katonai erejével Sinaglia kapui előtt áll. Mindazonáltal a legbarátságosabb formában fogadja az udvarlására siető megtérteket. Ölelő karral és csókkal üdvözlö a condottieriket. Mindenáron azt akarja elhíttetni velük — ami sikerül is neki —, hogy elfelejtette és megbocsátotta a közöttük történeteket.

Mindent előre, gondosan megtervezett a megtért árulók megbüntetésére. Szárnysegéde és hóhéra, Don Michele, ügyesen rábeszéli a parancsnokló Oliverottot, hogy csapatait küldje a szállásukra, "mert különben az a veszedelem állhatna elő, hogy szállásaikat elkaparintják a herceg katonái, amiből viszont baj származik".

A vezértől viszont elvárja a herceg, hogy az ő udvarlására menjen. A csapataitól elválasztott Oliverotto tehát csatlakozik a többi condottierihez, akik már a herceg kíséretében vannak. Barátságos beszélgetés közben vonul az egész díszes társaság a herceg szálláshelyéül szolgáló palotához, ahol búcsúzni készülnek.

De Cesarenak egészen más terve van velük. Barátságosan meghívja őket magához és ők kénytelenek a meghívást elfogadni. Alig lépi át a palota küszöbét, egyszerre minden megváltozik. A herceg intésére elfogják és lefegyverzik őket a Cesaret kísérő nemes urak, akik pontosan játszották el kijelölt szerepüket.

Machiavelli, aki követte Cesaret Sinagliába, azon melegiben egy cédulán jelenti az eseményeket Firenzébe, bár nem könnyű most valakit találni, aki a jelentést elvigye. "Most délután három óra van és még senkire sem akadt, hogy elküldjem ezeket a sorokat." Ezeket írja: "A herceg, alighogy bevonult a városba, elfogatta és fogságba vetette az Orsiniakat, Vitellozzot és Oliverottot. Fosztogatnak. Minden felfordult." "...véleményem szerint a foglyok holnap korán reggel már nincsenek életben. Következő levelemben részleteket közlök."

⁵⁴ Machiavelli: Fejedelem XVII. A könyörületességről és kegyetlenségről...

⁵⁵ Machiavelli: Fejedelem XIX. Hogyan kerülje el a megvetést és gyűlöletet.

⁵⁶ Valeriu Marcu: i. m. 161. o.

Mint annyszor, Machiavelli most is jó jósnak bizonyult. Vitellozzot és Olive-
rettot megfolytatták, a két Orsinit pár nappal később érte ez a sors, amikor Cesare
megkapta apja üzenetét, hogy a hatalmas Orsini bíborost a pápa letartóztatta és az
Angyalvár börtönébe csukatta, ahol 1503. február 22-én meg is halt.

Halála körülményeiről Soderini, még február 15-én, a következő jelentést küldte
Firenzébe: "Orsini kardinális börtönében az agyhártyagyulladás jeleit árulja el,
magasságtokra bízom, hogy bölcsességekben eme betegségből milyen következtetést
méltoztattok levonni."

Természetesen Rómában az a hír terjedt el, hogy a bíborost megmérgezték. A hír
persze eljutott a pápa fülébe is, aki a holttestet közszemlére tette ki, hogy mindenki
láthassa a halott nyugodt arcvonásait, akinek arcán nem voltak láthatók azok
a foltok amelyek — a kor hite szerint — a megmérgezettek arcán kiütözköznek.

Az itáliai hatalmakkal Cesare, 1503. január elsején jegyzékben közölte a törté-
neteket. Ebben azt állította, hogy a zendülők első árulásukért még kegyelmet kaptak.
De amikor a condottieriek hírt kaptak a francia segédc csapatok eltávozásáról, azt hitték,
hogy a herceg ereje meggyengült és új összeesküvést szöttek ellene. Sinigagliában, mely-
nek környező erősségeit csapataikkal megszállták, akarták a herceget, a fellegrárat
védő Andre Doria (későbbi nagy genuai admirális) segítségével elveszejteni.

Miután a herceg a készülő árulásról tudomást szerzett, módjában állt azt elhá-
rítani. A jegyzék azzal a képmutató óhajjal végződik, hogy mindenki adjon hálát
Istennek, hogy véget értek azok a bajok, amelyeket e gonosztevők egész Itáliának
okoztak.

Guicciardini a sinigaglia dolgokat "scelleraggine"— nek, gatzettnek nevezi,
de ő Borgia ellenes beállítottságú volt.

Firenze új követe, Salviati, aki Machiavelli felváltására jött Assisibe, sietett
szerencsét kívánni a hercegnek, a ginoria nevében.

Ilyen szerencsekívánatot minden olyan államtól kapott Cesare, amelyet az
eseményekről tájékoztattak. Sőt! Isabella d'Este, Mantua örgrófnéja, az üdvözlő-
kívül még száz ritka, változatos és feltűnően szép maszkát is küldött ajándékba
Cesarenak, "hogy a fáradalmak után, melyeket e dicső vállalkozás alatt elszenvedett,
bizonyára áhítozik már némi szórakozás után".⁵⁷

Egész Európa kinyilvánítja, hogy hitelt ad Cesare jegyzékének, Lajos, Francia-
ország királya szerencsét kíván ehhez a tettehez, "amely méltó egy ősi rómaihoz".
Giovio, a történetíró pedig "szép árulásnak" nevezi a történeteket!

Hallgassuk meg Cesaret, mivel indokolja Machiavellinek, hogy nem engedte
meg az emigránsok visszatérését Perugiába. "És én nem azért kergetek el egy zsar-
nokot, hogy tíz újnak nyissam meg a kaput. Mert ha így érteném az uralmat, már
számos város fellázadna miattam. Ha az emberek nem hisznek szavamnak, ahogyan
Siena polgárai teszik, akkor felvonultatom falaik elé a tüzéséget."

Ilyeneket hallván, már nem kételkedünk a firenzei titkár munkájának értékében.
Ő valóban a politika által megismert és feltárt szabályait analizálta és foglalta rend-
szerbe. És mert a törvényszerűségeket kereste, az igazság útján haladt. Az alatt a három
és fél hónap alatt, amelyet Cesare környezetében töltött, fülét és "kezét a hatalom
dobogó szívére illesztette".

Milyen tanulságokat vont le a tapasztaltakból?

Legelőször is azt, hogy "az erőszak megváltozott, új méltósághoz jutott és hata-
lom a neve"!

⁵⁷ Sabatini: i. m. II. köt. 159. o.

Továbbá, hogy az uralkodás első törvénye: fenntartani a hatalmat — "a fejedelem ... tartsa fenn hatalmát, s eszközeit tiszteletreméltónak fogják ítélni, és mindenki csak dicsérni fogja; mert a tömeg csak a látszat és az eredmények után megy; a világon pedig csak tömeg létezik, az egyes embereknek csak akkor nyílik tér a cselekvésre, amikor a nagy tömegnek nincs kire támaszkodnia".⁵⁸

Minden igazi hatalomnak meg kell tartania azt a lehetőséget, hogy a kezét mossa. Cesare is ezt tette a Sinigagliában kiadott manifestumával.

Cesare azon fenyegetése, hogy Vitelli birtokát elfoglalja, ha nem engedelmeskedik, kergette lázadásba a zsoldosvezért. "Az emberek — mondja Machiavelli —, ha vagyont, javakat vesznek el tőlük, inkább panaszkodnak, mintha atyjukat vagy fivérüket ölik meg."

A legfontosabb tanulság, amit az "árulás mestere" mellett megtanult: A becsületnek, igazságnak és az erénynek nincs sok keresnivalója az államügyekben: a siker minden eszközt igazol; a gazság és szélhámosság néha szükséges a nemzetek üdvéhez és virágzásához. "Bölcs ember sohasem fogja elítélni azt, aki kénytelen volt rendkívüli eszközökhöz és cselekedetekhez nyúlni hazája magasabbrendű érdekében." Ezért nevezi ő hidegen december harmincegyedikét "minden tekintetben ritka és nevezetes napnak."

Machiavelli megcsodálja Cesaret, hogy "átláthatatlan, ha egy tárgy még ennyire lelkesíti is, akkor sem változtat hangján, sem arckifejezésén". A politika józan mesteriség és elsősorban önfegyelmet követel!

Milyen gondolatokat inspiráltak a maga körül látott kegyetlenkedések Machiavellinek? Szerinte, aki a látottakat mindjárt szintetizálja; a kegyetlenség a politikában csupán csak eszköz. Alkalmazását tekintve, mint minden eszközzel, úgy a kegyetlenséggel is lehet jól és lehet rosszul gazdálkodni.

"Jól alkalmazott kegyetlenségnek nevezzük azt — ha rosszról egyáltalában jót mondani lehet —, amire hirtelen, a körülmények kényszerítésére kerül sor, s amit nem kitartóan alkalmaznak, idővel pedig a lehető legnagyobb mértékben az alattvalók érdekére fordítják."⁵⁹

Így gyakorolta ezt Cesare Borgia, Romagna kis zsarnokain, akiket, egyiket a másik után megsemmisített. Hogy célját biztosan elérje, nem válogatós az eszközökben, amelyekkel áldozatait léprecsalja.

"Rosszul alkalmazott (kegyetlenség) pedig az, amit eleinte alig veszünk észre, s idővel ahelyett, hogy megszűnnének, erősödik." Erről a kegyetlenségről azt írja Machiavelli: "Lehetetlen, hogy fennmaradjon".

Mindkettőre Cesarenál találunk példát. Ő fel merte fegyverezni Romagna alig-hogy meghódított lakosait, amiktől az előzőleg ott kegyetlenkedő kis zsarnokok bizonyára óvakodtak volna.

Mint ok, Ramiro da Lorqua gyors, kiméletlen kivégzése is közrejátszott ebben. Cesare meg akarta mutatni új alattvalóinak, hogy a kegyetlen, szigorú Lorqua büntetésében a maguk védelmét lássák.

Adott alkalommal Cesare is gyakorolta a "jól alkalmazott kegyetlenkedést", ha érdekei ezt kívánták, de nem csinált rendszert belőle. Ha célját elérte, tudott nagylelkű is lenni.

"Cesare Borgiat kegyetlennek ismerték — írja Machiavelli — mégis ezzel a ke-

⁵⁸ Machiavelli: Fejedelem. XVIII. Hogyan tartsa meg a fejedelem az adott szót.

⁵⁹ Machiavelli: Fejedelem, VIII; Azokról, akik gyalázat során jutnak uralomra.

gyetlenségével rendbe szedte Romagnat, egyesítette, békés, biztonságos életre szoktatta.”

Ramiro da Lorqua "a rosszul alkalmazott kegyetlenség" útján haladt, ami végül is veszélyeztette urának hódításait. Ezért kellett oly látványosan elpusztulnia.⁶⁰

A cinquecento Itáliájában mindennaposak voltak a lázadások, ravaszkodások az adott szerződések semmibevétele, ha az már nem volt előnyös a szerződő felek valamelyikének. A condottierik lázadása is ilyesmi volt, bár sok szálból fonódott össze az érdekek, amelyek végül is a Cesare elleni lázadáshoz vezettek.

Machiavelli tanulmányozta az ilyen helyzeteket, és ezt elkerülendő megrajzolja a fejedelem helyes viselkedésének mintáját.

"... a fejedelemnek ... a rókát és az oroszlánt kell követnie: az oroszlán tehetetlen a hurokkal szemben, a róka a farkasok elől nem tud menekülni. Ezért hurkot ismerő rókának kell lennie és farkast rémitő oroszlánnak. Aki egyedül az oroszlán természetét utánozza, semmire sem megy vele. A bölcs uralkodó tehát ne legyen szótartó, ha ez a magatartás kárára válik, ha az okok, amelyek miatt ígéretet tett, megszűntek."

Elég sok rossz tapasztalatot gyűjthetett, mert az embereket igazán nem idealizálja.

"Ha az emberek jók lennének ez az elv kárt okozna" — indokolja az előzőekben előadottakat — "de mert gonosz indulatúak, nem tartanak adott szavukat veled szemben: így hát neked sem kell megtartanod velük szemben. Különb is — teszi hozzá — a fejedelem mindig talál rá alkalmat, hogy csalárdságát jó színben tüntesse fel." Erre Cesare, Sinigagliáról kiadott manifestuma klasszikus példa volt.

Machiavelli a pápával támasztja alá nézeteit: "IV. Sándor mást sem tett ... mint hogy az embereket rászedje, s mindig talált valakit, akit megcsalhatot... mégis mindig minden úgy sikerült, ahogyan akarta, mert ismerte a világ dolgait."⁶¹

Az adott példák mind azt mutatták, hogy Machiavelli nem elvont teoretikus, hanem a mindennapok eseményeinek igen tehetséges megfigyelője, analízálója. A jótanácsok, amelyeket a Fejedelem című munkájában összegyűjtött, a valóság megfigyelésének józan analízálása után születtek. Mint minden ember, természetesen ő sem volt tévedhetetlen. Amit azonban e kis műben csokorba szedett, a politika törvényeinek szerencsés megfogalmazása lett. Ebben áll művének jelentősége.

Mindig józanul, illúziók nélkül szemlélteti az eseményeket és keresi azok mögött a mozgató rugókat. Nyomon követi tehát "az idők változását", vagy ahogy ezt később Kossuth oly plasztikusan kifejezte — "kezét mindig a kor ütőerején tartotta". Azt hiszem — írja — az boldogul, aki eljárásában az idők változását követi, ellenben, aki az idővel nem tud lépést tartani, szerencsétlen."

Az sem mindegy, hogy a fejedelem, vagy az aki kormányoz, milyen típusú embereket tart maga körül. Nincs egyenlőség, legfőképpen a szellemiekben nem mindegy, hogy ki hová tartozik.

"Mert három féle az emberi felfogás: az egyik magától képes felismerni a dolgokat, a másik azt fogja fel, amit a többiek felismertek, a harmadik se maga, se mások által nem képes felismerni."⁶²

Cesare Borgia és ő, bár a politika kiszámíthatatlan játékból kifolyólag az ellentétes oldalon állnak, mindkettő becsüli a másiknál, hogy a dolgokat magától képes felismerni! A ravasz Borgia nem egy alkalommal próbára teszi a firenzei éleseszsűséget.

⁶⁰ Machiavelli: Fejedelem. VIII. Azokról, akik gyalázat során jutnak uralomra.

⁶¹ Machiavelli: Fejedelem. XVIII. Hogyan tartsa meg a fejedelem az adott szót.

⁶² Machiavelli: Fejedelem. XXII. A tanácsadókról, akiket a fejedelem maga mellett tart.

"Machiavelli — hangzik a váratlan kérdés — az egyik Orsini mondotta, hogy Firenze két képviselője szövetséget kínált neki. Mit szólt ehhez te?"

És nem késlekedik a válasszal a ravasz firenzei: "Megkérdezem, vajon az Orsiniak még sohasem átmították el Kegyelemsségedet?"

"Többször, mint egyszer — feleli Cesare, és a nevetés elintézi ezt a kérdést." Elsőrendű intelligenciák szellemi párbaja ez.⁶³

Ám a renaissance homokórájának porszemai egyre peregnek és senki sem marad, aki átfordíthatná az üveget. Egy évszázaddal később Andreid Marvel ezt írta:

"Az idő szárnyad szekerén

Végző percem közelg felém."

VI. Sándor pápa váratlanul meghal, s ebben a döntő pillanatban fia, Cesare Borgia is súlyos betegen fekszik!

"Mindent, mindent előre láttam" panaszolja Cesare, "csak azt nem, hogy atyám halálának órájában mozdulatlan, halálos beteg leszek."

Az új pápa, a nyolcvan éves II. Pius, alig három hétig viselte a tiarát. Ami a halála után következett, az mindenkit meglepett. A bíborosok néhány órái tanácskozás után megválasztották az utódot, II. Gyulát.

Guiliano della Rovere, a Borgiaikat lelke mélyéből gyűlölte. És Cesare elköveti a hibát: bízik ígérétében, ha pápa lesz, támogatni fogja Cesaret! Súlyos hiba volt, mert della Rovere bíboros egy ideig a francia udvarban is intrikált a Borgiai ellen, ahová éppen Sándor pápa elől menekült. Akárhogy is, de Cesarenek nem lett volna szabad megbíznia a megtért ellenfélben, mint ahogy szerencséje magaslatán nem bízott meg a megtért condottierikben sem. A pápa volt különben is az erősebb hatalom, hogy képzelte, hogy Romagna fejedelme maradhat II. Gyula alatt is?

Most mindazon ragyogó eredmény, amit Cesare három évi háborújával megalapozott, egyik napról a másikra megsemmisült. Egy igen rövid ideig, amíg II. Gyula meg nem erősödött, tűrte Cesaret, aki különben sem árthatott már neki. Aztán a számára már-már veszedelmes pápai környezetből Cesare a spanyolokhoz menekült, Nápolyba.

Machiavelli, akit felettesei most Rómába küldtek, közelről figyelte ezt a ki nem békíthető ellentmondást.

"Csak Gyula pápával lehet vádolni" — írja "itt rosszul választott ... elérhette volna, hogy ő ne legyen pápa, és sohasem kellett volna hozzájárulnia, hogy olyan bíborosok közül választhassanak pápát, akiket megsértett, vagy akik megválasztásuk után tőle félhettek. Mert az emberek félelmükben vagy gyűlöletből vezetve támadnak... És ki azt hinné, hogy a nagy emberekkel az új kedvezmények elfeledtetik a régi sérelmeket, téved."⁶⁴

"A fejedelemnek" — írta később a római történelemre visszaemlékezve — "vigyázni kell, nehogy nála erősebb hatalommal szövetkezzék, hacsak szükségből nem, mert ha győz, hatalmába kerül, és a fejedelemnek óvakodnia kell attól, hogy mások kenyé-kedvétől függjön."⁶⁵

A spanyolok, akik megesküdtek, hogy a hercegnek szabad járást biztosítanak, letartóztatják és a pápa parancsára Spanyolországba szállítják, ahol Medina del Campo erős várában őrizték. Innen sikerült még kalandos körülmények között megszöknie és sógorához, a navarrai királyhoz menekülnie. Az ő szolgálatában esik el egy nevetséges csetepatéban, harminckét éves korában.

⁶³ L: Valeriu Marcu: i. m. 154. o.

⁶⁴ Machiavelli: Fejedelem VII. A mások fegyverével és szerencséjével szerzett új uralomról

⁶⁵ Machiavelli: Fejedelem. XXI. Miképp cselekedjék az uralkodó, hogy becsüljék.

Machiavelli nekrológja: "Tévedett tehát a herceg ebben a választásban, s ez volt romlásának végső oka."

Machiavelli tudatában azonban ezek az események nem semmisítik meg a múltat. Cesare alakját úgy őrzi meg a fejedelemben, mint aki józan a szerencse szertelenségében, a hatalom titokzatos, néma mozzanatainak kibetűzője, a virtu mestere. Ezt a képet őrzi meg szívében, ezt az emlékszobrot leplezi le a jövő és minden idő számára.

II.

MACHIAVELLI POLITIKATUDOMÁNYI MŰVEIRŐL

1. "Mi Niccolot, Bernardo Machiavelli fiát, mint a második kancellária titkárát, hivatalából felmentjük és feloldjuk valamennyi többi kötelessége és tisztje alól." — Így szól az írás, amelyben közlik Machiavelli elbocsátását, miután a Medici-pápa és a világpolitikát űző császár megegyezésének jóvoltából, Firenze ismét a Medici család hatalmába került.

A pápa képviselői, Giovanni Medici bíboros és sógornője, a pápa nevében, még Piero Soderininek is megbocsátásukat küldik a száműzetésbe. Machiavellitől azonban óvakodnak, mert "ez az ember sohasem fog lemondani túlbuzgóságáról, sohasem tesz le arról, hogy politikával foglalkozzék".

Machiavelli, amikor megkapja az elbocsátó rendeletet, csak 43 éves. A baj ritkán jár magában. Firenze ujdonsült zsarnokát, Guiliano Medicit, két nemesi származású ifjú el akarja tenni láb alól. Az összeesküvést leleplezik. A két fiatalember zsebéből lista kerül elő olyanok nevével, akik — hitük szerint — hajlandók lennének a zendülésben részt venni. Anélkül, hogy tudna róla — Machiavelli neve is ott van a listán.⁶⁶

Niccolot láncokba verve viszik a firenzei börtön egyik bűzös cellájába, ahol "a falakon akkora tetvek ülnek, mint a lepkék". Hatszor húzzák fel a kínzókötélen, míg a két halálraítélt vallomása, négy hét után, megnyitja előtte a börtönajtót.

"GUILIANO, LÁBOMON GOLYÓK KOLONCA
HÁTAMON HAT KÖTÉLVONÁS GEREZDJE;
SOK BAJOM ELSOROLNI SEM LEHETNE,
MERT HÁT KÖLTŐHÖZ ITT A SORS GOROMBA!
A FALAKON HEMZSEG A SOK TETŰ: LOMHA
TESTÜK PUFÓKRA HÍZOTT, MINT LEPKÉ;
ILY BŰZ NEM SZÁLLT RONCIVALLES FELLETT SE,
SE A SARDIGNO⁶⁷ FÁI KÖZT A LOMBRA,
MINT E FINOM SZÁLLÁSON, HOL MA ÉLEK..."

Firenzét is el kell hagynia: San Cascianoba, egyik megmaradt birtokára vonul vissza, a Sant'Andrea in Percussina nevű helyre, amelyet szerénysége és feltehetően rozoga állapota miatt l'albergacciónak neveztek el a helybeliek.

Éveket kell itt eltöltenie, míg végre 1518-ban megenyhül kissé a Mediciék interdictiója. Ismét kap megbízatást, Genuába küldik, firenzei kereskedők követeléseinek

⁶⁶ V. Marcu: i. m. 285. o.

⁶⁷ A Sardigno egy telek volt az Arno partján, Firenze közelében. Ide dobálták, vagy temették az elpusztult állapotokat.

1.: A. Balaci: i. m. 185. o.

behajtását bízzák rá. Egy olyan entellektüel számára, mint ő, aki a világpolitikában is aktív szerepet vállalt, ez a számkivetés erkölcsileg talán kevesebb szenvedés volt, mint a firenzei börtön.

San Casciano-i életét, Francesco Vettorival, Firenze szentszéki követével folytatott levelezése őrizte meg számunkra. Ez a levelezés, a maga realizmusával, az olasz széppróza remeke.

"A nappal együtt kelek reggel és kimegyek egyik erdőbe, amelyet kivágatok..." Itt eltölt két órát, ellenőrzi az előző napi munkát, s közben a favágókkal mulattatja magát, "akiknek mindig van valami bajuk egymás közt, vagy a szomszédaikkal...". Majd egy forráshoz megy vagy valamelyik madarászó helyére. "Könyv van velem, Dante vagy Petrarca, vagy valamelyik kisebb költő, mint Tibullus, Ovidius, vagy más hasonló..." Aztán elballag a kocsmába, elbeszélget az átutazókkal, akiktől újságot hall. Sok mindent hall és még többet megfigyel. Majd hazatér ebédelni "amikor az enyéimmel eszem az eledelekből, amelyekkel az én szerény házikóm és kicsinyke birtokom ellát. Sajt, kenyér, bab, füge, körte és füstölthúsból áll az állandó menü". A városból semmit sem vesz.

"Miután ettem, visszatérek a kocsmába: rendszerint itt van a kocsmáros, egy mészáros, egy molnár, két mészégető. Ezekkel lopom a napot, kártyázunk, triktrakozunk, amiből azután ezer civódás és véget nem érő, mocskolódo szóváltás kerekedik; legtöbbször egy árva garasért folyik a harc, de azért San Cascianóig hallatszik a kiabálásunk."

Egy hétköznapi szellem bizonyára végleg elmerülne ebben a kényszerű testi és szellemi tespedésben, amivel őt a balsors sújtotta. Ő azonban nem enged az ingoványnak, amely folyton lefelé húzza.

Beesteledéskor, amikor hazamegy, belép írószobájába. "Az ajtóban levetem szennyyel és sárral lepett mindennapi gúnyámat, s királyi fényes köntöst öltök, ily illő öltözékekben lépek be régi emberek régi udvarába. Itt szeretettel fogadnak, az eledelből, amely solum enyém, s amelyre születtem; nem restellek elbeszélgetni velök és okát kérdezni tőlük cselekedeteiknek, ők pedig nagy emberséggel válaszolgatnak. És négyóra hosszat nem érzek unalmat; felejték minden gondot, nem félek a szegénységtől, nem rémít a halál: összeolvadok velük egészen..." ("E non sento, per quattro ore di tempo alcuna noia; sdimentico ogni affanno, non temo la pevertà, non mi sbigottisce la morte: tutto mi transferisco in loro...")

"És mert Dante azt mondja, hogy nem tudás, valamit megérteni anélkül, hogy megjegyeznök, így hát feljegyeztem amit a velük való érintkezéssel nyertem." Itt születik meg az Értekezések Titus Livius első tíz könyvéről, vagy olaszul, röviden, a "Discorsi".⁶⁸

A Discorsi a mű elé írt ajánlással kezdődik, melyet barátaihoz, Zanobi Buondelmontihoz és Cosimo Rucellaihoz intéz, akik őt ennek a munkának a megírására buzdították. Mindketten szorgalmas látogatói voltak az Oricellari kerteknek, ahol Lorenzo il Magnifico halála után az újplatonikus akadémia otthonra talált. Tagjai olyan értelmiségiek, akik, mint Machiavelli is, a hazajaváért hevültek.

"Ein inniges Freundschaftsband existirte, vornehmlich zwischen Machiavelli und dem jungen Cosimo Rucellai, einem bedeutenden, obwohl körperlich verwehrlo-

⁶⁸ Idézetek a Vettorihoz 1513. december 10-én írt híres levélből valók. In: Niccolò Machiavelli: Lettere a cura di F. Gaeta. Miláno, 1961. 304. o. Magyarul: Giorgio Barbersi Squarotti: Machiavelli az intellektuális szemlélődés "fennkölt" és a gyakorlat "komikus" szférája között. Fil. Közl. 1970. 1—2. sz. (Theodor Mundt: Machiavelli und der Gang der Europäischen Politik, 36—37. o.) Idézi Pados János az Értekezések stb. Pesten 1862. "Bevezetés" XIII. o. (Machiavelli művének teljes olasz címe: Discorsi sopra la prima deca di Tito Livio)

ten Jüngling, der von Kindheit an lahm, sich in ein Rollwagen durch seine prächtigen Gärten fahren lassen musste...”

”Aus den in diesen Gärten geflogenen politischen und staatswissenschaftlichen Unterredungen, zwischen ihn und seinen Freunden, entstanden”... die Discurse über den Livius.”

”... nem tudom ki tartozik kevésbé a másíknak; én-e nektek, kik engem unszoltatok, hogy írjam azt, amit magamtól sohasem fogtam volna megírni... Ajándékot küldök nektek, amely ... a legnagyobb, mit nektek Machiavelli Miklós adhatott. Mert ebben én amit tudok, s mit szorzas gyakorlat, s a világ ügyeinek folytonos olvasása által tanultam, előadtam.”⁶⁹

Machiavelli tudatában volt úttörő szerepének, érezte, hogy ismeretlen vizekre indult. ”És ha az elme szegénysége, a mostani dolgokban csekély tapasztalás s a régiek csekély ismerete miatt ezen igyekezetem hiányos leend is és nagy hasznót nem hajtand, legalább utat fogok mutatni más valakinek, hogy több eréllyel, helyesebb felfogással és ítélettel eleget teend az én szándékomnak... És, noha terhes ez a vállalkozás ..., úgy fogom hinni, miszerint egy másíknak rövid útja maradjon a kitűzött céléléréséig.”⁷⁰

Machiavelli eredetileg azt tűzte ki céljául, hogy bemutassa: általában hogyan keletkeztek a városok és hogyan keletkezett Róma. Ennek a szándékának csak második felét tudta megvalósítani. A Mediciek szolgálatába való visszatérés reménye félbeszakította munkáját, hogy számukra az *Il Principe*-t megírja. Ők azonban alkalmatlanoknak bizonyultak arra a feladatra, hogy Cesare Borgia munkáját folytassák. Amikor aztán, valószínűleg az első könyv 18. fejezeténél, félbeszakadt munkáját folytatta: ”már a maga korában való államalapítás és hatalommegőrzés lett fő témájává”.⁷¹

Machiavelli és Vico is, akiről a későbbiekben még lesz szó, úgy érezték, ”hogy népük léte forog kockán és ez tette őket fogékonyra a katasztrófavárás irányába”. Nem hunyhattak szemet saját korunk problémái felett. Már Hadriánus pápa sírfeliratán is ez áll: ”Még a legjelesebb férfiu tevékenysége is mennyire függ a kortól, amelyben munkálkodik.”⁷²

Így lesz: ”Ez a könyv is — akárcsak a Fejedelem — kimondatlanul Itália jelenkori bajaira figyelmeztető hosszú vészkiáltás, türelmes, konok kísérlet a menekülést jelentő egységes állam megteremtésére.”⁷³

A Fejedelemben megírta, hogy kellmegteremteni az államot. A nagy minta ehhez Cesare elbukott államalapítási kísérlete volt, melyet közvetlen közelből figyelhetett. De volt több, más modellje is, például Aragóniai Ferdinánd, Spanyolország királya, akiről az Énekek énekét zengi, s akinek alávalóságát ”az ember nem nevezheti meg nyilvánosan”, de Niccoló szemében a legnagyobb mester és a Medicieknek is annak kell látniuk, aki akarátát és nagyravágyását az okosság törvényének és csak az okosságnak veti alá, aki alattvalóinak minden gyilkolási vágyát, minden gonosz ösztönét,

⁶⁹ Az idézet Machiavelli Miklós „Értekezések Titus Livius Romai Történeteinek X. első könyve fölött” c. munkájának Pados János által magyarított, Pesten 1862-ben megjelent kiadásából származik (XIV-XV. o.). Amennyiben a továbbiakban ezt a kiadást veszem figyelembe, azt a fordító nevével (Pados János) jelzem. Különben: Beszélgetések Titus Livius első tíz könyvéről. Ford.: Lontay László. in: Niccoló Machiavelli művei. I. köt. Bp. 1978. 89-441. o. A továbbiakban: Beszélgetések...

⁷⁰ Értekezések (Pados János): 1—3. o.

⁷¹ Koltay-Kastner Jenő: Machiavelli és Vico. = Fil. Közl. 1970. 1—2. sz. 28. o.

⁷² Koltay-Kastner: i. m. 36. o.

⁷³ A. Balaci: i. m. 129. o.

amely saját végcélját nem zavarja, tűri "és eközben a béke és hűség szavakat mindig ajkain viseli."⁷⁴

Az értekezésekben azt fejti ki, hogyan kell az államot kormányozni. Ehhez a modelleket az ókori történelemből és Titus Livius írásából merítette.

Ezt a könyvet nem akárkiknek, hanem az "értőknek" írja és azt írja meg benne, amit "kifürkészett". "Tudomásom van róla, hogy ezt sokan megírták előttem, remélem nem kerülök önhittség hírébe, ha erről a tárgyról elmélkedve mások észjárásától szándékosan eltérek."

"Sokan képzelnek el olyan köztársaságot, vagy egyeduralmakat, amilyenek soha nem voltak, amilyenekről nem is tudunk. Az ilyen ember olyan messze van attól, ahogyan élnünk kellene, mint aki annak érdekében, amit csinálni 'kellene', félbehagyja azt, amit csinál és inkább saját romlásának okozója, mint előmenetelének."

Machiavelli tehát teljesen a realitás talajára helyezkedik amennyire csak saját szubjektív énje ezt számára lehetővé teszi. Ez választja őt el olyan élesen az utópisták népes és népszerű táborától; Plotinos-Platonopolisától, Tomasso Campanella-Nap-államától, Francis Bacon-Nova Atlantisától, s sorolhatnánk H.G.Wells-Új világjáig.

Azonban a kor amelyben élt és munkálkodott, nála egy belső, lelki válságot — gondolkodásának forradalmát segítette elő. Polgári, nemesi származása ellenére eljutott az osztályharcnak, mint a társadalmat haladásra kényszerítő erőnek a felismeréséig.

"In diese seit der Mitte des fünfzehnten Jahrhunderts unablaessi dauenden Bewegungen der Vergrößerungs- und Verkleinerungs-Politika trat nun Machiavelli wie in seine Schule ein, und dies kann bei einem so edel begabten und zart besaiteten Geiste, nicht ohne eine Revolution seiner innersten menschlichen Natur abgagangaen sein."⁷⁵

Titus Livius könyvének elemzése kapcsán, melyet kommentál, tulajdonképpen a saját korának és az eljövendő korok társadalmának fejlődését rajzolja meg. Aki tehát az államról, történelemlről és politikáról ír, kell, hogy ismerje, sőt tekintetbe is vegye megállapításait.

Az Értekezések azonban nem könnyű olvasmány. Szerkezetében nélkülözi a szigorú rendet. Ezért ajánlatos fejezetenként és részletekben olvasni, mert különben, könnyen eltéved az ember "az észrevételek, összehasonlítások, gondolatársítások, megállapítások, visszakanyarodások e sűrű rengetegében."⁷⁶

Ezért is van az, hogy az Értekezéseket inkább csak tudósok olvasták. Mert kommentárokból, Titus Livius első tíz könyvének kommentálásából született, s a legfőbb módszer benne az indukció. Machiavelli egyik nagy erénye a zseniális általánosítás, könnyen felismeri az egyesben rejlő lényegest. Ugyanakkor ez hibák forrása is nála, mert hőseinél részleges eredményeket tartósnak tüntet fel, szerény módszereket az utópia világába emel magyarázatával. Legklasszikusabb példák erre nála; Cesare és a luccai zsarnok, Castruccio Castracani élete.⁷⁷

Az Értekezések azonban nem korlátozódnak csak Titus Livius első tíz könyvére, hanem itt tekintetbe veszi valószínűleg az egész Livius-i művet, sőt kitér az ókor más alkotásaira is. Műfaját tekintve a tartalom alapján talán az esszé a legtalálhatóbb meghatározás. Rokon vonást mutat például Montaigne esszéivel, mert mint ő, úgy

⁷⁴ V. Marcu: i. m. 305. o.

⁷⁵ Theodor Mundt: Machiavelli und der Gang der europäischen Politik. 2. Ausg. Leipzig, 1853. 20. o.

⁷⁶ A. Balaci: i. m. 129. o.

⁷⁷ Kardos Tibor: Machiavelli tökéletesen immanens gondolkodása. Élő humanizmus. Bp. 1972. 328—359. o.

a kommentárjaival Machiavelli is a korabeli és az eljövendő társadalom fejlődésének útját rajzolta meg. Abban is hasonlítottak, ahogy mint Machiavellit, úgy Montaignet is szinte egyáltalán nem érdekelte a művészet.⁷⁸

2. Machiavellinek és a XVIII. század nagy olasz filozófusának, Gambittista Viconak, társadalmi történeti szemlélete bizonyos rokonvonást mutat az alapvető összefüggések megítésében.

Ez a rokonság a XVIII. század végi — XIX. századi filozófusok (Herder, Hegel, Fichte, Nietzsche) előtt még rejtve maradt. Az első, aki rámutatott Machiavelli: Discorsi sulla prima deca di Tito Livio és Vico: La scienza nuova-jának kapcsolatára, Francesco de Sanctis. Ő volt az, aki "Az új tudomány" címszó alatt Giordano Brunót, Campanellát, Galileo Galileit és Paolo Sarpit egy fejezetbe foglalta Vicoval. Együttal "kiemelte, hogy a történetírásnak tudománnyá fejlesztésére Machiavelli tette meg az első lépéseket, de az a történeti dialektika elvi alapokról való eredeztetése" Vico nevéhez fűződik.⁷⁹

Vico maga azt vallotta: "amikor ezekbe a kutatásokba fogunk, úgy kell tennünk, mintha nem is volnának könyvek a világon" — miközben ismételten hivatkozik Machiavelli műveire, melyekkel vitába száll!⁸⁰

Machiavelli olyan törvények után kutat, amelyek minden államra és népre nézve kötelező törvényszerűségeket tartalmaznak és amelyek érvényet az emberi psziché változhatatlanságával támasztja alá.

"Aki a jelen és az antik dolgokat vizsgálja, könnyen felfedezi, hogy minden államban és népben azonos törekvések és dicsőségvágyak élnek most és mindig. Úgy, hogy az, aki szorgalmasan vizsgálja a múlt dolgait, könnyen előrelátja a jövődöket minden államban és alkalmazhatja azokat a gyógyszereket, miket az antikok használtak, vagy ha ilyeneket nem talál, az esetek hasonlósága folytán újakat gondolhat ki."⁸¹

Az antik időknek is természetesen a római korszak a fénypontja!

"O felici Romani! felici tempi!

Da questo invito e glorioso duce
Fu a ciascun dimostrato quella via
Ch'a la piu alta gloria l'iom conduce,
Non mai negli uman cour fu visto a fia,
Quantumque degni, gloriosi et divi,
Tanto valor e tanta cortesia..."

Kiált fel Machiavelli a "Dell'ingratitude" c. capitolban.⁸²

Már Guiccardini is bírálta más korok és társadalmi viszonyok ilyen követelésének visszaszólását. Vico pedig avval a módosítással egészíti ki machiavelli gondolatát, hogy "a legjobb törvény csak a római polgárokra volt szabva. De az egyformán született minden szabad államban, mivel győzelmeikkel az egész általuk meghódított világtól vették át." (... che il diritto ottimo fusse solo al modo de'cittadini romani. Ma eglinacque uniforme in ogni citta libera, e divenne solo de'cittadini romani, procché il tolsero con le vittorie a tutto il mondo da essi soggiogato.⁸³)

Mindketten elvetik azonban a középkorban hangoztatott arisztotelészi elvet az ember társaslény voltáról. Azt vallják, hogy az ember csak kényszer hatása alatt lett

⁷⁸ Fr. Watson: Machiavelli élete és kora. 267. o.

⁷⁹ Koltay-Kastner: i. m. 26. o.

⁸⁰ Giambattista Vico: Az új tudomány. Fordította: Dienes Gedeon és Szemere Samu. Bevezető tanulmányt írta: Rozsnyai Ervin. Akadémiai Kiadó, Bp. 1963. 226. o.

⁸¹ Értekezések (Pados János): 39. o.

⁸² Tutte le opere storiche e letterarie di Niccolò Machiavelli, a cura di Guido Mazzoni e Mario Casella. Firenze, 1929. 845. o.

⁸³ Koltay-Kastner: i. m. 34. o.

társas lényé. Az emberi nemnek Kaintól örökölt gonoszságáról sötét képet festenek. Machiavelli szerint különösen a mérhetetlen nagyravágyás, az irigység, a haszonleső kapzsiság és a hálátlanság jellemzi az embereket.⁸⁴

Már Arisztotelész is megüt hasonló hangot a "Politica" I. kötetének 14. szakaszában.

Platon és Arisztotelész alapján az államformáknak három alapfaját különbözteti meg: principátus, arisztokrácia és demokrácia. Machiavelli (és Vico) véleménye szerint, az emberi természet állhatatlansága folytán e folyamat feltartóztathatatlan. Ezt igazolják a keleti birodalmak gyors felemelkedéséből, virágzásukból és letűnésükből leszűrte tapasztalatok.

A principátusnak tirannizmus, az arisztokráciának oligarchiává, a demokráciának anarchiává kell fajulnia!

Machiavelli szerint a társulás kezdő államformája a primitív fejedelemség. (Értekezések: I.2.)

Platon szerint a nyájja verődött embercsoport az ősi sejt. Vico szerint a család.

"A családok a legerősebb pártfogás alá menekültek kliens csoportokká bővültek, s bennük az atyák egyedül istennek alárendelt egyeduralkodói hatalmat gyakoroltak. De másrészt az így kialakult gazdasági közösségek, a plebszé tömörülő kliensekkel szemben, egymással kénytelenek szövetségre lépni, s Vico olykor csak ezt tekinti az első igazi államnak, ez az optimátus, arisztokrácia."

Mindketten felismerik a nemesség—nép osztályrétegződést.

"Erre alapítják romlás teóriájukat. Machiavelli szerint a legerősebből majd a legokosabból lett csapatvezér. Vico szerint a hőszozzá fejlődött családapák szervezőképessége kezdetben nagy hasznára volt a társulásnak, de csakhamar önző elnyomókká, tirannusokká lettek. A hatalmat átvevő optimátus oligarchiává fajul. A nép lázadása republikává változtatja az államot, mely végül is anarchiába fullad. Ez pedig a principátushoz való visszatérést eredményezi."⁸⁵

Már a szofisták azt tanították, hogy az erősebb uralkodjék a gyöngébben. Platon "Gorgiasz" című dialógusában Kalliklész-szel ezt mondhatja: "Véleményem szerint a gyöngé emberek és a tömeg hozták a törvényeket (nomoi)", mert el akarták ijesztetni az erősebbeket és a tehetségesebbeket, nehogy ezek többre törjenek, mint az átlagember." "Ezért rút dolog hát az emberi törvény (nomosz) szerint, ha valaki többre tör a tömegnél, és azért tartják ezt gonosznak."

"A természet (physisz) viszont véleményem szerint arra tanít: az a jogos, hogy a derekabbnak többje legyen, mint a hitványabbnak, és hogy az erősebb több jóban részesedjék, mint a gyengébb. Ezt tanítja a természet minden téren, mind az állatvilágban, mind az egyes emberi közösségek életében: a hatalmasabb uralkodjék a gyengébben és övé legyen a nagyobb rész mindenből."⁸⁶

Mikor a Mélosz-szigetiek, akiket az athéniek — az erősebb jogán — el akarnak tiporni, az istenek segítségével bizakodnak — Thukydész szerint — az athéniek így válaszolnak nekik: "Az istenekre vonatkozó hitünk és az emberektől való tudomásunk vezet bennünket, amikor arra a következtetésre jutunk: általános és szükségszerű törvény az, hogy az ember uralkodjék ott, ahol tud. Nem mi magunk alkottuk ezt a törvényt, és nem is mi vagyunk az elsők, akik e szerint cselekszünk. Készen találtuk mi már ezt, és így változatlanul adjuk át örökül azoknak, akik utánunk jönnek."⁸⁷

⁸⁴ Machiavelli: Beszélgetések. Első könyv III. és a Fejedelem XVII. fejezet.

⁸⁵ Koltay-Kasztner: i. m. 34—35. o.

⁸⁶ Platon: "Gorgiasz" 483. o. kk.

⁸⁷ Thukydész: A peleponnészesi háború. V. 104.

Azt a gondolatot, melyet vagy száz éve a fiatal Nietzsche és Burckhardt fogalmaztak meg: "die Macht ist an sich böse" (a hatalom magában gonosz), az ókorban még nem ismerték. Természetesen Machiavelli sem ismeri, hisz önála az ókor a következő példakép.

Hogy Vico "hasznossá vált héroszok" elméletének még Homérosz korában is volt természetes alapja, azt éppen az Iliász bizonyítja. Sarpedon Zeűsz fia, aki Lykiából jött a trójaiak segítségére és most magával vonja barátját Glaukoszt az ütközetbe: "Miért vagyunk — mondja neki Sarpedon — miért vagyunk mi oly nagy tiszteletben Lykiában; miért foglaljuk le lakomákon a legjobb helyeket, miért vannak a Xanthosz partjain virágzó birtokaink? Azért van ez, hogy mindig megálljuk helyünket a lykiaiak élén a tomboló ütközetben; azért van ez, hogy minden lykiai elmondhassa: Ha a mi fejedelmeink a legkövérebb juhokat eszik és a legjobb borokat isszák, attól csak nagyobb a bátorságuk és az erejük, amikor a harcba vezetnek bennünket."

Machiavelli is és Vico is, az olasz valóság gyakorlati ellentmondásaira kerestek megoldásokat, mert a történelemben nem léteznek tökéletes és végleges megoldások.

"A hanyatlás és bukás fő okának mindketten a nemesség mérhetetlen önzését és nagyravágyását tartják, de elismerik, hogy a szabadság kivívása után a nép sem szokott mértéket tartani."⁸⁸

A romlás további okának Machiavelli a kultúra, művészet, irodalom túlfinomodását tartja, mert ezek a "virtu", a tetterekészség elsorvadását és a tespedést mozdítják elő.

Firenze gyakori kormányváltozásaiból magyarázza, a körforgásban megnyilvánuló romlás után, a fejedelemséghez való visszatérés szabályszerű voltát: "... ha nem így lenne, egy állam képes lenne az idők végtelenségéig keringeni e kormányformák között."⁸⁹

Az ég által rendelt sorvadás folyamatát, reformok bevezetésével, legfeljebb késleltetni lehet. Ezek a reformok visszavezetik az államot az eredeti állapotához, de csak akkor, amikor még friss benne a "virtu" vérkeringése; amint sikerrel tették ezt Assisi Szt. Ferenc és Szt. Domonkos az egyház megújításában.⁹⁰

De ezeket a reformokat tíz évenként periódikusan meg kellene ismételni, mint azt a rómaiak tették. A római köztársaság ilyen alkotmányreformoknak köszönhetette a virágzását.

Más helyen római mintára történő, erőteljes nevelésben (firea educatione) és népi hadsereg felállításában véli megtalálni a hanyatlást elodázó orvosságot.

"A pusztulást nem humanista kultúrával, hanem csak a fegyveres virtuhoz való visszatéréssel lehet elodázni."⁹¹

Vico is ezen a véleményen van. Ő azonban a ciklikus változást nem az egyes államokra, hanem az egész emberiség életritmusára terjeszti ki. Erre őt Polübiosz történeti munkájának hatodik kötete inspirálta, aki több világkatasztrófát említ: éhínséget, pestist stb. (VI. könyv. 5. fejezet), melyek az emberiség nagyobb részét időnként kipusztították; szükségessé téve ezáltal a társadalmi együttélés újakezdését.

Machiavelli a természeti csapás mellett — amely "vagy éhség, vagy dőghalál, vagy vízáradások által történik" — még azt is állítja, hogy minden öt-hatezer évben

⁸⁸ L'asino d'oro, V. cap. 88—103. sz. Opere 831., Istorie fiorentine V. könyv eleje, uo. 498., La scienza nuova. Magyarul: Az új tudomány. Ford.: Dienes Gedeon és Szemere Samu. Akadémiai Kiadó, Bp. 1963. 615. o. közli: Koltay-Kastner: i. m. 35. o.

⁸⁹ Értekezések (Pados János): 61. o.

⁹⁰ Beszélgetések... 329. o.

⁹¹ Koltay-Kastner: i. m. 36. o. 60. jegyzet.

kétszer-háromszor olyan új "szekta" szokott fellépni, amely az előző kultúrát lerombolja és elfelejti.⁹²

Vele szemben Vico csak a kereszténység fellépésében lát a múltban ilyen "ricorso"-t azaz újrakezdést.

Machiavelli azért nem viszi tovább a felvetett gondolatot, mert őt csak az állam sorsa érdekli. Itália az ő korában olyan válságon megy át, mint Görögország Polübiosz idején. De mindketten érezték, hogy népük sorsa forog kockán, ezért is olyan érzékenyek a katasztrófavárás irányában.

Amíg Machiavelli Polübiosznak az állam fenntartására vonatkozó nézeteit értékeseíti, de az "anacyclosis"-t nem mélyíti el, addig Vico azt az egész társadalom történeti mozgásának alaptörvényévé teszi.

Vico kiemeli a társadalmi csoportok harcának hatását a jogszabályok kialakulására. Ezért Marx azt írta róla, hogy Vicoiban megtalálható a "római jog szellemének filozófiai felfogása, szemben a jog filisztereivel".⁹³

Polübiosz, Machiavelli és Vico a maguk egyéni szempontjaik szerint adják elő a római osztályharcot. Vico szerint a római plebség és a középkor feudális paraszt-ságának küzdelmei lényegében egymással párhuzamos jelenségek.

Machiavelli is ilyen "osztályharcot" választ Firenze történetének alapjául — az antik Rómában és a XIII-XIV. században Firenzében lejátszódó osztályküzdelmeket. Az a különbség, hogy Rómában a plebs fokról-fokra vívta ki, a nagyrészt törvényes határok között mozgó követeléseivel a politikai egyenlőséget. Firenzében az állandó pártharcok a város tragikus hanyatlását okozzák.

Mindketten megsejtették az osztályharc valóságát, amely — a marxista felfogás szerint — a ciklikusság tulajdonképpeni okozója: „mert pesszimizmusukat megtagadva bíznak a néptömegek jogában és történetalakító hatalmában”.

Lifsic, aki ezt a gondolatot felvetette, marxista értékelésében kiemeli, hogy bár Vico, Descartes-kritikája a reneszánsz természetbölcsleletből táplálkozik, a felvilágosodáshoz vezet, egykorú racionalizmus helyett, de "e viszonyulást a reneszánsz filozófiához ellensúlyozza történetfilozófiájának az emberi társadalom keletkezésére és kibontakozására vonatkozó ábrázolásának haladó volta".⁹⁴

Ebben az egész folyamatban Koltay véleménye szerint a Discorsi rokona és elődje Vico *La scienza nuova*-jának.⁹⁵

Machiavelli, már egészen fiatalon, illúziók nélkül, a valóságos tények elemzésével jut el új történelemszemléletéhez. Perspektívaszerzésre és példatárának kibővítésére felhasználja a római történelem példáit: Titus Livius munkái nyomán. Legfőbb jellemvonása az ok és okozat nyomkövetése.

Polgári gondolkodása ellenére felismeri az osztálytársadalmat és bizonyos fokig helyesli is azt, határozottan, bár némi rezignációval mondja Val di Chianáról, a felázadt firenzei tartományról: „A világot mindig egyformán népesítették be az emberek akiknek mindig ugyanazok voltak a szenvedélyeik és mindig volt, aki szolgált, és aki parancsolt, s volt, aki szívesen szolgált s volt aki kedve ellenére.”

Ebben a példában egyes várostársadalmak egymás alá rendelésére gondolt, de ismerte az egyes társadalmon belüli küzdelmet is.

⁹² Beszélgetések... Második könyv V. 245—246. o.

⁹³ L. Koltay-Kastner: i. m. 36—37. o.

⁹⁴ M. Lifsic: Giambattista Vico. Philosophy and phenomenological research. A quarterly journal published for the University of Buffalo. New York VIII. 1974—78., 367. skk., 405., skk. ill. 395—397.

⁹⁵ Koltay-Kastner: i. m. 38—39. o.

A Firenze történetében, ahol úgy látszik, hogy egyetlen író, Giovanni Cavalcanti művei voltak rá hatással,⁹⁶ s a Ciompi-felkelésről szólva bátran kimondatja az alábbi szavakat a Névtelennel: „Mindazok, akik nagy vagyonra, uralomra tettek szert vagy hamissággal, vagy erőhatalommal jutottak oda. Amit aztán vagy csalással vagy erőszakkal megkaparintottak, hogy leplezzék a szerzés dicstelen módját, hamis szóval haszonnak titulálják. Akik pedig vagy mert nem elég okosak, vagy mert nagyon ostobák, elkerülik ezeket a hatalomszerzési módozatokat, mindig szolgaságban, mindig szegénységben fuldokolnak.”

Ami pedig a társadalmon belüli küzdelem megoldását illeti, kimondja kerekén: „jót tenni velük, hogy elpusztítani őket ... minden más út veszedelmes.” Akárcsak Dante, Machiavelli sem ismerte a középutat.⁹⁷

Tulajdonképpen ezt a címet is adhatta volna az Értekezéseknek Machiavelli, mert a tartalom ezt indokolná. Az egyes fejezetek címei is nagy vonzerőt gyakorolnak az olvasókra, mint:

A jól megszervezett köztársaságban jutalmaznak és büntetik a polgárokat; a jutalom és a büntetés nem egyenlítheti ki egymást. (XXIV)

Aki a szabad államban meg akarja újítani az idejétmúlt rendet, az a régi szokásoknak legalább a látszatát őrizze meg. (XXV)

Az új fejedelemnek szükségképpen mindent meg kell újítania az általa elfoglalt városban vagy tartományban. (XXVI)

Amikor belső vagy külső nehézség fenyeget, üdvösebb a döntés elodázása, mint az elhamarkodott cselekvés. (XXXIII)

Miért is ártott a római köztársaságnak a decemvirátus életre hívása, holott a decemvireket szabadon választotta a közösség. (XXXV)

A dictatori hatalom használt, nem ártott a római köztársaságnak; az állam életére nem az a hatalom veszélyes, amelyet szabad választás adományoz, hanem az, amelyet a polgárok saját maguknak szereznek meg. (XXXIV)

Tehát a napjainkig is kísértő diktatúráról az a véleménye, hogy a diktátorok Rómában, ha nem önhatalmúlag, hanem közakaratból foglalták el hivatalukat, mindig jót tettek a városnak.

Az Értekezések több fejezetben foglalkozik a köztársasági intézményekkel; az agrártörvényekkel, a tribunusokkal, a decemvirekkel és cenzorokkal. Ha minden minden felvetett kérdéssel foglalkoznánk, ez maga — egy külön könyvet igényelne. Ezért csak a számunkra érdekes fejezetekkel foglalkozunk, kifejtve az általuk inspirált reflexiókat. Csak maga az első könyv hatvan fejezetet szentel a Rómára vonatkozó dolgoknak. Ebből huszonnégy fejezetben mondja el az ókori Róma katonai, polgári, állami és vallási intézményeit a hőskorban és a királyság korában!

Van valami érdekes és megszívlelendő a Discorsi LIX. fejezetében, amely mint konklúzió Machiavelli vallomásának is tekinthető: ezért mindjárt bevezetőnek ide kínálkozik: „... io credo che per le cose dette che il populò facci minori errori che il principe, e per questo si possa fidar piu di lui che del principe” — „... az elmondottak miatt úgy hiszem, a nép kevesebbet hibázik, mint a fejedelem és ezért jobban lehet bízni benne, mint a fejedelemben.”⁹⁸

Machiavelli gondolkodásának középpontjában néhány olyan fogalom is áll, melyekről kimutathatók, hogy reneszánszkoriak. Ilyen fogalmak: a virtu, a fortuna és az „occasione” — az alkalom.

⁹⁶ Giovanni Cavalcanti 1420 és 1447 között tárgyalta Firenze történetét. Művei: a *Prima storia* és a *Seconda storia* Machiavelli legfontosabb forrásai voltak, amikor Firenze történetét megírta.

⁹⁷ Kardos Tibor: i. m. 331—352. o.

⁹⁸ Lutter Éva: Egy Machiavelli válogatás. = Fil. közl. 1971. 3—4. sz. 504—507. o.

Machiavellinél a lét szakadatlan küzdelem. A sikerért minden pillanatban meg kell küzdenie az embereknek. Ezt a küzdelmet a fortuna és az occasione egyszer elősegíti, egyszer megakadályozza.

Amikor tehát azt követeli az embertől, hogy az ember mintegy önmagát felülmúlva (ami csaknem lehetetlen) tudjon egyszerre békéből harcias, óvatosból vakmerő, türelmesből türelmetlen lenni, a legtöbbet követeli az embertől. Valami olyasmit, amit csak Proteus, a tenger csodálatos öregeinek egyike tudott, aki alakjának gyors és sokszoros elváltoztatásával ki tudott siklani az öt jóslatra kényszerítő ember markából, mert a víznek nincs alakja és minden mederhez tud alkalmazkodni!

A mindennap emberének a szemében az ő kategóriái és követelései talán abszurdnak tekinthetők: mégsem lehet azt ráfogni, amit B.Croce állít, hogy elmélete az etikustól független lenne. Az ő törvénye a cselekvésre: a római törvény, amely a *salus rei publicae*-t mindenek fölé helyezte, ha a köztársaság üdve ezt követelte. Mint ilyen, tehát — a kivételes eszközök használatának megengedése, kivételes körülmények között — etikusnak tekinthető.⁹⁹

3. A hatalom, görögül dinamisz, állandó előretörés, növekedés. A hatalom tehát természeténél fogva dinamikus!

A hatalom kérdése mindig kétélű dolog. Aki egyszer már a hatalomra tört, az soha többé nem nyughat meg.

A peloponnészoszi háború első éveiben Periklész foglalkozott egyszer a hatalom („arkhé”) kérdésével, hogy a veszteségeken elcsüggedt polgártársait felrázza. „Valahogy azt ne gondoljátok, hogy most csak arról van szó: rabok legyünk-e vagy szabadok! Nem. Sokkal inkább hatalmatok az, ami kockán forog, meg mindaz, ami ennek az elvesztésével járhat. Hiszen gyűlölnek már benneteket mindazok, akiken uralkodtok. A hatalomról pedig ti most már le sem mondhattok, mint ahogy azt egyesek ebben a nehéz órákban jámborul talán óhajtánák. Mert a ti uralmatok zsarnokság, tyrannisz. Tyranniszra törekedni pedig jogtalanság ugyan, de ha már elnyerte az ember, veszélyes dolog lemondani róla.”¹⁰⁰

A korinthuszi követek így jellemezték Spártában az athéniek magatartását: „arra voltak teremtve, hogy se maguk nyugtot ne ismerjenek, se másnak nyugtot ne hagyjanak.”¹⁰¹

„Nem mi vagyunk az elsők, akik erőszakos hatalmi politikát kezdtünk” — mondják a peloponnészoszi háború kitörése előtt az athéni követek Spártában — „örök idők óta fönáll az a természeti törvény, hogy az erősebb uralkodjék a gyöngébben.”¹⁰²

Ugyanakkor Athénben, a Szicília ügyében hozandó döntéskor, Alkibiadész, aki ismeri a hatalom szerkezetét, így szónokol: „Mert nemcsak Athén, hanem minden állam, amely valaha is hatalmi politikát folytatott, úgy szerezte hatalmát, hogy minden kínálkozó alkalommal beleavatkozott idegen államok ügyeibe, ha valahol két egymással küzdő fél közül az egyik a segítségét kérte... Nincs módunkban kicsinyesen mérícskélgni, hogy meddig akarjuk kiterjeszteni hatalmunkat, hanem kénytelenek vagyunk az egyiknek a leigázásán jártatni az eszünket, a másikat pedig nem ereszteni ki igánk alól. Mert a ha mi nem terjesztjük ki uralmunkat másokra, hamarosan az a veszély fenyeget bennünket, hogy mi magunk kerülünk mások uralma alá. Számunkra nincs nyugalom többé.”¹⁰³

⁹⁹ Kardos T.: i. m. 345—346. o.

¹⁰⁰ Thukydész: II. 63.

¹⁰¹ Thukydész: I. 144.

¹⁰² Thukydész: I. 76. V. 10.

¹⁰³ Thukydész: VI. 18.

Csaknem azonos indokot hoz fel Xerxész, a görögök megtámadására, Hérodotosz szerint. „Ha mi nem indítunk háborút a görögök ellen, akkor ők jönnek majd ellenünk. Egyikünk sem vonulhat már vissza. Vagy mi kerülünk görög uralom alá, vagy a görögök lesznek a mi alattvalóink.”¹⁰⁴

A hatalom pedig országról-országra száll: előbb Assyriában fejtette ki a maga erejét, utóbb a médekénél, s azután Perzsiában, míg végre Itáliába és Rómába jutott. „És én vizsgálván a dolgok folyamatát, azt ítélem, miszerint a világ sora mindenkor ugyanaz vala, s ugyanannyi volt benne a jó, amennyi a rossz; de az a jó, és ez a rossz, tartományról tartományra változott.”¹⁰⁵

4. A kormányformák közül hármat tartott alapvetőnek: a fejedelmet, az előkelőket (arisztokratákat) és a népit. Akik valamely államot rendeznek, ezek közül egyet el kell fogadniuk, aszerint, ahogy az nekik legcélszerűbbnek látszik.

Rómában, miután száműzték a királyokat, a háromból kettőt megtartottak: mert azonnal két konzult választottak, „akik a király helyét betöltenék, Rómából száműzték a király nevét, de nem a hatalmat: úgy hogy ezen köztársaságban meglévén a konzulok és a senatus, a fent nevezett három minőségből kettő összevegyített, ti. a fejedelemség és az előkelők.”¹⁰⁶

Miután azonban a nép is részt kért a hatalomból, sőt föl is lázadt, s az arisztokrácia, hogy mindent el ne veszítsen, kénytelen volt a népnek is megadni a magáét. Így született meg a néptribunusi intézmény, kiknek behozatala után ezen köztársaságnak a kormánya jobban megszilárdíttatott; meglévén benne a maga része mind a három igazgatási formának.”¹⁰⁷

A nemesekben — írja — céljukat tekintve látható az uralkodási vágy, míg a nép vágya csak az, hogy felette ne uralkodjanak: „... ennél fogva természetes, hogy ha a nép emberei bíznak meg a szabadság őrizetével, jobban ügyelnek rá: és azt maguknak el nem foglalván, nem engedik, hogy mások elfoglalják.”¹⁰⁸

A kormányzásban szinte elkerülhetetlen, hogy egyik vagy másik fél felülkerekedjen, a maga akaratát időlegesen egyeduralkodóvá ne tegye. Ott áll előttünk a római példa, ahol a nép, az örökös háborúk ódiumát a consulok hatalmi vágyának tulajdonította és kivitte, hogy inkább tribunosokat választottak „consularis hatalommal”; mint consulokat. Terentius néptribunus javaslatára történt ez, és hosszú ideig így volt, míg „... felismerték tévedésüket, és hogy a firenzeiek visszatértek a Tízek testületéhez, ők is megint consulokat választottak.”¹⁰⁹

Azonban továbbra is maradtak ellentétek a római nép és a senatus között. Ezek az ellentétek — írja Machiavelli — tartották egyensúlyban a római államvezetést, a Tarquiniusoktól a Grachusokig eltelt több mint 300 esztendő alatt. Mégpedig úgy, hogy ha a nép valami törvényt akart megnyerni, vagy vonakodott harcba menni; kiengesztelése végett valamiben eleget kellett neki tenni. Mert a nép, mint Tullius mondja „... ha tudatlan is, képes az igazság felfogására.”¹¹⁰

A római állam és a római intézmények fejlődését az osztályharc vitte előre: hiszen ha Róma meg akarná szüntetni a zavargások okait, egyszersmind a növekedés okait is megszüntetné. Tehát az ellenségeskedéseket, melyek a senatus és a nép között a hatalom és benne a jogok részesedéséért időről-időre kiújultak, tűrni kellett, úgy

¹⁰⁴ Hérodotosz: VII. 11.

¹⁰⁵ Értekezések (Pados János): 195. o.; Beszélgetések... 227. o.

¹⁰⁶ Értekezések (Pados János): 16. o.; Beszélgetések... 101. o.

¹⁰⁷ U. o.

¹⁰⁸ Értekezések (Pados János) 23. o.; Beszélgetések... 105. o.

¹⁰⁹ Beszélgetések... 182. o.

¹¹⁰ L. Értekezések (Pados János): 19—21. o.

tekintvén azokat, mint szükséges bajt, mert „csak azon keresztül lehet eljutni Róma nagyságához”.¹¹¹

A politikai rendszer rugalmassága az egyik uralkodó gondolat Machiavelli Értekezésében. A szempont, amely szerint a dolgokat megítéli, a haza üdvé: „... credo che il maggior bene si faccia... sia quello che si fa alla sua patria.” — azt hiszem, hogy a legnagyobb jó amit az ember csak tehet, az, amit a hazájáért tesz!¹¹²

A másik figyelemre méltó gondolat, hogy az Értekezésekben a nép már nem pusztán statisztika a „fejedelem” céljainak megvalósításában, hanem bátran kimondja, hogy a sokaság bölcsőbb és állhatatosabb egy fejedelemnél! Arra a kérdésre, hogy kinek lehet biztosabban átengedni a szabadság feletti őrködést, a népnek vagy a nagyoknak, a felelet egyértelmű: „... azokat kell valaminek az őrzésével megbízni, kiknek kevesebb vágyuk van annak birtoklására.”¹¹³ Mindkét gondolat nagyon modernnek tekinthető!

A diktatúráról, mint mondtuk, Machiavellinek az volt a véleménye, hogy az a javára és nem kárára volt Rómának. Úgy véli, hogy hasonló rendszabály nélkül a városok nehezen fognak a rendkívüli bajokból kibontakozni, mert a sokféle hatóság, tanács, nem tud minden ügyet maga megoldani, egyik a másikra szorul, s ezért „... ezalatt, míg annyi nézetet összeillesztetének, az idő elhalad, óvszerek a legveszedelmesebbek, ha olyan dolgon kell segíteni, ami halasztást nem szenved.”¹¹⁴

A diktatúra is olyan eszköz a kormányzásban, mint az éles kés, melyet használat után jó a tokjába zárni!

A diktatúrában ezért a diktátor ne önhatalmúlag, hanem a polgárok akaratából gyakorolja a hatalmat. Azonkívül ne örökre, hanem csak meghatározott időre! Azért kapja a hatalmat, hogy megelőzze a bajt, amelyért megválasztották.

A decemvirek szereplése Rómában káros volt, bár őket szabad választással állították az ügyek élére.

Ennek az oka az volt, hogy a diktátor mellett megmaradtak a tribunosok, consulok és a szenátus a maga hatalmával. A diktátor ugyan az egyiket vagy másikat megfoszthatta az általa gyakorolt hatalomtól, de összességükben ezt már nem tehette meg. Új törvényeket sem alkothatott!

A decemvirek azonban mindezek nélkül a biztosítékok nélkül, amelyek a diktátort korlátlan hatalmát korlátozzák, gyakorolták a hatalmat, mert — mentesek voltak minden felügyeletől! Ezért élhettek vissza a hatalmukkal, „... mert a korlátlan hatalom igen rövid idő alatt megrontja azt (ti. aki vagy akik azt gyakorolják), és barátokat és pártfeleket szerez magának.”¹¹⁵ Tehát nem a korlátozott időre szóló és törvényesen működő diktátorok, hanem a hatalmat önhatalmúlag megragadó és azt tartósan gyakorló bitorlók jelentenek veszélyt az államra.¹¹⁶

Nagyobb veszélyt jelent az uralomra a gyenge és habozó köztársaság, amely a döntő pillanatban nem ura az elhatározásának; ahol a döntések a szükség parancsolta kényszerből és nem szabad választásból történnek. Ilyen képet mutatott a firenzei köztársaság is, amikor Caesare Borgia Toscanian átvonulást kért hadserege számára, amint azt az előzőekben elmondtuk.

¹¹¹ Beszélgetések... 112. o.

¹¹² Niccolo Machiavelli: II Principe e pagine dei Discorsi e delle Istorie, con introduzione e note di Luigi Russo. Firenze, 1957. 120. o.

¹¹³ Értekezések (Pados János) 22. o.

¹¹⁴ Értekezések (Pados János) 115—116. o.

¹¹⁵ Értekezések (Pados János): 119. o. ; Beszélgetések... 173. o.

¹¹⁶ L.: Beszélgetések... Első könyv XXXIV. fej. (o. 1/34.)

„A gyenge köztársaságok legrosszabb oldala, hogy határozatlanok; és ha valami jót cselekszenek, azt kénytelenségből és nem okosságból cselekszik” — mondja ki a szentenciát Machiavelli.¹¹⁷

Kormányváltás után viszont akár köztársaságból zsarnokságra, akár zsarnokságból köztársaságra szükséges a jelenlegi állapot ellenségei ellen fellépni — tartja Machiavelli — mert „... aki zsarnokságot alapít és nem öli meg Brutust, és aki szabad kormányt alkot és meg nem öli Brutusnak fiait, rövid ideig fogja magát fönn-tartani”.

Ezt a hibát követte el Piero Soderini is, aki azt hitte, hogy Firenzében béketűréssel és jósággal leszerelheti az ellenségeket és jutalmazásokkal megszüntetheti az ellenségeskedést. Azt gondolta, hogy ha a hatalom teljes szigorával lép fel a népuralom ellenségeivel szemben, akkor vét a polgári egyenlőség törvénye ellen. Ám „... azért mert nem tudá Brutust utánozni, elveszté hazájával egyetemben, a kormányt és a hatalmat. „Mert — írja nagy bölcsen — ”... a gonosztságot sem az idő meg nem hódítja, sem a jutalom ki nem engeszteli.”¹¹⁸

Soderini hibája; a túlságos gyengesége és ingadozása, annál megbocsáthatatlanabb volt, mert ismernie kellett nagy elődjének, Lorenzo de' Medici mondását: „E quel che fa il signor, fanno poi molti; Ché nel signor son tutti gli occhi volti.” — azaz: „És amit az úr tesz, azt aztán sokan teszik; Mert szemeket mindnyájan az úrra szegeznek.” Lorenzo pedig — Soderinivel ellentétben — értett az uralkodáshoz.¹¹⁹

„Ki meg akar valamely köztársaságot változtatni, figyelembe kell annak az anyagát vennie.” Örökérvényű tanács ez mindenkori reformpolitikusok részére; mert éppolyan nehéz és veszedelmes akarat szabaddá tenni valamely népet, mely szolgaságban kíván élni, mint szolgává tenni valamely népet, mely szabadon akar élni. A reformpolitikusoknak azért minden esetben „... figyelembe kell venniük az időkét és azokhoz kell magukat alkalmazniok.”

Machiavelli többször is említi, miszerint az emberek jó- vagy balszerencséjének okát abban látja, hogy ha „elidegenednek koruktól, legtöbbször szerencsétlenek maradnak, soha nem érnek el sikert; és minden ellenkezőképpen történik azokkal, akik igazodnak az időkhöz.”¹²⁰

Innen ered — írja Machiavelli —, hogy a köztársaságnak hosszabb élete és tartósabb szerencséje van, mint valamely fejedelemségnek; mert jobban tudja magát az idők változásához alkalmazni, a benne levő polgárok különbözőése miatt: mit fejedelem nem tehet.

Az egyes ember ugyanis, aki megszokott valamely cselekvési módot követni; nem tudja (vagy csak kivételesen kevesen tudják) azt megváltoztatni. Effeozsi Herakleitosz szerint: senki sem lépheti át az árnyékát. Ezért van az, hogy „szükségképpen meg kell buknia”. Idővel azonban ez az állapot az államok viszonylatában is bekövetkezik, „ha a közösség rendjét nem igazítják az idők változásához...”¹²¹

Tanulságos Machiavelli azon megfigyelése is, hogy „... az igazi erénynek súlyos időkben van kelete”. A köztársaságokban békés időkben a derék embereket kevésre becsülik, ami őket főleg azért bántja, mert látják, hogy „amikor nincs baj, akkor nem az erény érvényesül, hanem a gazdagság vagy a rokoni kapcsolat.”

Ennek a visszas állapotnak az orvoslására olyan légkör megteremtését javasolja, ahol mindig szükség van tehetséges, megbecsült emberekre, mint Rómában, ahol

¹¹⁷ Értékezesek (Pados János): 127. o.

¹¹⁸ Értékezesek: 251—252. o.

¹¹⁹ L.: Beszélgetések... 405. o.

¹²⁰ Beszélgetések... 360—361. o.

¹²¹ Beszélgetések... 362. o.

ha ilyesmi előfordult, abból mindannyiszor akkora „zűrzavar és veszély keletkezett, hogy csakhamar vissza kellett térni a helyes útra”.¹²²

5. Machiavelli a vallást is teljesen politikai tényezőként kezeli. Határozottan megfogalmazza, hogy a nagy törvényhozók törvényeik súlyát mindig mindig isteni eredeztetésével támasztották alá — különben nem fogadták volna el azokat. Így tette ezt Lycurgus, Solon és Numa Pompilius. Utóbbival kapcsolatban megjegyzi: „Megfontolván tehát mindezt, a Numa által bevezetett vallás volt az egyik legfőbb oka a város boldogulásának, mert kialakította a jó államrendet”.¹²³

Három évszázaddal később Bonaparte is ebből a szemszögből nézi a vallás kérdését, mikor kijelenti: érsek egyenlő rendőrfőnök. Ő egyébként olvasta Machiavellit és nagyra értékelte racionális gondolkodásáért. „Tacitus, mondja Napoleon, csak regényeket írt, Gibbon mesemondó. Az egyetlen politikai könyv, melyet olvasni lehet, Machiavellié.”¹²⁴

Niccolonak az a véleménye, hogy az isteni tisztelet iránti kegyelet az oka a köztársaságok nagyságának, mert ott ahol ez hiányzik, a fejedelemtől félelem által kell fenntartania. A fejedelmek azonban rövid életűek és nem van az, hogy az egy ember erélyességére alapított uralmak is rövid életűek, mert az örökös rendesen nem bír elődje erélyességével (nem öröklí képességeit).

Bölcsen mondja Dante:

Rade volte discende per li ramu

L'umana probitate, a questo voile

Quel che la dá, perché da lui si chiami.

(Ritkán jó származás útján az emberi jóság, s ez megkívánja, hogy az amit ad, róla neveztessek).

Az ókor híres oráculumainak válaszaiban gyökerezett a pogány vallás értelme, amely a bél- és madárjóslatokra támaszkodott. A tudatlan hívők elhitték, hogy az istenség, az ezek által megjövendőlt jót vagy rosszat meg is adhatja. Ezért „... a délosi jódsda Jupiter Ammonius temploma, és más jelen oraculumok, bámulattal és áhítattal tölték el a világot”.

Mikor ezek az előkelők és a hatalmasok érdekében kezdtek el beszélni, az emberek rájöttek a csalárdságukra és hitetlenné váltak, mert a nép „ha tudatlan is, képes az igazság felfogására.”

A pogányságot felváltó kereszténység nem járult hozzá Itália egységének fenntartásához, hanem inkább egyik oka a szétagoltságnak. Elsősorban is azért mert a keresztény fejedelmek nem tartanak úgy össze „amint azt szerzője elrendelé”, mert akkor „sokkal szerencsésebbek volnának, mint amilyenek.”

A főbűnös azonban a pápai udvar, amely megakadályozta az Itáliai egység kialakulását.

„Egyszóval: az egyház nem volt elég hatalmas, hogy elfoglalja Itáliát, de azt sem engedte, hogy más foglalja el, ezért nem kerül az olasz föld egységes uralom alá, sok fejedelem és uraság osztott rajta, amiből akkora széthúzás és gyengeség keletkezett, hogy Itália végül is nemcsak az erős barbárok, hanem bármilyen támadó könnyű zsákmánya lett.”

A pápai udvar erkölcsi romlottságát olyan mérgezőnek tartja, hogy szerinte ha a római udvart áttelepítenék Svájcba — „ma az egyetlen ország, amelynek vallási élete és katonai szervezete a régi szokásokhoz igazodik” —, akkor meglátnánk: „bűnös

¹²² Beszélgetések... 378—379. o.

¹²³ Beszélgetések... 126. o.

¹²⁴ Marcu: i. m. 350. o.

élete rövid idő leforgása alatt nagyobb zűrzavart okoz azon a földön, mint a valaha is bármely esemény.”¹²⁵

Machiavelli ezen véleményét más egykorú iratok is alátámasztják. Még a „sacco di Roma” előtt jelent meg az Alfonso de Valdés szerkesztette „Fehér Könyv” — „amely ugyan csiszolt, humanista latin stílusban szól az európai közvéleményhez, de Hohenstauf II. Frigyes óta nem beszéltek így a pápaság bűneiről.”

„A pápai intrikák egész bűnlajstroma ki van itt teregetve, nem általános vádak, amilyeneket Luther hangoztatott, hanem a világpolitika gyakorlati ismeretén alapuló konkrétumok.” Mik a pápa céljai? — teszi fel a kérdést. Birtokok, mint Regió és Rubiera megkaparintása: „Nem pásztor az ilyen pápa, hanem farkas, amely betör a nyáj közé”.

„... ki gondolná, hogy Krisztus földi helytartója akár egyetlen csepp keresztény vért is hajlandó volna ontani ilyen földi javakért. Nem fölöttébb idegen ez az evangélium tanításától? Nem ezért bízott rá a Szentszék.

A császár (V. Károly), aki az egész mögött áll, a pápa feje fölött a bíborosokhoz fordult, hogy hívjanak össze egy zsinatot, nehogy jóvátehetetlen kár érje a „keresztény republikát”. Sőt, még a fejedelmek is hívjanak össze egy „univerzális konventet”, hogy ha a pápa vonakodna, akkor „császári méltóságunknál fogva alkalmazzuk” a szükséges orvosságot.

Ennek az íratnak a tanulságait, amelyet „Az isteni Károly védekezése” címmel többfelé is kiadtak (Antwerpenben, Mainzban), sőt még Rómában is felbukkant, az olvasók „csodálkozással, felháborodással, nevetve is, de gyakrabban sóhajtván” fogják majd levonni.¹²⁶

Machiavelli úgy vonta le az egész tanulságát, hogy a római egyházhoz, e vallás fejéhez legközelebb élő népek a legkevésbé vallásosak: „Mi olaszok elsősorban azt köszönhetjük tehát az egyháznak és papoknak, hogy vallástalanok és gonoszak lettünk...”¹²⁷

6. A decemviri legibus scribenis, vagyis a „12 táblás törvényhozók” alatt azt a 10 polgárt kell érteni, akiket a római nép i. e. 451-ben rendkívül kiterjedt jogkörrel ruházott fel, hogy az állam törvényeit összeírják.

Megbízatusuk idejére minden tisztségviselőt felfüggesztettek állásából, sőt még a konzulokat sem választották meg. A törvényeket nyilvános vitára bocsátották. (Állítólag Solon híres athéni törvényének másolata is ott volt köztük!) „Az észrevételek alapján minden törvényszakaszhoz számos kiegészítést javasoltak”. Kétségtelenné vált, hogy a jogalkotó munka nem volt tökéletes.

A „res publica”, ahogyan a rómaiak államukat nevezték, szó szerinti jelentése: „közügy”. A királyok elűzése utáni köztársaságot mindenki a magáénak tekintette. Az viszont már nem volt ilyen egyértelmű, hogy ki rendelkezik a tényleges hatalommal. Egyesek többet, mások kevesebbet szólhattak bele az állam ügyeibe, aszerint, hogy mennyi vagyonnal és milyen hatalommal rendelkeztek.

„A vagyon és hatalom fogalma az osztálytársadalomban rendszerint egybeolvad.” Rómában már a köztársaságot megelőző időkben a patriciusok alkották az uralkodó osztályt; övék volt a föld döntő többsége; őket illették meg az összes politikai jogok.

A köztársaság első századaiban a harc a patriciusokat és a plebejusokat állí-

¹²⁵ Beszélgetések... 130—132. o.

¹²⁶ Richard Fridenthal: Luther élete és kora. (Ford.: Terényi István) Bp. 1977. 572. old.

¹²⁷ Beszélgetések... 129.o.

totta egymással szembe. A küzdelem a mezőgazdasági földekért és a politikai hatalomért folyt.¹²⁸

A későbbi időkben a szabadok és rabszolgák közötti ellentét képezte az alapvető ellentétet a római társadalomban. A legrégebbi időkben ez az ellentét még nem éreztette a hatását, mert a rabszolgák még kevesen voltak.

A római népet, a „populus romanus”-t a királyság korában kizárólag a nemzetségekbe tömörült patriciusok alkották. A hagyomány szerint a római nép 300 nemzetségből állt. A nemzetségeket állítólag már Romulus tízesével curiakba osztotta. Tíz curia képezett egy törzset, vagyis tribust. A nép curiánként rendezte gyűléseit, ezeket úgy hívták, hogy „comitia curiata”. Ezeken a gyűléseken a plebejusokról is tárgyaltak, de nélkülük; jóllehet a lakosság többségét tették ki és katonai szolgálatot is épp úgy teljesítettek, mint a patriciusok.

Ez volt az oka, hogy a királyok Rómájában az alapvető ellentét a patricius-plebejusi ellentét volt. „Hogy az ellentét elsímuljon, és ne váljék Róma kárára, mindenekelőtt le kellett ... a régi társadalmi rendet bontani, amelynek alapját a nemzetségek képezték. Ezt a forradalmat a hagyomány szerint felülről hajtották végre, és Servius Tullius király nevéhez fűződik.¹²⁹

„Nem mondhatunk semmi biztosat azokról az időről, de a forradalom lefolyásáról vagy indítékairól sem, amely leszámolt a régi nemzetségi renddel” — írja Engels — „Biztosnak csak azt tekinthetjük, hogy az okok a populos és a plebs közötti ellentétben rejtettek. A Servius Tullius király nevéhez fűzött új alkotmány a görög példára támaszkodott... Ezzel már az un. királyság bukása előtt Rómában is szét hullott az egyéni vérségi kapcsolataira épített társadalmi rend, s helyébe valóban új alkotmány lépett, amely a területi megoszláson és a vagyoni különbségeken alapult.”

Miután a decemvirek jogalkotó munkája nem fejeződött be, azért még egy további esztendőre tíz másik férfit választottak, az előző decemvirekéhez hasonló jogkörrel.

Az új decemvirek, a meglevő tíz táblához még kettőt írtak tele törvényekkel, de ezeket már nem terjesztették elő jóváhagyás végett, hanem törvénytelenül meghosszabbították teljhatalommal járó megbízatásukat és bevezették a decemvirek oligarchiáját.

Mikor azonban egyikük, egy Appius Claudius nevezetű, egy Verginia nevű plebejus lányt meg akart fosztani a szabadságától, a nép újra kivonult a „Szenthegyre” majd mint bitorlókat elsöpörte őket.

A két újonnan választott consul, Lucius Valerius és Marcus Horatius javaslatára azonban a két további táblára írt törvényeket is jóváhagyták, és az előbbiekkal együtt nyilvánosan kihírdették.

Ez volt a „leges duodecim tabularum”, vagyis a „tizenkét táblás törvény” (i.e. 449.) Minden közéleti szereplésre vágyó ifjú, már fiatalon úgy megtanulta ezeket a törvényeket „mint valamilyen dallamot, amelyet ismerni kell” — írta Cicero.

A decemvirek, akiket a római nép egyedül hatósággá emelt, ezért tudtak egy ideig hatalmon maradni — írja Machiavelli — mert a senatus el akarta törölni a tribunosokat, a nép pedig a consulokat. Ám amikor a decemvirek már a létrehozójuk, a nép felett kezdett el zsarnokoskodni és a nemességre akartak támaszkodni, úgy jártak, mint „... némely kisebb ragadozó madarak; amelyekben oly nagy a préda utáni vágy, mire őket a természet ösztönzi, hogy nem veszik észre a nagyobb madarat,

¹²⁸ Vojtech Zamarovsky: Róma történelme írt. (Ford.: Bártfai László) Bratislava, 1969. 141—142. o.

¹²⁹ Zamarovsky: i. m. 77. o.

mely fölöttük lebeg, s őket megöléssel fenyegeti.” Vezetőjük, Appius Claudius, elkövette azt a hibát, hogy elhagyta a népet (amelynek a hatalmát köszönhetette) és a nemességhez hajolt. Ám a zsarnoknak — mondja Machiavelli — nincs sem kincse, sem hivatala annyi, hogy valamennyinek eleget tegyen. Ez a zsarnokság is ugyanabból az okból született, melyekből a városokban a zsarnokságok legnagyobb része születik; és az a nép szerfölötti szabadság — s a nemesség szerfölötti uralkodásvágyából származik.

Ha meg nem egyeznek a szabadságot biztosító kedvező törvény hozatalában, „... és ha a pártok egyike egy bizonyos ember kedvét keresi; akkor a zsarnokság hamar fölemelkedik.”¹³⁰ Majd hozzáteszi: „... hogy valaki valamit erőszakkal megtartson szükséges, miszerint az erőszakoló hatalmasabb legyen, mint aki erőszakoltatik”.¹³¹

Az állam életében tehát szükséges megvizsgálni azokat az eszközöket, melyek megakadályozzák, hogy a nemkívánatos korlátlan hatalom „barátokat és pártfeleket” szerezzen. Mert ha ezeket a vizsgálatokat elhanyagolják, vagy azok, akik tanulmányozzák nem értik meg, vagy azok előtt, akik kormányoznak, ismeretlenek minden időben botrányok születnek.

A köztársaságokban, hogy ilyen „botrányok” ne születhessenek, a szabadság fenntartására szükséges a vádemelés lehetőségét biztosítani. Ezáltal mintegy zsílipen levezethető a felgyülemlett sérelem. Machiavelli ezt Coriolanus példáján mutatja be.

Corionalus, a csataterek hőse, politikai ügyekben azon az oldalon állt, amelyet ma szélsőjobbnak nevezünk. Nyilvános szereplései alkalmával ezért nem fogadták szívesen. Mint Plutarkhosz írta; „kellemetlen, ellenszenves és urhatnám magatartása miatt”. Egyébként Ancus Marcius király dédunokája volt és mint ilyen ráadásul még bonyolult egyéniség is. A nép, a Szenthegyre való kivonulása alkalmából, a megbüntetését követelte, mert meg akarta szüntettetni a néptribunusok hivatalát. A másik bűne az volt, hogy tiltakozott a szenátusban az ellen, hogy a szicíliai Gelon által küldött gabonát ingyen osszák ki a plebejusok között.

A mérték ezzel betelt. Sicinius néptribunus vádat emelt ellene, a nép ellenségének nyilvánította és halált kért a fejére. Hadi érdemeire való tekintettel a nép örökös száműzésre ítélte, mert „... az a város nem nevezheti magát szabadnak, melyben egy olyan polgár van, kitől a hatóságok tartanak”.¹³²

Amilyen hasznosak a köztársaságnak a vádlások, olyan kárt okoznak a rágal-mazások: „az államszervezőnek olyan belső rendet kell teremtenie, hogy félelem és tekintélytisztelet nélkül vádat lehessen emelni minden polgár ellen”, és ugyanakkor „kegyetlenül le kell sújtani a rágalalmazókra, akik nem panaszkodhatnak, ha őket ezért megbüntetik, mivel nyitva állt előttük a hely, ahol meghallgatták volna az ellen a vádakat, kit ők a sötétben rágalmaztak”.¹³³

A rómaiak tudtak bánni a rágalalmazókkal. Kényszerítették a rágalalmazót, hogy vádlólul lépjen fel. Ha a vád igaznak bizonyult, nem bántották. Ha nem volt igaz, úgy bűnhődött, mint Manlius Capitolinus, Furius Camillus diktátor rágalalmazója. Letaszították arról a Capitoliumról, melyet Manlius előzőleg oly dicsőségesen védelmezett.

Nem így volt ez Firenzében, ahol e rend hiánya sok nehézséget okozott: „ha Firenze államrendje lehetőséget ad a polgárok ellen vádemelésre és a rágalmazók

¹³⁰ Értekezések (Pados János): 136—139. o.

¹³¹ Értekezések (Pados János): 137. o.

¹³² L.: Beszélgetések... 161. o.

¹³³ Beszélgetések... 117. o.

megbüntetésére, nem következik be az a végtelen sok botrány, amely így bekövetkezett ... hiszen ... a vádemelés nem azonos a rágalmazással.”¹³⁴

Aki az elmúlt dolgokat szorgalommal fontolgatja, annak könnyű belátni bármely köztársaság jövőjébe — vonja le most is a következtetést Niccoló —, „és élhet a régi időkben használt orvoslási módokkal, vagy pedig, ha nem talál ilyen gyógyírt, a hasonló esetekből következtetve újakat eszelhet ki”.¹³⁵

Az államreazon szempontjából igen rossz vért szül, ha a törvényeket nem tartják be. Még rosszabb, ha a törvénysértést azok követik el, akik a törvényeket hozzák.

Savonarola, 1494 után keresztülrőszakolt Firenzében egy olyan törvényt, amelynek értelmében a közvétségben a nyolcak, vagy a Signoria által elítéltek a néphez fellebbezhetek. Mikor azonban a törvény életbeléptetése után a Signoria államellenes merényletért öt polgárt halálra ítelt, nem engedték meg, hogy az elítéltek a néphez fellebbezenek; „ami többet ártott a barát hírének, mint bármely más tette”.

A legkárosabb azonban mindenféle uralomra, ha az alattvalókat folytonos büntetésekkel és bántalmakkal függésben tartják, „mert az emberek minden módon biztosítják magukat a veszedelem ellen, és a bátrabbak lesznek s kevésbé tartózkodnak újabb merényletektől”.

Machiavelli ezt a következtetést vonja le, mint tanulságot: „az a legjobb, ha, a fejedelem vagy soha nem sért meg senkit, vagy egyszerre végez el minden ilyesmit, utána pedig a biztonság érzetét kelti az emberekben, és okot ad nekik rá, hogy nyugodtan, békésen élhessenek”.¹³⁶

7. Machiavelli szerint Róma azért lett nagy, mert az idegeneket könnyen befogadta tisztségeibe. Már a hatodik király alatt 80 ezer fegyverképes ember lakott Rómában, szemben Spártával, vagy Athénnel, melyek egyenként soha sem tudtak 20 ezernél több fegyverest a maguk városából kiállítani. Ezek a városok ugyanis kizárták az idegeneket az állami életből. Különösen szembetűnő volt ez Spártánál, ahol a Lycurgus-i törvények visszatartották az idegenek odaözönlését.

Kis köztársaság nem foglalhat el és tarthat meg tartósan olyan országot, mely nálánál „erősebb és testesebb”. Titus Liviusra hivatkozik: „Crescit interea Roma, Albae ruinis.”¹³⁷

Miért szült botrányokat a lex agraria Rómában? És általában azok a törvények, amelyek igen messze visszahatnak?

Machiavelli azt írja, hogy Rómában soha a törvény szóba nem jött anélkül, hogy a város fenekestől fel nem fordult volna, és hogy ez a törvény okozta a római köztársaság bukását.¹³⁸

Miután közel 300 évig húzódtak a küzdelmek a lex agraria körül, ezt a törvényt a köztársaság történetének gazdasági és ezáltal politikai hanyatlásának a központjába állítják. Azért érdemes vele részletesen foglalkozni, mert klasszikus példája annak, hogy a rendezetlen agrárkérdések milyen veszedelmet jelentenek — minden korban — ha azokat idejében megnyugtatóan meg nem oldja az államvezetés.

A harc ismert vezetői a Grachus fivérek voltak, akiknek a neve a francia polgári forradalom idején ismét felragyog. Babeuf — akit Marx „az első aktív kommunista párt megalapítójának” nevezett — keresztneve elhagyásával Grachus Babeufnak hívta magát.

¹³⁴ Beszélgetések... 117. o.

¹³⁵ Beszélgetések... 181. o.

¹³⁶ Beszélgetések... 193. o.

¹³⁷ Értekezések II. 212—214. o.

¹³⁸ L.: Beszélgetések... 174—175. o.

A földkérdés kezelést — egy eredetileg agrár jellegű társadalomban — mindig alapvetőnek kell tekintenünk. Magyar példát hozva: ennek helytelen kezelése egyik belpolitikai oka volt a Tanácsköztársaság bukásának. További valószínű következménye, hogyha a Tanácsköztársaság vezetői, a föld után sóvárgó parasztság óhajának megfelelően oldják meg, a Horthy-rendszer sohasem tudott volna úgy megerősödni. De a Horthy-rendszert is gyökerében ásta alá a Nagyatádi-Bethlen féle álföldreform! Ezek voltak az aktuális példák. Lássuk, hogy mi történt Rómában.

A pun háborúk, a római gazdasági struktúrában és a lakosság osztálytagozódásában alapvető változást eredményeztek. A szenátusi nemesség szolgáltatta Rómában a hadvezéreket és a tartományok helytartóit. A lovagok rendje adta a fegyvert és a pénzt. A nép volt a katonaság rezervoárja. A császárkorral ellentétben, ekkor még csak római polgár lehetett a légiók katonasága.

A háborúk legjobban a szabad parasztságot, a római lakosság legjelentősebb rétegét sújtották. Néha hosszú esztendőkre kénytelenek voltak otthagyni gazdaságukat, mert elmentek katonának. De a többi mezőgazdasági „kisüzem” is csak tengődött. Az állam a lakosság vagy a hadsereg ellátására a tartományoktól olcsó, vagy elkobzott gabonát hozott be, ami komoly versenyt vagy további súlyos csapást jelentett a hazai mezőgazdaság számára.

A háborúk minden hasznát a nemesség aratta le. Ez a réteg a tartományok könyörtelen kizsákmányolásával, üzérkedéssel, külkereskedelmi ügyletekkel vagy a nagybirtokok áruinak özönével szerzett jövedelmét túlnyomórészt földvásárlásra fordította. Megvette az áruba bocsátott köztelkeket, a háborúkban tönkrement kis-parasztok földjét.

Appianosz is leírja ezt a társadalmi fejlődést: „Azok a gazdagok, akik az eredetileg nem nekik juttatott földből jelentős területeket kaparintottak meg, saját földjükhöz fokozatosan az elszegényedett parasztok szomszédos telkeit is hozzácsatolták, mégpedig vagy pénzért vásárolták meg, vagy erőszakkal tették rá a kezüket, úgyhogy lassanként a nem nagy kiterjedésű birtokok latifundiumokká, uradalmakká terebélyesedtek. A föld megművelésre és az állatállományok gondozására rabszolgákat kezdtek vásárolni, mert a szabad polgárokat a mezőgazdasági munkától elvonta a katonai szolgálat. Ezenkívül még a rabszolgakereskedelem is szépen fejlődött, mivel a katonai szolgálatot nem teljesítő rabszolgák számos utódot hoztak a világra. A birtokosok mérhetetlenül meggazdagodtak, a földeket azonban ellepték a rabszolgák. A szabad parasztok száma Itáliában csökkent, mert nyomorban tengődtek, nem bírták az adóterheket, s katonai vállalkozásokban vettek részt. De mikor ezek a nehézségek enyhültek, és megszűntek a kötelezettségek, akkor is munka nélkül maradtak, mivel a föld a gazdagok tulajdonában volt, akik a földet nem a saját polgártársaikkal, hanem rabszolgákkal műveltették meg.”¹³⁹

A termelési eszközeiktől megfosztott parasztok Rómába költöztek, ahol munkát szintén nem találtak, mert a rabszolgák sokasága olcsóbban dolgozott. Így az állam által nyújtott segélyből tartották fenn magukat és a gazdagoknak adták el szavazatukat, az évente megrendezett választásokkor. „A római proletárok — írja Marx — nem váltak bér munkássá, hanem mint naplopók még inkább rabszolgáltak a megvételre, mint nem régen az Egyesült Államok déli részének fehér koldusnépsége, s Rómában ugyanakkor nem a kapitalista, hanem a fehér rabszolgatartó termelési mód alakult ki.”

„A nemesség méltóságtudata önkénnyé, a nép szabadságszeretete szabadossággá kezdett változni — írja Sallustius. Mindenki vitt, lopott, zsákmányolt. S a világra-

¹³⁹ Vö.: Zamorovsky: i. m. 291—292. o.

lom a mértéktelen és szégyentelen kapzsiság uralmává fajult, amely meggyalázott és feldúlt mindent, nem törődött senkivel és semmivel, semmi sem volt szent előtte...”

Az aránylag szilárd társadalmi egyensúly, amely a plebejusok és patriciusok harcának eredményeként létrejött, hovatovább megbillent, s a viszonyok úgy alakultak, hogy a helyreállítása lehetetlenné vált.¹⁴⁰

Ebben a helyzetben az uralkodó osztály haladóbb szellemű képviselői megpróbálták részleges reformokkal útját állni a szavazatok megvásárolhatóságának és a tartományok kizsákmányolásának. Egy-két reformtörvény elfogadásával azonban a hanyatlást nem sikerült megakadályozni.

Ezeknél a próbálkozásoknál sokkal nagyobb jelentőségű volt a két Grachusé, akik mint a demokraták vezető, átfogó földreformmal, a nemesség politikai egyeduralmának megdöntésével és a polgárjogok kiterjesztésével akarták az államot megmenteni. Azok a küzdelmek, amelyek e követelések teljesítéséért fellángoltak, polgárháborúvá szélesedtek s végül megásták a római köztársaság sírját. Az akuttá vált folyamatot már nem lehetett megállítani. Bekövetkezett, amit Joseph de Maistre oly tömören megfogalmazott, „Jaj a rossz kormányoknak! Háromszor jaj nekik, ha meg akarnak javulni!” Machiavelli megfogalmazásában: „rossz elhatározás az államban növekedő zűrzavar megszüntetésére a múltba visszatekintő törvényt hozni: ezzel ugyanis ... csak siettetik a rendbontás okozta bajok bekövetkeztét.”

8. Az összeesküvésekről szóló témának egy kis tanulmányt szentelt Machiavelli, az Értkezések III. könyvében. A hatalom megszerzése érdekében szőtt politikai összeesküvések mindig nagy szerephez jutottak — az ókortól napjainkig.

Különösen nagy súllyal estek latba a zsarnokok, cézárook és autokraták eltávolításánál, akik valami okból kifolyólag alkalmatlanná váltak az ügyek vitelére és csakis ily módon lehetett őket a hatalomból eltávolítani. 1915 októberében a francia nagykövetnek azt mondja egy izgatott társaságbeli hölgy Péterváron: „Határozottan a régi nagyhatású gyógyszerekhez kell folyamodni, azokhoz, amelyek egyedül lehetségesek és hathatósak egy autokrata kormányzatban: le kell tenni a cárt...” Persze az nem megy másként csak összeesküvéssel. Orosz viszonylatban ez pedig rendszeren azt jelentette, hogy megölték az uralkodót, amint ez III. Péterrel és I. Pál cárokkal megtörtént.¹⁴¹

Machiavelli részletesen felsorolja az összeesküvések fajtáit és okait, hozzá a megfelelő példákat, az ókortól a saját koráig. A szerinte a legfontosabb okok egyike így hívja fel a fejedelmek figyelmét: „Amint megszegi a törvényeket, a régi szabályokat és szokásokat, amelyek hosszú ideig meghatározták az emberek életét, nyomban meginog hatalma.”¹⁴² Majd még egy jó tanács az uralkodóknak, akik elődeiket megfosztották a hatalomtól — s e fejezet Cesare Borgia példáját idézi, aki azért irtotta ki családostól Romagna kis zsarnokait, kiknek országát elfoglalta, mert „a gonosztságot nem csökkenti az idő múlása, és nem csillapítja semmiféle ajándék.”¹⁴³

A hatalom birtokosa ellen az összeesküvés a legveszedelmesebb, amelyben a szervezkedők a szükségtől kényszerítve kénytelenek cselekedni. Ezenkívül, még az anyagi érdekek és a becsület is nagy hajtóerők; amitől a fejedelemnek óvakodnia kell: mert soha nem rabolhat ki valakit annyira, hogy ne maradjon neki egy kése, amellyel

¹⁴⁰ Vö.: Zamorovsky: i. m. 290—293. o.

¹⁴¹ Maurice Paleologue: A cár országa a nagy háborúban 1-2. k. /Ford.: Fóti J. Lajos és Révay József/ Bp. 1927. 2. köt. 77. o.

¹⁴² Beszélgetések... 335. o.

¹⁴³ Beszélgetések... 333. o.

magát megbosszúlhatja: soha nem foszthat meg valakit becsületétől annyira, hogy ne maradjon meg lelkében az állhatatosság a bosszúállásra.¹⁴⁴

A híres Pazzi-összeesküvés okául egy örökség elvételét említi, ami a Medicek rendeletére történt. A valódi ok azonban IV. Sixtus és alattomos, gonosz unokaöccsei; Girolamo Riario, a pápai haderő főkapitányának és az ifjú Raffaello bíborosnak birvágya, akik Firenzét akarták megszerezni.

A Medici-vagyon kínozza őket, s mint lidércnyomás nehezdednek rájuk Lorenzo milliói, villái és világhírű könyvtára. Jacopo de Pazzi, akit különben közeli rokonság fűzött a Medicekhez, s aki így minden gyanún felül állt, csak eszköz volt e három ember kezében. A Firenze feletti uralmat ígérték neki. Ám, ha az összeesküvés sikerül, bizonyára ő lett volna az első további áldozat!

Machiavelli ebben a kis-értekezésében az összeesküvések valóságos mechanizmusát tárja elénk. Hány személyt tanácsos bevonni a complotba? Miért veszedelmes a több személy ellen egyidőben végrehajtott merénylet? Részletesen tárgyalja, hogy „három szakaszban fenyeget veszély: az előkészítés, a vállalkozás idején, majd a történetek után...”¹⁴⁵

Milyen pontos megfigyelője volt Machiavelli az emberi természetnek, azt — többek között — egy kudarcba fulladt magyar összeesküvésen lemérhetjük.

A Zrinyi-Frangepán-Nádasdy féle összeesküvés tanúsítja, hogy az olasz politikus általános igazságot rögzített. Az összeesküvésben Zrinyi Miklós halála után Lippay György érsek volt az egyetlen, aki titkos praktikára alkalmas volt, mert titkot tartott és az országban tekintélye volt.

A többieket Gremonville francia követ: „hiú, megbízhatatlan, önző, pénzsóvár embereknek tartotta..., akik egymás közt is folyton torzsalkodtak, s egymást szívesen elárulják.” El is árulták! Nádasdynak első dolga volt, hogy az udvar jóakarátát a közelgő nádorválasztásra megszerezze s ezért Luxemburgban a császárnak és a haditanács elnökének, Gonzagának, az egész ügyet felfedte.

Mások sem akartak elmaradni a derék Nádasdy mögött. A volt nádor főemberei: Bory Mihály és Nagy Ferenc ráveszik az anyagi gondjai miatt roskadozó Széchy Máriát (a murányi vénuszt), hogy az egészet felfedje Rottalnak, s kiszolgáltassa neki 1668 őszén az összes iratokat és szövetségleveleket. Csúnya história volt, nincs vele okunk dicsekedni!

A magyar rendiség — régi bűnében —, a Machiavelli és Zrinyi Miklós által is követelt központi szervezet és hadsereg elhanyagolásában bukott el.

Nagyritkán, a nagyszámú összeesküvés részvétele esetén is meg lehet a titkot őrizni. Erre az előzőekben tárgyalt Pazzi-összeesküvés a pozitív példa, amelybe több mint ötven ember volt beavatva és a végrehajtásig mégis titokban maradt.¹⁴⁶

Az összeesküvések lélektani szempontjából talán legtanulságosabb Machiavellinek azon állítása, hogy a fenyegetések többet ártanak a fejedelmeknek, és sokkal hatalmasabb összeesküvéseket okoznak, mint a tényleg elkövetett sértés, „mert az embereknek vagy hízkelni kell, vagy pedig biztosítani kell magát ellenük: de soha sem kell őket olyan állapotba juttatni, miszerint azt kénytelenítenessenek hinni, hogy vagy ők halnak meg, vagy másokat kell megöletniük.”¹⁴⁷

Állításának igazságát az újkor egyik legdrámaibb összeesküvése fényesen igazolta. Arról az összeesküvésről van szó, amely véget vetett a jakobinusok diktatúrájának, és a vezérek — köztük Robespierre — életébe került. Robespierre belső tör-

¹⁴⁴ I. : Beszélgetések... 358. o.

¹⁴⁵ Beszélgetések... 341—342. o.

¹⁴⁶ Beszélgetések... 342. o.

¹⁴⁷ Értekezések (Pados János): 372. o.

vényszerűségénél fogva bukik el, saját maga miatt megy tönkre. Robespierre utolsó pillanatig híven követi azt a taktikát, hogy keserű vádaként szór olyan ellenfelekre, akiket semmi áron nem akar nevükön nevezni és ami csak arra jó, hogy siettesse bukását.

„Mert hovatovább mindenki veszélyben érzi magát, mindenki azt hiszi, hogy a fenyegetés neki szól, — minthogy mindenkinek rossz a lelkiismerete — mindenki azt hiszi, hogy az új és szigorúbb rendszabályok bejelentése ellene irányul. Azok köre, akik életüket veszélyben érzik, rettentően távol és csakhamar az egész konventet magába öleli. Fouché nem kívánhat magának jobb támogatást ennél a rettegésnél.”

A *Germinal* 27-én hozott törvény, amelyet Saint-Just apokaliptikus ékesszólással hajszolt keresztül, a jóléti bizottságnak jogot ad, hogy gyanús személyeket törvény elé állítson és a rendőrségi funkciók tetemes részét magához ragadja... Robespierre világosan érzi, hogy minden zugból ellene beszélnek és súgdoznak... azt hiszi, hogy támadásainak általános jellege a megfoghatatlan aggodalom hangulatát fogja megteremteni, amely elegendő ahhoz, hogy féken tartsa a konventet. Sohasem lőtt nagyobb bakot, mint ebben a pillanatban. Nem ismeri az embereket, nincs érzéke az egyszerű élni akarás hatóereje iránt. Minél nagyobb azoknak a köre, akik örökös célozgatásait és fenyegetéseit magukra vonatkoztatják, annál többen beszélnek így: „vagy ő, vagy én!”¹⁴⁸ Ekkor emelkedik fel Louchet és kijelenti: „Javaslom az elfogatási dekrétumot Robespierre ellen!”¹⁴⁹ Louchet igazolja Machiavelli állítását, miszerint az embereket soha nem szabad olyan állapotba juttatni, hogy már csak a halál és a gyilkosság között választhassanak.

Machiavelli a tudós tárgyilagosságával szól ama rendszabályokról is, amelyeket azok hasznosíthatnak, akiket készülő összeesküvés fenyeget. Ezeknek elsősorban úgy kell tenniük, mintha a dolgokról mit sem tudnának, „mert az összeesküvők, ha rájönnek, hogy titkuk kitudódott, kényszerű helyzetükben kiméretlenül cselekedni kénytelenek”. Miközben a római történelemből vett példákkal illusztrálja megállapításait, figyelmeztet: „lassú az ember, amikor azt, hiszi hogy ráér, és mennyire gyors, amikor kényszer sarkallja”.

Megszívlelendő tanácsa van mások számára is: „Ha úgy látják, hogy az összeesküvés nagy és hatalmas erővel rendelkezik, csak akkor leplezzék le, amikor már maguk is elég erősek elfojtásához...”¹⁵⁰

Éppen ilyen szellemben cselekedett nálunk a jámbor Béla király (I. Béla), akit Beninek is neveztek, mikor az utolsó pogánylázadást elnyomta.

Miután minden faluból két-két ékesen szóló vént hivatott a királyi tanácsiba, de nemcsak azok jöttek el, akik hivatalosak voltak, hanem „mind a parasztok, a szolgák és a magyarországi köznép egész sokasága”.

Elöljáróik, akiknek fából állványt emeltek magas emelvényükön ülve ocsmány énekeket mondtak a hit ellen. A köznép pedig velük együtt örvendezve helyeslően kiáltozott: „Úgy legyen! Úgy legyen!”

A király három napi haladékot kért, azalatt összevonta csapatait. Aztán „a király parancsából fegyveres katonák rontottak rájuk és közülük egyeseket megöltek, elöljáróikat a magasból letaszítván összetörték... és így öldökléssel, bilincsel és korbáccsal is alig tudták a katonák megfékezni a lázadást.”

Eleget téve ezzel annak a machiavelli-i megállapításnak: „Az uralkodás első törvénye: fenntartani a hatalmat.”

¹⁴⁸ Friedrich Sieburg: Robespierre. (Ford.: Lányi Viktor) Bp. 1943. 280 o. 149 Sieburg: i. m. 326. o.

¹⁴⁹ Sieburg: i. m. 326. o.

¹⁵⁰ Beszélgetések... 356. o.

10. Mondottuk már, hogy Machiavelli gondolkodásában nagy szerepet játszottak bizonyos reneszánsz fogalmak, mint a „virtu”, „occasine” és a „fortuna” — a szerencse. A szerencse, mint a dolgok láthatatlan rendezője, sok olyan dolgot segít megvalósítani, ami nélküle nem sikerülhetne.

„Előfordult, hogy különböző kormányzási módok ugyanazt a dolgot érik el, mint ahogyan sokféle úton is el lehet jutni ugyanazon helyre és sokan, ha különbözőképpen cselekszenek is, ugyanazt a célt érik el...”. „Meg kell kísértetni a szerencsét, mert kedveli a fiatalokat és kénye-kedve szerint változik.”

Az ókori ember, akinek a természettudományos ismerete még nem állt olyan fokon, hogy az egyes események megvalósulását mozgató erőket ismerhette volna, azt mondta: sic fata volunt — így akarta a végzet. A végzet, azaz szükségyszerűség, ami az események megvalósításának ismeretlen hátterében azokat mozgatja. Ha a szereplők számára kedvezően alakulnak a dolgok, akkor szerencsések.

Marx volt, aki helyére tette filozófiailag ezt a dolgot: „Amíg a természet törvényét nem ismerjük, addig ez a törvény tudattalanul és tudatunkon kívül létezve és hatva a vak szükségyszerűség rabjává tesz bennünket”. „De ha megismerjük ezt a törvényt, mely (miként Marx ezerszer ismételte) akaratunktól és tudatunktól függetlenül hat — akkor urai vagyunk a természetnek” — írta Lenin.

Machiavellit, aki természetesen nem rendelkezett még olyan természettudományos ismeretekkel, mint a XIX. és XX. század embere, de racionális gondolkodása arra készíti, hogy közelebbről szemügyre véve a szükségyszerűséget, megtanítsa az embert, hogy hogyan uralkodjék rajta. Röviden: megírja a „szerencse forgatókönyvét”, vagyis azt, hogy ki az aki boldogul és miért.

„Úgy gondolom, hogy mint ahogyan a természet különböző arculatú embereket teremtett, ugyanúgy más és más tehetséggel és fantáziával áldotta meg őket. Ebből következik, hogy mindenki tehetsége és fantáziája szerint boldogul. És mivel az idők egyre változnak és a dolgok rendje is mindig különbözőek, *annak teljesülnie be a vágyai és az a boldog, aki magatartását össze tudja egyeztetni az idővel, és fordítva, boldogtalan az, akivel választja cselekedeteit az időtől és a dolgok rendjétől.*”¹⁵¹

A Discorsi-ban azt kutatja, hogyan lehet a szerencsén uralkodni. „A Szerencse jól teszi, hogy amikor nagy dolgokat akar végbevinni, olyan embert választ magának, aki annyi bátorsággal és jelességgel bír, hogy felismeri azokat az alkalmakat (occasione!), amelyeket ő neki nyújt. Hasonlóképpen, mikor nagy romlást akar előidézni, olyan egyéneket állít a dolgok élére, akik a romlást elősegítik. És ha képes volna valaki neki ellentállni, azt vagy megöli, vagy megfosztja minden tehetségétől, amivel valami jót művelhetne... Az igaznál is igazabb, ahogyan a történesek egész folyamából kitűnik, hogy az emberek követhetik a szerencsét, de ellene nem szegezhetik magukat, továbbfűzhetik fonalát, de azt el nem szakíthatják...”¹⁵²

Bölcs uralkodó élni tud a szerencsével. Ezért a fejedelmeknek és köztársaságoknak, ha náluknál hatalmasabb ellenféllel állnak szemben, meg kell elégedniök azzal, ha győznek és elfogadható kompromisszumot sikerül elérniük. Ha ezt nem teszik, gyakran mindent elvesztenek.

Ez történik Firenzével 1512-ben, amikor a Mediciek visszahelyezésére behívott spanyol csapatok nagy szükséglet szenvedve egyezségekre szerettek volna jutni, ám ezt Firenze nem fogadta el. „És mi lett az eredmény? Elveszítették Pratot, a Firenzei Köztársaság elpusztult.”¹⁵³

¹⁵¹ Fejedelem: XXV.

¹⁵² Értekezések (Pados János): 324—326. o.; Beszélgetések... 314—315. o.

¹⁵³ Beszélgetések... 310. o.

A hatalommal való okos gazdálkodáshoz tartozik az a taktika is, melyet ellenséges város vagy ország elfoglalásakor kell alkalmazni.

Mindenekelőtt azzal kell megszerezni a lakosság bizalmát, hogy az egyenetlenkedő pártok között a békebíró szerepét kell eljátszani. Ha kitör a polgárháború közöttük, akkor mindig a gyengébbet kell támogatni, hogy a viszály minél tovább tartson. Másrészt ügyelni kell arra, hogy a nagy erő látszata ne keltse a hódítás gondolatát. Ilyen ügyes politikával érték el a firenzeiek, hogy Sienna önként karjaiba vesse magát. Ezt a taktikát alkalmazták nagyban az angolok is hódításaiknál!

Firenze nagyon gyakran maga is pénzen vásárolta meg a saját békéjét, ami a más helyen már részletesen kifejtett gyengeségéből folyt. A valóban hatalmas köztársaságok és fejedelmek azonban nem pénzen vásárolják meg a barátságot, hanem vitézséggel és erejüknek tekintélyével. Így cselekedtek — írta Niccolo — a rómaiak: *Romani auro redempti non viverant.*

A rómaiak arra törekedtek, hogy a szomszédaik — a védelemért annak költségeiben és adójában részt vegyenek.

Az olyan gyenge államoknak, mint Firenze volt Machiavelli idején, ennek az ellenkezője volt divatban. Nem volt Romagnában olyan hatalmas úr, aki tőle segély címén pénzt ne húzott volna. Ezért történt aztán, hogy minél közelebb jött Firenzéhez az ellenség, annál gyöngébbnek találta a köztársaságot. A rómaiaknál ez éppen az ellenkező volt.

A szerencse — írja Niccolo — az ilyen gyengeséget mutató államtól elpártol: mert ahol az emberek csekély erővel bírnak, a szerencse nagyon kimutatja a maga hatalmát.

A rómaiak a politikában kerülték a középutas megoldásokat. Machiavelli, Livius előadására hivatkozva, azt mondja, hogy az alattvalókat vagy meg kell nyerni jótéteményekkel, vagy el kell törölni! Mert „kormányozni annyi, mint kordában tartani az alattvalókat, hogy ne tudják, ne akarják megsérteni a vezetőket”, azaz kivenni a kezükből minden eszközt, amellyel árthatnának.¹⁵⁴

Am már a császárok elején azt a régi, Rómában gyakran hangoztatott mondást: „ahány rabszolga, annyi ellenség” Seneca ezzel a mondattal enyhíti: „igen, de mi tesszük őket azzá.”¹⁵⁵

Seneca mondása az is, hogy „Az uralomnak csak egy bevehetetlen bástyája van, és ez a polgárság szeretete” — mely bölcsességét tanítványa és későbbi gyilkosa, Nero, mindig szem előtt is tartott¹⁵⁶, amiért aztán Róma népe meg is gyászolta az öngyilkossá lett császárt. „Most derült ki, mennyire eredményes volt Nerónak az a politikai törekvése, hogy a városi népben keresett ellensúlyt a senatusszal szemben.”¹⁵⁷

Ezeket a gondolatokat Machiavelli korabeli példákön át is érzékelteti. Gyula pápa — írja — amikor a Bentivogliokat Bolognából kiűzte, erősséget építtetett ebben a városban. Ennek védelme alatt kormányzója a népet gyilkoltatta, amíg az fel nem lázadt és el nem űzte a pápai őriséget; és így az erősség, és a bántalmak neki mit sem használtak; pedig ha másképpen viselkedik, segítségére lett volna.

Ellenpéldaként a Vitellik apjának, Niccoló de Castellonak az intézkedését említi, aki — amikor a száműzetésből hazatért — lebontatott két olyan erősséget, melyeket még IV. Sixtus építtetett: „mert úgy vélte, nem a fellegrvár biztosítja számára az uralmat, hanem a nép rokonszenve”.¹⁵⁸ Ezekkel a példáival mintegy megcáfolja

¹⁵⁴ Beszélgetések... 295. o.

¹⁵⁵ Seneca Ep. mor. 47.

¹⁵⁶ Seneca: De Clementina I. 19.6.)

¹⁵⁷ Ürögdi György: Nero. Bp. 1977. 226. o.

¹⁵⁸ Értekezések: 304—305. o.; Beszélgetések... 301. o.

Cornelius Tacitus mondását: „In multitudine regenda plus poena, quam obsequium valaet” — a sokaság kormányzásában többet ér a büntetés, mint az engedékenység. Mint mindenkinél, úgy Machiavellinél is, gyakran bukkanunk ellentmondásokra, hiszen a későbbiekben már azt írja: hogy az emberek legtöbbször inkább engedelmeskednek a félt, mint a szeretett vezetőnek.¹⁵⁹

Ha azt akarjuk, hogy az intézmények sokáig éljenek, úgy a köztársaságban, mint a vallásoknál, meg kell újítani őket. Machiavelli úgy véli, hogy minden felekezet vagy köztársaság eredetében kellett valami jónak lenni, ami elősegítette a növekedésüket és megalapozta tekintélyüket.

Hogy az időközben megromlott felekezetet vagy köztársaságot fel tudjuk frissíteni, időnként vissza kell térni ezekhez az erényekhez. Az orvosok is azt mondják az emberi testről: „quod quotidie aggregatur aliquid, quod quandoque indiget curatione.”¹⁶⁰

Rómában ilyen megújító hatásúak voltak azok a törvények és intézmények, melyek „az emberek nagyraavágyása és negédessége ellen hozattak”, mint a néptri-bunusok és a cenzorok hivatala. De ilyen megújulást tudtak elérni új törvények nélkül a nagy emberek „az ő ritka és erényes példáikkal”, mint pl. Horatius Cocles, Mucius Scaevola, Fabritius és a két Decius stb.

Nagyon fontos azonban, hogy akadjanak az erélyes polgárok közül egyesek, akik vállalkoznak ezek életbeléptetésére és erélyes végrehajtására. Machiavelli szerint az egyes reformok között nem kellene eltelnie több időnek, mint tíz évnek, mivel ha ez az idő lefolyt, az emberek elkezdik szokásaikat változtatni és áthágják a törvényeket...

Ilyen megújulásra a felekezeteknek is szüksége van. „Például a mi vallásunk is, ha Szent Ferenc és Szent Domonkos nem vezeti vissza a kezdetekhez, nyomtalanul elpusztul. E két férfiú ugyanis a szegénységével, a krisztusi élet példájával ismét felébresztette az embereket a vallás tudatát, amely már a semmibe foszlott.” Neki köszönhető — írja —, hogy „a főpapok, az egyházi vezetők erkölcsstelensége sem tudta tönkretenni a vallást”.¹⁶¹

Saját korának világi intézményeit tekintve túlbecsülte a parlamentek valóságos szerepét és tekintélyét a rendi társadalmakban.

A párizsi parlamentről írta, hogy ez mindannyiszor megújítja a törvényeket, valahányszor valami végrehajtást rendel az országban levő hercegek ellen, vagy elmarasztalja a királyt ítéletében.¹⁶²

A párizsi parlament 1789 előtt a legfelsőbb bíróság volt Párizsban és tizenhét vidéki városban. Miután azonban a fegyveres erő a mindinkább abszolút hatalommal rendelkező uralkodók kezében volt, a parlament nem tudta a francia királyokat elhatározásukban ténylegesen befolyásolni.

Nem tudták ezt elérni a rendi gyűlések sem (etat generaux), melyeket különben is csak igen ritkán hívták egybe a francia királyok. Ezek örök hibája volt, hogy a három rend sohasem tudta összhangba hozni a kívánságait, mert a társadalmi osztályok érdekei mindig fontosabbak voltak előttük, mint a közérdek. Így aztán a vitára került ügyek elintézetlenek maradtak.

Mint hatalmi fórum maradt tehát a király, az isteni jog erejénél fogva, az uralom birtokosa. Ő előtte minden ember egyforma, akárcsak az Isten előtt. Erre a koncepcióra támaszkodva, amit a vallás is támogatott, a francia királyok szépen kiépítették

¹⁵⁹ Beszélgetések... 388. o.

¹⁶⁰ Beszélgetések... 326. o.

¹⁶¹ Értekezések: 346. o.; Beszélgetések... 328—329. o.

¹⁶² Beszélgetések... 330. o.

parancsuralmi rendszerüket. „A parancsuralmi szellem jellegzetes jellemvonása, hogy nem tűr az államban olyan tevékenységet, bármilyen jellegű legyen is, amely felett nem ülhet törvényt.”¹⁶³

Az egyes embert illetőleg vigyázni kell, mert „Adeo obcoecat animos fortuna, cum vim suam ingruentem refringi non vult” — annyira elvakítja a lelkeket a szerencse, midőn az ő rohanó hatalmát megtöretni nem akarja — mondja Titus Livius.

Machiavelli, aki sokat tanulmányozta őket, azt írja: „másképpen viselkednek a gyenge egyéniségek: a jó szerencsében elvesztik lábuk alól a talajt, megrészesednek és minden jót annak az erénynek tulajdonítanak, amelynek hírét sem hallották.” Majd „a másik végletes tévedésbe esnek, és elvesztik bátorságukat, lealjasodnak”.¹⁶⁴ Ennek a megállapításnak a keserű igazságára is megtanítottak minket a történelmi idők.

Hogy az egyesek hibája minél kisebb bajokat okozzon: ha azt látnánk, hogy a nép kegye alkalmatlan emberre irányul, szabadságában álljon minden polgárnak a közgyűlésen ennek hibáit előterjeszteni: hogy így a nép helyesebb ítéletet hozhasson.

A nép — ez Machiavelli őszinte hite — mindig kisebb hibákat fog elkövetni, mint a fejedelmek:¹⁶⁵ „...mert ahol a haza sorsáról kimondják a döntő szót, ott nem szabad méricskélgni, mi igazságos és mi igazságtalan, mi irgalmas és mi kegyetlen cselekedet, mi dicséretes és mi gyalázatos tett, hanem minden meggondolást félretéve, azt a megoldást kell választani, amely megmenti a hazát és megőrzi szabadságát.”¹⁶⁶

Ez a legszebb tanulság, amivel a Discorsi minden olvasóját megajándékozza.

11. Machiavelli politikai trilógiájának harmadik részében, az Arte della guerra-ban arról tárgyal, hogyan kell az új államot megvédeni. Engels, sokoldalúságát jellemezve, azt írta róla: Machiavelli államférfi volt, történetíró, költő és ugyankor az újabb kor első említésre méltó katonai írója. A mű alap gondolata: a milizia nazionale, vagyis az egész felfegyverzett nép az, amely meg tudja védeni az állam függetlenségét és a saját szabadságát.¹⁶⁷

Európában az új nemzeti államok, az abszolút nagyhatalmak egészében átvették Machiavellinek és az olasz városállamoknak politikai erkölcsét, mely szerint az államegység fenntartása az egyetlen cél, s ennek szolgálatában a régi, középkori, keresztény erkölcs szabályai nem kötelezők többé.

Az újhegeliánus Francesco de Sanctis, Machiavellit elítéli „etikai közönyéért”, de gondolkodását, melynek az öntörvényű, független állam a központja, tökéletesen immanensnek tartja és nagyra értékeli.¹⁶⁸

A saját fegyveres erő létesítésével kapcsolhatóvá válnak a zsoldosseregek, melyek mind a legyőzöttek, mind a győzők számára a legnagyobb csapást jelentik, mert hűtlenek megfizetőikkel szemben. Az ő véleménye szerint az olyan állam, melyet nem saját seregei védelmeznek, biztos zsákmány a támadónak. A fő gondolat, melynek mindent alárendelt, — ókori mintára a „salus rei publicae”.

„A háború művészete” — három vagy még több forrásból is táplálkozott. Elsősorban Machiavelli saját szerzett tapasztalataiból. Mint egy külön bizottság kancelláriusának és mint titkárnak, két alkalommal: 1506-ban és 1512-ben módjában volt, mintegy 10 ezer gyalogos és 500 lovas besorozásával és felszerelésével foglalkozni. Ezt a haderőt Firenze környékén toborozták.

¹⁶³ Auguste Bailly Richelieu. Ford.: Györgypál Imre. Bp. 1943. 42. o.

¹⁶⁴ Beszélgetések... 409. o.

¹⁶⁵ I.: Beszélgetések... 418—419. o.

¹⁶⁶ Beszélgetések... 431. o.

¹⁶⁷ Engels: A természet dialektikája. Szikra, Bp. 1950. 18. o.

¹⁶⁸ I.: Kardos Tibor: i. m.

Több mint valószínű, hogy a firenzei kancellária két rendelkezése a „La provvigione per le fanterie” (Rendelkezés a gyalogságról) és a „La provvigione seconda per éle milizie a cavallo” (Második rendelkezés a lovas miliciákról) is Machiavellitől ered.

Hatottak rá saját korának itáliai harcai is. A spanyol-francia csatározások, melyekben már szerepet kap a tüzérség, bár el kell ismernünk, hogy nem lett a tüzérség lelkes rajongója, mint később Napoleon. Tüzérség elleni beállítottságát később az őt csodáló és bíráló katonák fel is róják neki. Ezt azonban nem szabad komolyan venni, ha meggondoljuk, hogy egykori szakemberek, például Tirvulzio a franciák híres itáliai parancsnoka is úgy nyilatkozott, hogy az ágyú a legkevésbé jelentős.

A puskapor elleni averziójával sincs egyedül. „Németországból — írja Tavanés marsall — gonosz és veszedelmes találmányok származnak; a puskapor és a lutheránus egyház.”

Tisztára a lovagi harcmódor, a haldokló feudalizmus e halálra ítélt harcmódjának féltése csendül ki Bayard, „az utolsó igazi lovag” szavaiból, amikor ezt mondja: „szégyen-nyalázat, hogy a puska akármelyek fajankó kezében álnokul és párviadal nélkül elnémíthat egy lovagi szívet. A bátorságnak és a merészségnek nem kell itt elpusztulnia a gyávaság előtt?”

A művészek is averzióval szemlélik a tömeggyilkolásnak első bemutatkozását. A reneszánsz költőóriása, Ludovico Ariosto szemében a tűzfegyver démoni találmány, s az Örjögő Lorándban a tenger zöld mélységébe dobják, hogy ne kerüljön elő soha többé.

Egyikük sem ismeri fel, ezt nem is kívánhatjuk tőlük, hogy a tűzfegyverek, a feudalizmus méhében születő kapitalizmus e gyilkos előhírnökei, véget vetnek a személyes vitézségen alapuló lovagi küzdelemnek, sőt a lovassági csatákat eldöntő elsődleges szerepének is. Kirántva ezzel egy osztály, a lovasság alól a létalapját. A puskapor — igaza lett Tavanés marsallnak, gonosz és veszedelmes találmánynak bizonyult a későbbiekben, de ezt akkor még nem lehetett előre látni. Egészen új harcmódot tett szükségessé és megváltoztatta a háború egész menetét.

„Az új harcmódor azonban mindig a szakértők, a tudósok, a hadvezérek akaratától függetlenül keletkezik. Az emberek, akik folyton azt értik a legkevésbé, ami leginkább mozgatja őket, szükségtől kényszerítve megváltatják ütközet közben hagyományos harcmódjukat anélkül, hogy a háború elvi elhajlását észrevennék... A katona lába sokszor több tehetséget fejt ki, gyakran gyorsabban illeszkedik a valósághoz, mint a hadvezérek elgondolásai.”

Machiavelli „korának hatalmas ütközetire vetett pillantását elragadtatott rajongás a római világhódítók légioiért és konok, tételes hit zavarta. Ha egy ország, véli Niccolo, Róma hadseregszerkezetét és harcmódorát utánozná, akkor a győzelem kulcsát szorítaná imperátori öklében. Mindaz, amit a római légiók cselekedtek, helyes volt: mindazt, amit elmellőztek, a moderneknek is kerülni kellene; és a római virtu, a római világhódítás nem ismert lőport. Ezért ajánlja Machiavelli, hogy ne is használják. Ha mindazonáltal megenged lövészeket és tüzéreket, csak azért, hogy elmaradottnak ne tartsák, azért, hogy megóvja a látszatot, hogy vad népségekre vagy ostoba parasztokra a szokatlan pokoli zajjal rájesszenek.”¹⁶⁹

Ez a véleménye, annak ellenére, hogy saját tapasztalatai nem tették az ókor és hadvezéreinek feltétlen hívévé.

A XV. században egy korszerű páncélöltöny súlya 60-80 kilogram. Ha a lovag valami okból a lováról leesik, a maga erejéből nem is tud feltápaszkodni. Ha sáros

¹⁶⁹ Vö.: V. Marcu: i. m. 199—202. o.

a talaj, agyonterhelt lovával besüpped, de mindenképpen nehézkes a mozgása, mert a ló ilyen terhet nem tud messzire, gyorsan hordozni.

Az új, messzehordó támadófegyverek elavulttá teszik a páncélinget és a bőrpajzsot, bár kezdetben a tüzéséget kizárólag a várostromoknál használták, a régi kőhajító gépek helyett. A csatákban inkább csak a lovakat és az embereket egyként halálra rémítő dőrejükkel szolgálták a csata kimenetelét. Ezeknek az akkor még nehezen kezelhető tűzfegyvereknek az alkalmazását a kohászat fejlődése tette lehetővé.¹⁷⁰

A francia nemesség, amely VIII. Károly és XII. Lajos kísérője az itáliai fejedelemségek és a nápolyi királyság meghódításában, kénytelen szembenézni a megváltozott harcmóddal, amelyhez csak nehezen tud alkalmazkodni. Machiavelli kortársa és közeli szemlélője ezeknek az eseményeknek. Tekintsük át, hogy mit látott a cinquecento háborúiban.

A francia hadseregben svájci gyalogos zsoldosok is szolgáltak. "Ezek a csapatok rövid frontjukkal és széles zömökségükkel (az egység elve, a 20, 30, 70 vagy 100 ember mélységű sorok nyomása az első sorokra) szilárd, szorosan zsúfolt, sodró erejű formációt alkotnak, amely ... ellenállhatatlan..." Ezek a svájciak alkották azt a fegyvert, amelyre a korszak józan, harcias karakterének szüksége volt: az európai gyalogságot.

A spanyol hadvezérnek, Gonzalo de Cordobának, hogy szedett-vedett andalúziai és kasztíliai katonáival velük sikerrel szembeszálljon, tisztes nevelőmunkára volt szüksége. "Kezdetben ezek a jobbára összefogdosott parasztokból álló katonák már az ellenséges lándzsák megpillantására megfutottak..."¹⁷¹

Mint már említettük, a legtöbb nagy felfedezés, az új harcmód is a kényszerűségből keletkezett. Calabria hegyes, dombos terepéből, a spanyol király szegénységéből, akinek nem tellett a kincstárból képzett zsoldosokra. Ott ahol ezek a rosszul fizetett és még rosszabbul felszerelt spanyol katonák nem illanhattak el, önfenntartási ösztönük új védekezési módot parancsolt rájuk.

Így keletkezett az új harcmód, a frontakadály a támadás ellen. Az offenzíva létrehozta a támadóval szemben a defenzívát.

A frontakadály egyképpen használ a löfegyveres katonának és pattantyúsnak. A hosszas és bonyolult töltéséhez így megvan a fedezék. Az árok és akadály mögött aki kilőtte fegyverét, az átadhatja helyét a soronkövetkező puskásnak. Az akadály réseit az ágyúk tömik be.

Az Európában újra feltalált löport itt, Dél-Itáliában alkalmazzák először ütközetben úgy, hogy megváltoztatja a harc karakterét. A kisebb ütközetekben Gonzalo gyalogsága megtanulja a bátorságot. A bámuló világ először tapasztalja, hogy nemcsak a nemesi lovagból vagy a szabad svájci zsoldosból, hanem minden egészséges férfiből lehet gyalogos katona.

1503. április 28-án Gerignolánál, nem messze Ganossától ez a harcmód sikerrel vizsgázott. Gonzalo, kihasználva az ideális terepet, 7000 katonájával és 13 ágyújával, alig egy óra leforgása alatt megfutamtotta Nemour csapatait. A franciák, a spanyolok 100 főnyi veszteségével szemben, 4000 embert vesztek!

Gonzalo kortársa, Jovius megírja: „A háborúk többé már a legkevésbé sem dönthetők el tüzes bátorsággal, hanem okos kitartással és a katonai módszerek kiművelt tudományával.”¹⁷²

¹⁷⁰ L.: A francia civilizáció ezer éve. 164. o.

¹⁷¹ L.: Marcu: i. m. 192—194. o.

¹⁷² L.: Marcu: i. m. 197. o.

A harc, a háború Machiaveli számára a „virtu”-nak, az uralkodás erényének legfenségesebb megjelenési formája. A virtu a történelem folyamán országról-országra szállt: Asszíriából a médekhez, Perzsiába, Macedóniába és végül Rómába vándorolt. A virtu juttatja győzelemhez a legbátrabbakat és a legravasabbakat. A háború tehát a politikának nélkülözhetetlen eszköze!

Machiavelli szerint — az erényeknek összessége és nemcsak a harci erény szabja meg a harc kimenetelét. Ezért ő az országok belső szerkezetét éppen úgy szemügyre veszi, mint a hadsereg belső szerkezetét. Az utóbbi ugyanis az előbbinek a függvénye.

Miután Machiavelli a hadseregben a politikai piramis csúcsát látta, úgy gondolta, hogy a hadsereg és a harc egyes jelenségeiből eljuthat a háború általános tapasztalati tudományához. Ő a katonai részletkörülmények felfogása alapján a győzelem szabályait és módszereit akarta felvázolni.

Az ágyú, amely a fedezékek mögött vívott harcban már bevált nyílt ütközetben még nem sok vizet zavar. A puská és a muskéta inkább hasznos, bár még nem kifizető ez sem, mert egy ütközetben ahhoz, hogy egy embert eltaláljanak 40 golyót kell kilőni! Miután az újratöltés még sok időt vesz igénybe, a lövészek, ha az első ösztüzet leadták, hátrarohannak a lándzsások védelme mögé.

A tüzcsövek, amelyek a védekezésben oly jó szolgálatot tesznek síma terepen lejátszódó ütközeteknél még nem döntik el a harcot, s Machiavellinek római minták igézete homályosítja el tisztánlátását. A rómaiak csakugyan mindig nyílt csatatereket kerestek és kerültek azokat, hol akadályok voltak.

A tüzéséget ezért akkor sem vinné magával, ha az ellenség ezt megtenné. „En egyetlen eszközt használok, hogy az ellenséges ágyút hasznavehetetlenné tegyem. Rárontok és rajtaütök. Mert ha a hadsereg egyszer kézítésára ment, akkor napnál világosabb, hogy sem a nehéz, sem a könnyű ágyú nem tehet benne kárt... Milyen vitézül, milyen nyersen, kitartóan és nyugodtan ölik a csapatok az ellenséget. Nem látjátok, milyen tömődtek a harcoló seregek, úgyhogy alig tudják használni a kardot?”

Mint realista, nem engedheti meg a korabeli tapasztalatok figyelmen kívül hagyását sem. „Gonzalo mindig sáncolások mögött tartotta magát és sík mezőn sohasem jelentkezett.” Ezért „Ha neked kevés vagy rosszul fegyelmezett csapataid vannak, akkor olyan állást kell felkutatnod, amelyek megvédenek téged.”¹⁷³

A technikai fejlődést azonban semmi és senki sem állíthatta meg. Még Paolo Vitelli, a hírhedt condottiere sem, aki az elfogott ellenséges karabélyosok (schiopettiere) szemét kiszúratta és kezét levágatta, holott az ágyút jogos hadiszernek ismerte el és maga is használta.

Olaszországban bőven akadtak szakemberek a háborús irodalom művelésére, és „a műkedvelők legnagyobbja, aki valaha mint olyan a hadügyekhez hozzászólt, Machiavelli”, aki akkoriban írta meg az *Arte della guerra*-t, A háború művészetét.¹⁷⁴

12. 1505. augusztusában mintegy 8000 ember és 20 ágyú van az ostromlott Pisa előtt. A parancsnok: Hercules Bentivoglio, a politikai hadbiztos Antonio Giacomini. Összekötő a hadsereg és a firenzei signoria között: Niccolo Machiavelli. Feladata gondoskodni a hadianyag és utánpótlás gyors és szabályszerű megérkezéséről. Ám hivatala mégis több, mint afféle anyagi hadbiztosé. Jelentéseket tesz a signorianak a hangulatról.

Szeptember 7-én az ágyúk, három óra alatt, mintegy 140 rőf széles rést lőnek a falakon, a város rohamérett! Az első rohamlépcső, mintegy 1000 gyalogos felsorakozik az áttörésre. Elhangzanak parancsszavak a támadásra, a katonák hallják a

¹⁷³ V. Marcu: i. m. 203. e.

¹⁷⁴ L.: J. Burckhardt: i. m. 76. o.

rohamra hívó dobok pergését, de senki sem mozdul. A katonák nem hajlandók támadni. A 2. és 3. ezred utánozza az elsőt. A hadsereg egyetlen egy ember elvesztése nélkül vonul vissza a szálláshelyére. Micsoda szégyen, micsoda csőd!

A kudarcban Guiccardini „az egész Európa előtt valott szégyent” látja. Machiavelli többet lát a gyávaságnál. Ő a római virtu hiánya mellett a condottierik játékában látja meg a kudarc okát, ami azonos az egész félszigetet dúló invázió elleni sikertelen védekezéssel!

„Ezek a condottieriek játéknak tekintik a háborút, kockázat nélkül vállalt jól megfizetett foglalkozásnak. Ellenség csak annyiban van, amennyiben a katonahivatásnak partnerre van szüksége. Azonban a legyőzöttet semmi esetre sem ölik meg. Kolléga, akivel a következő háborút együtt húzzák-halasztják a végtelenségig.”¹⁷⁵

Ezek a condottierik nem „fejedelmek”, hanem kalandorok. Tisztek, akik azt hiszik, hogy egy vezérnek elegendő, ha „írásos alkudozásoknál kieszel egy éles választ, az embert csalással befonja, és rászedi drágakövekkel és arannyal cifrálgodik, nagyobb pompában él mint a többiek, kéjeleg és dorbézol és a saját szavait orákulumnak tartja.”

A katonáikról sincs jobb véleménnyel Niccolo. „Olyan pulyaszívűek a katonák, és akkora rendetlenség uralkodik a seregekben, hogy egy ló, amely a fejét, vagy a farát megfordítja, dönt győzelemről vagy vereségről.”¹⁷⁶

Ezek a megfigyelések alakítják ki benne a zsoldosok használhatatlanságáról azt a képet, amelyről A háború művészete első könyvében így nyilatkozik: „Ahány becstelen, kicsapongó, istentelen, munkakerülő, az atyai kéz alól kikerülő bűnöző, hamiskártyás, minden porcikájában rosszul nevelt ember csak akad a másik országban az mind hozzád jön katonának”.

Az olasz félsziget seregeinek harcmódora, a lovasrohamok, melyekkel a háborúkat eldöntötték, nem alkalmas már, hogy szembeszálljon a nyugat-európai katonai újkor rendezett brutalitásával. Ez az oka az invázió elleni sikertelenségnek. „Machiavelli a hiányzó harci kedvet és az ebből következő harcmódot és hadsereg szervezetet nem az új katonai taktika alapján, amelyet a külföld mutatott meg, hanem merev és konok római eszmények álláspontját bírálta.”¹⁷⁷

Az ő megingathatatlan véleménye, hogy a régi erény, a római virtu még a tüzérseget is képes kikapcsolni a győzelem kivívásában, s ezért külön fejezetben vizsgálja „vajon a tüzérség valóban megakadályozza-e a régi vitézség érvényesülését”.

A tüzérség jelentőségét tehát nem ismeri fel, nem is hisz benne, mert a rómaiak sem használták. Mindazok, akik a jelenkorban hisznek a tüzérségben, eltúlozzák jelentőségét.

Vitatkozik azokkal, akik úgy vélik hogy nehezebben kerül most sor csatára mint régen, és akik szerint „az egykori hadviselési szabályokat nem lehet betartani, tehát a háború idővel tüzérügyi párbajra korlátozódik.” Az ő véleménye szerint ott, ahol az emberek csoportosan és rohamban haladhatnak, a tüzérség nem használ, ellenük, s mindenütt behatolhatnak; „egypáran elesnek ugyan, de nem lesz annyi áldozat, hogy vitás legyen a győzelem”.

Vannak mégis dolgok, amiket megsejt vagy a jelentőségét felismeri. A tüzérség fejlődésével kapcsolatban ilyen az, hogy evégett a „várak falai alacsonyan építettek, s majdnem az árokba süllyesztetnek”, ami később be is következett. A legmodernebb erősítéseket egyenesen a föld alá süllyeszti!

¹⁷⁵ Vö.: V. Marcu: i. m. 214—215. o.

¹⁷⁶ Vö.: V. Marcu: i. m. 214—216. o.

¹⁷⁷ V. Marcu: i. m. 218. o.

Vagy ilyen az, hogy a hadvezérek, a seregek vezetői jobban ki vannak téve a halál veszedelmének, mint akkoriban, mert az ágyúkkal mindenütt elérhetők. De ennek a helyes felismerésnek az értékét mindjárt csökkenti azzal az állításával, hogy „az elmúlt huszonnégy esztendő itáliai háborúiban kevesebb parancsnok esett el, mint az antik háborúk tíz évében”.

A korabeli tűzérség még nagyon is kényes a hirtelen támadásokra. Könnyen meglephetik, mielőtt tűzkész állapotba helyezték volna. Ha erre alkalmas terepen, az ellenség valamely magaslaton fölébe kerül, könnyen oldalazható és szinte lehetetlenné válik az alkalmazása.

A végső konkluziót — hogy a régi vitézség a római virtu hiánya minden baj forrása — így fogalmazza meg: „a tűzérség csak akkor hasznos, ha a seregben élnek a régi harci erények...”¹⁷⁸

Machiavelli tehát az ókor általa annyira tisztelt intézményeinek szémszögéből bírálja a jelen jelenségeit, ezért az új háborúk valóságát csak ott értékeli, ahol azokat az antik harcmódorhoz viszonyítva, megerősítve látja. A részletekben így is sokmindent helyesen érzékelt, a várak falainak süllyesztése, a tűzérség hatására: az ágyútűz elleni védekezés, földre lapulással; az ágyútűzön való átszaladást stb. — ezek még napjainkban is érvényes dolgok.

A gyalogság jelentőségét — a római légiók példája nyomán — hangsúlyozza: annak egyi legegyszerűbb propagálója. Mint ilyen, a modern gyalogság profétájának is tekinthető. Hiszen a rómaiak minden hadi működésükben többre becsülték a gyalog, mint a lovas katonaságot. „A rendezett gyalogság könnyen áttörheti a lovasság sorait, a lovasság csak nehezen a gyalogságot.” Machiavelli szerint tehát a hadsereg legértékesebb része, „alapja és lelke” kétségtelenül a gyalogság.

Nagy és meg nem bocsátható bűne az olasz fejedelmeknek, hogy a lovasság kedvéért a gyalogságot (mert nagyobb számánál fogva többre került!) elhanyagolták; s így az idegenek szolgáivá alacsonyították Itáliát.

Mint az élet realista szemlélője, a lovasság gyakorlati hasznát is felismerte. A gyalogságról elmondottakra célozva meg is írja, hogy ebből még nem következik, mintha a lovasság nem volna szükséges a hadseregeknél, részint fedezetül, részint pedig azért, hogy felderítsék és kizsákmányolják a vidéket, és a megfutamodott ellenséget.

Egészen a legújabb időkig, a modern hadvezetés sem használta a lovasságot másra, mint amit Machiavelli itt megjelölt. Az ő véleménye szerint azonban a lovasság szerepe csak másodlagos lehet (holott volt idő, amikor még csatadöntő volt!) és a gyalogság: a „fegyvernemek királynője”.

Véleményét így foglalja össze: „ha egy-egy fejedelemség vagy ország katonaságának tekintélyét vissza akarják állítani, akkor újra kellő szerephez kell juttatni, át kell vinni a gyakorlatba, kellőképpen meg kell becsülni és feleleveníteni mindazt a sok értéket (értsd; „a sok antik példa”), csak így válhatnak az úgy hasznára”.¹⁷⁹ A háború művészete, Machiavelli milícia szervezői gyakorlatának mintegy utóelmélete, a haditudományról szóló dialógus. Létrejötté összefügg azzal a nagyszabású kísérlettel, amelynek kiagyalója, elfogadtatója és részben végrehajtója a „civil” titkár maga Machiavelli.

Az egész elgondolás az ő agyában született meg és az ő szívós kitartással képviselt akarata fogadtatta el a tervet Soderini gonfalonierevel, utóbbi pedig a firenzei nagytanáccsal.

Toscana felfegyverzésének ötletét Machiavelli Savonarola követőitől, a túlzó populanéktól örökölte. A Mediciek elleni lázadásban született — egyébként rövid

¹⁷⁸ Beszélgetések... Második könyv. XVII. 278. o.

¹⁷⁹ Beszélgetések... Második könyv. XVIII. 283. o.

életű — városi védőőrség volt a modell. Egyébként firenzei területen volt már a XIII. században is egy, a falusi körletekben, egyházközségek szerint tagozott milícia. Ez azonban, mert évszázadokon át nem foganatosították, feledésbe merült.

Soderinitől, aki a tervet végül elfogadtatta, semmi sem állt távolabb, mint a hadsereg reformja. Machiavelli ugyanakkor Soderiniben annak a „vezérnek” riasztó képét látta, aki nem tud kormányozni. A sors szeszélye mégis összehozta őket a közös ügy megvalósítására. Nyolc hosszú esztendőn át Niccolò mindig számíthatott a gonfaloniere aktív támogatására, s ha kellett, a védelmére.

Ez a védelem igen fontos volt Machiavelli számára, mert a köztársaság egyetlen állandó tisztségviselőjétől jött. A hatóságok vezetőit minden harmadik, hatodik, vagy nyolcadik hónapban felváltották. A gyűlölt személyi hatalom visszatérése ellen így próbálta magát megvédeni a demokrácia. Négy évvel Cesare Borgia fellépése előtt a veszedelmek, melyek a köztársaságot fenyegették, az alkotmány védőit arra kényszerítették, hogy Piero Soderini életfogytiglan gonfalonierévé válasszák. Az ő személye volt tehát az egyetlen szilárd pont ebben az örökösen változó közigazgatási gépezetben. Sajnos, annak ellenére, hogy Soderini szenvedélytelen ember volt, akitől távol állott egy személyi diktatúra terve, egy csomagra való törvényes határozattal megkötötték a kezét.

Az általános védkötelezettség és a hadsereg reformjával kapcsolatos nézeteit Machiavelli egy fontos és titkos iratban fejtette ki. Ebben azt is bizonygatta, hogy az általános védkötelezettség nem fogja megzavarni a jó viszonyt Firenze és az uralma alatt álló tartományok között.

Javaslatában az is szerepel, hogy a lázongó vidékeket, mint Arezzo, Cortona, Volterra és Pistoia, tehát az ún. „distretto”-t nem fegyverzik fel, mert „ezeknek a területeknek a hangulata olyan, mint azé az emberé, aki nem tűrne többé egyetlen urat sem, ha tudná, hogy megállhat a maga lábán. A védkötelezettség egyelőre csak a köztársaság falusi területeire terjedne ki. Reméli, hogy innen idővel majd 20-30.000 embert szervezhet zászlóaljakba.”¹⁸⁰

A signoria urainak megnyugtatóására egy korlátozott létszámú lovas miliciát akar felállítani a megbízható populánékból. Machiavelli világosan megmondja, hogy a hadsereg nemcsak a külső ellenség ellen jött létre, hanem azért is, hogy alkalom adtán „az alattvalókat is meg lehessen fékezni és javítani”. Ezt a hatalmasokra is érti, mert míg a nép között sokan vannak, akik tisztelik a rendet és a törvényeket, addig „a hatalmasok (a vezető családok) között csak a fegyverek tartatnak tiszteletben”.¹⁸¹

„A distretto-t — írja — majd csak akkor fegyverzik fel, ha a milícia a ti területeiken gyökeret vert és tekintélyt szerzett.”

A zsarnokságtól való ki nem mondott félelem rányomja bélyegét a hadsereg szervezésére is. A katonák, úgy mint a polgárok, nem egyetlen embernek engedelmeskednek, hanem a „Kilencek Tanácsának”, tehát egy hatóságnak, mely tagjait minden nyolc hónapban felváltják. Háború idején a „Kilencek” átadják a hatalmat a Tizek Tanácsának, a firenzei belügyi és külügyi minisztériumnak.

Minden 15. életévét betöltött férfilakost bevezetnek a gyalogság jegyzékébe. Az alakulatok helyiek. Minden kisebb közigazgatási kerületnek, a podesterianak, ki kell alakítania a katonai formációkat. 10-10 embert vezet a tizedes, a 100-300 főből álló század parancsnoka a kapitány. Száz emberből 90-nek szál fegyvere van, 10-nek puskája. A kiképzés ünnep és szünnapokon történik. Évente kétszer nagy seregszemlét tartanak. A fegyvereket lajstromozzák!

¹⁸⁰ Vö.: V. Marcu: i. m. 226—229. o.

¹⁸¹ Kardos Tibor: i. m. 334. o.

A kapitányok az egyedüli hivatásos tisztek. Ők sem tehetnek szert népszerűségre vagy hatalomra, mert az később megbosszulhatná magát. Ezért „gondoskodni kell arról, hogy senki se vezényelhesse azt a csapatot, amelynek kerületében született, ott él vagy pedig birtokai vannak ott; Mugelló kerületének csapataihoz Cassentióból és Cassentio csapataihoz Mugelloból nevezünk ki kapitányokat. És mert a tekintély idővel meggyökereszik, a kapitányokat minden évben át kell helyezni.” Az Osztrák-Magyar Monarchiában gyakorolták ezt az elvet.

Ez tehát éppen az ellentéte a Cesare Borgia által Romagnában alkalmazottaknak. Machiavelli ezen biztosítékok birtokában úgy véli, hogy így sem felülről, sem alulról nem fenyegeti a köztársaságot egy katonai pronunciamiento veszélye. „Mert egy tömeg, amelynek nincs feje, nincs vezetője, sohasem okoz bajt, sem szerencsétlenséget.”¹⁸²

A Machiavelli által szerkesztett milícia törvényt Soderini elfogadtatta a signoriával. Még a törvény elfogadása előtt besoroznak és kiképeznek néhány száz parasztot. Ezeket azután egyenruhába öltöztetik és felvonultatják Firenze utcáin — ahogy egy kapitány írta — a „szemek gyönyörűségére”.

Mások tetszését is megnyerte ez a pompás felvonulás. Landucci, a patikus, aki krónikájában mindent feljegyzett, amit az utcán látott, ezt írta: „A gonfaloniere elrendelte, hogy minden kerületben sokezer ilyen katonát sorozzanak be, úgyhogy már nincs szükség arra, hogy idegeneket fogadjuk. Úgy vélik az emberek: ez a legszebb dolog, amit valaha Firenze városában megparancsoltak.”

A katonai ügyeket intéző Kilencek Tanácsát, a céhek és a Nagy Tanács együtt választja. Mert ez is állandóan cserélődő tagságú intézmény, ezért a Kilencek állandó irodafőnökének, másodállásban, Machiavellit nevezik ki.

Niccolo Machiavelli, aki maga foganatosítja a törvény végrehajtását Toszkána újoncozásmestere lett. „Mi megparancsoljuk mindenkinek, aki köztársaságunk törzsjegyzékében szerepel, hogy Machiavellinek engedelmeskedjék és megparancsoljuk minden hatóságnak, hogy feladatában kezére járjanak.”¹⁸³

Machiavelli egyenlőre megelégszik egy kb. 10 ezer milicistát számláló haderővel. A besorozottak alkalmasságáról vagy alkalmatlanságáról úgyszólván emberenként maga dönt. Sziszifuszi munka, de Niccolo nem fél a munkától. A kisebb létszám sem aggasztja. „Az emberek előtt az alkalmasok köre a gyakorlati használatra kis számuk szolgál” — vélekedik nagy bölcsen.

Sokat fáradozik a hadügyek beindításán. Hétpróbas entellektüel létre is ért a konok és nyakas parasztok meggyőzéséhez. Az egyik községben például így szónokol nekik: „Meg kell gondolnotok, hogy mindazt a kiadást, amelyet falvaitok megerősítésére és az erődök falaira fordítatok, kihajítjátok az ablakon, ha nem vagyunk megszervezettek, hogy meg is védjétek, ha ti magatok nem tanultok meg harcolni.”

A milícia Pisa ostrománál, melyet diplomáciailag és katonailag minden segítségtől elváltak, jól vizsgálják. A békeszerződés melyet Soderini Machiavellivel együtt szerkesztett, nagyvonalú. Visszaadja a meghódított város minden régi jogát, amellyel az 1494 előtt rendelkezett. 1509. június 9-én a firenzei csapatok bevonultak Pisába.

Firenze örömmámorban úszik. A második kancellária egyik segédtitkviselője azt írja Machiavellinek: „Mindenki esztétét veszítette a boldogságérzéstől... semmi sem hibázik, hogy még a mennyek is kinyilatkoztatassák üdvüket és boldogságukat... Akkor az ujjongás... Én már nem is tudom, mit beszélek.”¹⁸⁴

¹⁸² Vö. V. Marcu: i. m. 229—233. o.

¹⁸³ Vö. V. Marcu: i. m. 233. o.

¹⁸⁴ Vö. V. Marcu: i. m. 249. o.

Firenze azonban nem sokáig örülhetett a diadalnak, amely valójában tönkretette. A hibás politika, egyoldalú francia orientációja, és a száműzött Mediciék római és toszkániai aknamunkája, meghozza a maga keserű gyümölcsét. A franciák ravennai veresége (1513. április 11.) ahol a lovagi harcmódor alul maradt a spanyol gyalogsággal szemben, megpecsételte a város sorsát is.

A signori ultimátumot kap a pápától és a spanyol alkirálytól, amelyben követelik Firenze elszakadását a francia szövetségtől, a populane uralomtól és annak látható vezetőjétől, Piero Soderini gonfalonierétől.

Rosszul ellátott és utánpótlás nélküli spanyol sereg vonul fel Toszkána ellen. Hajszálon múltott, hogy a fizetetlen és éhező zsoldosok vissza nem fordultak. A szétbomlástól Giovanni Medici bíboros tartja vissza őket, aki — akárcsak háromszáz évvel később Napoleon — a meghódítandó terület mesés gazdagságának megcsillogtatásával önt lelket a züllött hadseregbe.

Prato ostrománál, Cordena alkirály a lehetetlent követeli katonáitól: „Nincsen választásunk, vagy éhen pusztulunk, vagy elfoglaljuk Pratot.” És mint Cortez Mexikóban, ők is győznek. Az a kegyetlenség, amellyel a legyőzöttekkel elbántak, hozzátartozott a spanyolok megfélemlítő híréhez. Embereket főznek elevenen olajban, négyelnek fel. Szálanként tépik ki a test szőrzetét, tüzzel pörkölük az áldozat talpát, hogy az elrejtett arany nyomára bukkanjanak. Módszereik, hogy minél több aranyat harácsoljanak össze a legyőzöttektől, nem Mexikóban és nem Peruban születtek! Pescara generális azzal mentegeti őket: „Nehezen lehet egyszerre szolgálni Krisztusnak és Marsnak.”¹⁸⁵

Machiavelli 10 ezer főnyi miliciája Firenze előtt tétlenkedett. Mentségükre szolgál, hogy létrehozójuk minden jószándékú erőfeszítése ellenére sem lehetett egyenrangú ellenfelei a háború e hivatásos pretoriánusainak. Harci és haditapasztalatok híján Machiavelli szorgalma és elméletei nem pótolhatták a vért és prédát szagoló spanyolok hadi képzettségét, amelyre ezek Afrikától Spanyolországig Calabriától Milánóig szert tettek.

Így omlott össze kártyavárként a népfölkelés első, tragikus-zseniális kísérlete. Hatalmas, ráerőszakolt eszmék által egy kisember sem lesz naggyá!

A háború művészetének egy forradalmi gondolatott sugalló munka; a háború ne legyen fizetett zsoldosok, tehát a hivatásos kevesek mestersége, hanem minden arra alkalmas állampolgár hazafias kötelessége. Az egyénről csak akkor mondható, hogy jó honpolgár, ha egyéb kötelezettségei mellett „cives milesque bonus”, azaz jó polgár és katona is!

Ebből a gondolatból következik, hogy a hadsereget mindig alá kell rendelni a polgári hatalomnak, amely azt csak védelmi célokra alkalmazza. Ebben hát Machiavelli eltér — ókori mintaképe — a római állam rezonjától, ahol a hadsereg elsősorban a hódítás eszközét jelentette.

A háború művészetének azt mutatja meg, hogy miképpen kell az új államot megvédeni. Abban is eltér legismertebb munkája, a Fejedelem gondolatmenetétől, hogy ott a főszerepet a fejedelem alkotó egyénisége játssza az állam megalapításában, itt a népe a főszerep az állam megvédésében! A milizia nazionale, vagyis az egész felfegyverzett nép az, amely meg tudja védeni az állam függetlenségét és saját szabadságát.

Mint minden írására, úgy erre is rányomja bélyegét saját korának nyomasztó súlya. Látja a kiszolgáltatott Itáliát, melynek minden baja a szétforgácsoltságából származik. Az invázióval szemben tehetetlen fejedelmeket, akik saját csapdájukba

¹⁸⁵ Nagy Képes Világtörténet VII. k. 36—39. o.

estek, mikor behívták az idegeneket, miközben ki vannak szolgáltatva a pénzéhes condottierek opportunitásának is. Ezért ajánlja, hogy a mindig megbízhatatlan zsoldos csapatok helyett nép hadsereget kell szervezni. A saját korában ez a gondolat ultramodern!

Természetesen fegyelmet is követel, de — teljesen lesújtva — el kellett ismernie, hogy ez Itáliában lehetetlen. Az igazsághoz tartozik azonban az is, hogy Németségben ugyanaz a szétforgácsoltság uralkodott, ahol félelmetesen acsarkodtak egymásra a fejedelemségek és hatalmas városköztársaságok.¹⁸⁶

Machiavelli elgondolása szerint a nemzeti hadsereg nemcsak az állam védelmében játszik elsőrendű szerepet, hanem egyúttal a népnevelés hatalmas iskolája. Ez is egészen modern gondolat, amely még napjainkban is megtartotta aktualitását!

A hadseregben látja a legbiztosabb védelmi eszközt az emberek és az általuk megeremtett civilizáció számára. Az ő korát a népek és a kis földdarabok birtoklásáért folyó gátlástalan marakodások jellemzik. A tökéletes gátlástalanságot jelezte Werner von Urslingen, a kétszáz évvel előbb élt condottiere pajzsára vésett jelmondata: „Ellensége vagyok Istennek, a szánalomnak és a könyörületnek.”

A jó katonai szervezéshez tartozik az erény magasztalása is. Célja — a nemzeti hadsereg keretében — a honpolgárok szervezett cselekvésével biztosítani a haza megfiatalodását és megerősödését. „Ilyen szerep, ilyen versengésvágy ugyanis csak az alattvalókban születhet, és aki meg akarja tartani magának az államot, a köztársaságot vagy királyságot, az a saját alattvalói kezébe adjon fegyvert...” (I.43)

A háború művészetét barátjának, az igen haladó gondolkodású Lorenzo di Filippo Stozzinak, egy firenzei előkelő nemesembernek ajánlotta. A könyvet az első hadtudományi munkának tekintik, amelyet Itáliában kiadtak. A munka 1521-ben jelent meg. Szerzője így mutatja be magát: Niccolo Machiavelli cittadino a segretario fiorentino, azaz firenzei polgár és titkár, jóllehet ekkor már nem volt hivatalában.

A cselekmény 1516-ban, a Mediciekkel rokon, Cosimo Rucellai kertjében játszódik, ahol is Fabrizio Colonna, a lombardiai harcok híres hadvezére beszélget egy értelmiségi „brigata” tagjaival, akik felkérték, hogy beszéljen nekik a háború művészetéről.

Ennek a körnek olyan kiváló tagjai vannak, mint Zanobi Buondelmonti, Battista della Palla és Luigi Alamanni, mindannyian az újplatonikus iskola tagjai. A beszélgetések légköre is Platon fennkölt művészetére emlékeztet.

Cosimo Rucellai nyomorék, de egy kis irodalmi kört gyűjt maga köré, amelyben latin és történelemtudósok, valamint költők és elbeszélők beszélgetnek Hellasról, a régi Rómáról és Itália jövőjéről, miközben a házigazda szélütötten fekszik hordozható gyaloghintójában.

Ebben a körben, Firenze maradék politikai és gazdasági jellegű szabadságának kérdéseiben, Niccolo Machiavelli elismert tekintély, aki körül a társaság csoportosul.

„Er kamm... minf einem neuen Freundkreis in Verbindung, in dem die ideellen Reste florentinischer Freiheit, einem cifrigen Cultus fanden, und der sich um den Machiavelli, als um einen politischen und wissenschaftlichen Mittelpunkt, grupperte.”¹⁸⁷

A párbeszédet hét könyv foglalja össze úgy, hogy minden könyvnek van egy értelmi magja, amelyek köré az érvek szálai gombolyodnak.

Az első könyv magja: annak szükségessége, hogy a katonai szolgálat az állampolgárok kötelessége legyen.

¹⁸⁶ R. Friedenthal: i. m. 489. o.

¹⁸⁷ Th. Mundt: i. m. 36. o.

A második könyvben a besorozottak felszereléséről és kiképzéséről esik szó. Az előzőekben már részletesen szoltunk arról, hogy Machiavelli felfogását ezekről a kérdésekről milyen erősen befolyásolta a római légiók csodálata. Az ő véleménye ez volt: ami ott jó volt és bevált, az helyes a mai napig is, s amit azok nem használtak, annak nincs helye a jelenlegi időkben sem!

Ezért azután a harmadik könyvben, ahol a főszereplő Fabrizio Colonna (valójában Machiavelli, aki az ő száján keresztül adja elő elképzeléseit) és a brigata egy-egy képviselője, akik a katonai alakulatok gyakorlatztatásának módjáról és a katonai foglalatosságáról beszélgetnek, nagy részletességgel és a legnagyobb elismeréssel emlékeznek meg a hellén falanx és a római légiók harcászati jelentőségéről.

A negyedik és ötödik könyv a taktikát tárgyalja: hogyan kell rajtaütni az ellen-ségen, milyen hadmozdulatokat alkalmazunk ellenséges területen. Hogyan kell meg-közelíteni az ellenséget, hogy a rajtaütés sikeres legyen, hogy ezáltal az ellenség legyőz-hetővé váljék.

A hatodik könyv a táborok elhelyezésével és az anyagi ellátással foglalkozik.

A hetedik könyvben az erődítésekéről esik szó. Ebben a könyvben vannak azok a szentenciaszerű jótanácsok, amelyek a hadviselés eredményességét szolgálják.

„Ami hasznos az ellenségnek, árt neked, és ami hasznos neked, árt az ellenségnek.”

„Felismerni és megragadni a háborúban az alkalmat, hasznosabb minden egyéb-nél.”

„Nehéz legyőzni azt, aki fel tudja mérni a maga és az ellenség erejét.”

„Az ember, a fegyver, a pénz és a kenyér a háború lelke, de e négy közül az első kettő a fontosabb, mert az ember és fegyver kerít pénzt és kenyeret is, de a pénz és a kenyér nem kerít embert és fegyvert.”

Itáliában, szögezi le Machiavelli, nem elég az, ha valaki a haditudomány szabá-lyai szerint tud hadsereget vezetni, ahhoz is értenie kell, hogy miképp kell a hadsere- get megteremteni. Ehhez nem értenek az olasz fejedelmek (Cesare kivétel volt!), ezért gyengék az olaszok, akik fejedelmek restsége miatt elmaradtak a haditudomány- ban. Ezért lettek ők „il vitupero del mondo”-vá, vagyis a világ szégyenévé.

Machiavelli néhány téves nézetére, amely a római példa csodálatából követ-kezik, az előzőekben már rámutattunk. Ilyen hiba nála az is, hogy csatáit nemcsak tűzéség, de lovaság nélkül is akarja megvívni. Nagy buzgalommal agitál a zsoldosok ellen is, pedig a zsoldos hadseregek korában él. Korának nagy csatáit: Milánó, Pávia, Róma ostroma stb. zsoldosokkal vívták.

„Abból a célból hogy a lovasság és a zsoldosok ellen irányuló tételét igazolja, Niccolò ütközeteket kohol és azokról torz képet rajzol. Hamis jelentéseket közöl Európa katonai viszonyairól (ebben is megelőzi korát!), idealizálja a svájci négyes csoportokat... Páratlan megbízhatatlanságot fejt ki különös haditudósításokban.”

Támadásának egész tüzét a condottierekre összpontosítja, akik nem tudnak „sem hírnevet találni, sem nyugalmat a békében”. Ezért ítélete velük szemben is szubjektív válik, mert „elfedi múltjukat, a nagyok múltját, amelyben egy Sforza, egy Visconti, egy Este, egy Medici századokig tartó uralkodóházakat alapíthatott; elfelejti, hogy még két nemzedékkel előbb az itáliai lovasgenerálisok, az itáliai lövé- szek Európa legünnepeltebb katonai közé tartoztak.”

Machiavelli a condottiereket tette felelősekké a félsziget aggasztó állami, hatalmi és erőviszonyaiért. A valóságban a condottierek is csak áldozatok voltak, akiket a katonai dolgok menete a létből kiűzött és ezért már csak a véres árulásokban volt helyük.

Újra modern gondolatot vet fel, amikor arról értekezik, hogy miért nincs meg

a XVI. század emberében az antik idők emberének „virtu”-ja, hogyha az ember mindenkor mégis ugyanaz marad?

Mindazok az erények, amelyek Rómát nagyvá tették, a szabadságban vívott belső osztályharcok hosszú folyamata közben keletkeztek. „A birtoklók és a birtoktalanok között a javak szétosztásáért folyt küzdelemben született meg a római világhódító. A belső osztályharcnak ez a szabadsága tartotta elevenen Rómában a háborúnak és a fegyelemnek minden erényét.”¹⁸⁸

Jóllehet nem veszi tekintetbe a rabszolgák osztályharcát a rabszolgatartók ellen, amelyet a modern történelemkutatás a birodalom pusztulásának egyik okának tekinti, gondolata az osztályharc, mint a fejlődés motorja, a Kommunista Kiáltvány alap-gondolatává teszi.

A katonák később a zsoldoscsapatok bírálataért és a nemzeti hadsereg megteremtésének gondolatáért becsülték. A háború művészetének alapgondolata az a milizia nazionale, amely egyedül képes az államot megvédeni. Valentino Chiala olasz tábornok ezt írta: „A háború művészetéről szóló könyv valóságos csoda számomra, nemcsak a maga korához képest, de abszolút mértékkel mérve is...”¹⁸⁹

A római hadsereg, amely meghódította a világot, gondoskodni tudott a békéről is. Megteremtette a pax romana-t. Itáliának utánoznia kell a római példát, a nemzeti hadsereg megteremtésébe. A különbség, hogy ez a hadsereg nem hódításra szolgál, hanem a félsziget védelmére.

Caesar és Nagy Sándor erénye a gyors támadásokban rejlett. Tehát modern vezérek voltak, akiket szintén utánozni kell. A gyalogság használhatóbb mint a lovasság, ezért helyre kell állítani a római gyalogsági formációt: a légiókat. A tüzéség ijesztgetésre jó, de rohammal megsemmisíthető. A muskétából és a lándzsából egy fegyvert kell csinálni. A francia forradalom fogja majd megvalósítani (a szurony).

Már pályafutásának kezdetén kialakul az a nézete, hogy a politikai önrendelkezés nem választható el a katonai önrendelkezéstől. Így a háború művészete egyben politikai munka is.

„... egy államnak, amely önmagától nő és él, katonailag is ellenségesnek kell lennie a maga számára, sorsa nem függhet katonailag a politikailag mindig veszedelmes idegen vagy zsoldos, vagy segédc csapatok sorsától.”¹⁹⁰

„Machiavelli annak a hagyományos (klasszikus eredetű) mesgyének tiszteletben tartásával alkot, amely a gyakorlat és az intellektuális tevékenység, az ész szemlélődése és végül az irodalmi előadásmód között húzódik.” Ez vonatkozik „az abszolút elméleti rendszerjellegű, a Hadviselés művészetéről szóló értekezésre” is.¹⁹¹

Ami pedig Machiavelli ideológiáját, világnézetének legszemélyesebb meggyőződését illeti: „az emberi tevékenység mintaképe maga a természet. Minthogy az ember a természet része, a természet megismerése egyben az ember önmegismerése is: ... mi a természetet utánozzuk, amely változatos és aki azt utánozza, nem korholható” (perché noi imitiamo la natura, che evaria; e chi imita quella, non può essere ripresso) — írja barátjának, Vettorinak, egyik levelében.¹⁹²

Az orvostudományból is gyakran kölcsönvesz kifejezéseket, amelyekkel gondolatait plasztikusabban fejezheti ki. „A politikus — mondja — olyan ’orvos’, aki

¹⁸⁸ L.: V. Marcu: i. m. 218—219. o.

¹⁸⁹ C. Antoniadé: Machiavelli. II. k. Bukaresti, éd. Cultura Nacionala. 238. o.

¹⁹⁰ Luigi Russo: Machiavelli. Bari, 1957. Editori Laterza 50. o.

¹⁹¹ Giorgio Barberi Squarotti: Machiavelli az intellektuális szemlélődés „fennkölt” és a gyakorlat „komikus” szférája között. = Filozófiai Közöny, 1970. 1—2. sz. 24. o.

¹⁹² Fogarasi Miklós: Machiavelli és az olasz irodalmi nyelv. = Filozófiai Közöny, 1970. 1—2. sz. 54. ill. 56. o.

kigyógyíthatja az államot a rossz 'nedvek' okozta betegségből. Ez is azt bizonyítja, hogy Machiavelli gondolatvilágában igen erős a párhuzam a természet és az állam-szervezet között."¹⁹³

Gondolatvilága erősen racionalista, mert a történelmi szükségszerűségből indul ki. Az *Arte della guerra*-ban szinte kényszerül kinyitni a szemét a városon túlra, a parasztság felé. Honnan tudna különben tízezres nagyságú hadsereget toborozni az állam számára, ha nem a paraszti rezervoárból. A falusi lakosságban véli megtalálni azokat az „egyszerű és tagbaszakadt” (*semplici et grossi*) embereket, akik a legkönnyebben fegyelmezhetők és leginkább képesek alkalmazkodni a tábori élet fáradalmaihoz és viszontagságaihoz.

A paraszt, mint alkalmas katonaanyag nem egyedül Machiavelli meglátása. Újdonság nála az, hogy foglalkoztatta a kérdés, hogy a milíciák, népfölkelő jellegük megtartása mellett a háború befejezése után hogyan elégíthetők ki. Ez a probléma a kis létszámú zsoldos seregek mintájára nem oldható meg. A korabeli példák többsége is azt mutatja, hogy legtöbbször még a zsoldosokat sem fizették ki. Savoyai Lujza esete, aki a páviai csata után Franciaországba visszatérő zsoldosok zsoldját mind egy szálig kifizette, ritka kivételnek számít.

Végleges megoldást természetesen Machiavelli sem tud nyújtani, legfeljebb utalásokat, hogy a katonáknak meglegyen az az érzésük, hogy nemcsak a közös ügyért, hanem a sajátjukért is harcolnak, ahogyan — mint azt az előzőekben már láttuk — a valóságban is agitált közöttük. Talán még azt is sejteti, hogy a fejedelemtől számíthatnak valamiféle jutalomra.

Antonio Gramsci, akit szintén foglalkoztatott ez a probléma, azt írta: „Machiavelli korlátja és szűkössége csupán abban áll, hogy pusztán magánszemély volt, író, nem pedig államfő, vagy egy hadsereg vezetője, aki ugyan maga is csak egyetlen személy, de rendelkezésére állanak egy állam vagy egy hadsereg erői és nem csupán a szavak hadseregei.”

Ez a tény Machiavelli drámája és tragédiája, de nemcsak az emberé, hanem a gondolkodóé is.¹⁹⁴

Gramsci véleménye az is, hogy Machiavelli elsősorban és csaknem kizárólag politikus akkor is, amikor hadművészettel foglalkozik és ez az abszolút politikussága vezet az *Arte della guerra*-ban katonai jellegű tévedésekhez, pl. a tüzéség lebecsüléséhez.

Mindazonáltal — „Machiavelli valamennyi tévedésével egyetemben is, elemzésében a konkrét történelmi szükségszerűség felismeréséből indul ki. Természetesen nem láthatta valamennyi, az érett kapitalizmusra jellemző gazdasági mozgatórugót, melyek a firenzei korai kapitalista fejlődés során még csak csíra formájában jelenthettek meg és hatottak, s amelyeknek tudatos és tudományos, elméleti rendszerezésére majd azok teljes kifejlődése után kerülhetett sor Marx munkásságában.”¹⁹⁵

A firenzei nyelven megírt *Arte*-t Machiavelli legjobban megírt művének tartják. Tévedéseivel együtt máig is modernnek ható megállapításaival így is a *ciuquecento* szépprózájának egyik legjobb, legfigyelemreméltóbb alkotása.

¹⁹³ Fogarasi Miklós: i. m. 75. o.

¹⁹⁴ Sallay Géza: Gramsci és Machiavelli. = *Fil. Közl.* 1974. 3—4. sz. 348—353. o.

¹⁹⁵ Szigeti Gábor: Machiavelli és machiavellizmus az Erzsébetkori Angliában. = *Fil. Közl.* 1970. 1—2. sz. 81. o.

III.

MACHIAVELLI ÉS ZRÍNYI

A továbbiakban Machiavelli és Zrínyi, e két önállóan gondolkodó emberfő gondolataival kívánok foglalkozni. Niccolo Machiavelli, a firenzei titkár és Zrínyi Miklós a költő, hadvezér és államférfi, mindketten nemzeti történelmük hanyatló korszakában éltek. Mindketten törekedtek, hogy megmutassák nemzetüknek az esz-
közöket, amelyekkel hazájuk kijuthat a nemzeti lét katasztrófális helyzetéből. Ezért olyan sok a hasonlóság elgondolásaikban, bár a kor, melyben éltek és a társadalmi viszonyok, mely elgondolásaikra hatottak, merőben mások voltak.

Machiavellihez hasonlóan, Zrínyi is egy erős nemzeti fejedelemtől várja a három részre szakadt, töröktől és némettől nyomorgatott hazája felszabadítását. Ennek érdekében hirdeti erős hittel: javítsuk meg az erkölcsében elzüllött nemességet és jobbágyságot. Korlátozni kell a nemesi „szabadságot”, vissza kell szorítani a politizáló egyházat a vallás területére. Mindenekelőtt szükséges egy korszerű, nemzeti hadsereg felállítása.

„Magyarok, tinéktek szólok. Ez a rettenetes sárkány, a török Váradot, Jenőtőlünk elvette, sok ezer magyar lelket rabságra vitt. Erdélyt, koronánk egyik legszebb boglárát, felpredálta... gázolja nemzetünket, országunkat, mint egy erdei kan a szépen plántált szőlőt... ime üvöltök, ime kiáltok, hallj meg engem élő magyar...”¹⁹⁶

A két nagy gondolkodó írásainak egybevetésénél feltűnő hogy Zrínyi prózai műveiben milyen sok machiavellista gondolat található. Az egyes részletek összevetésekor kimutatták, hogy „Zrínyit, prózai művei tárgyának megválasztásában Machiavelli ihleti: hogy mesterével a nemzeti hadsereg eszméjére, a tisztí kellékek minőségére, a katonaság gyűjtésére és fegyelmezésére, a tüzésérség nyílt csatákban való használatának tagadására nézve teljesen megegyezik...”

Mindezen egyezések ellenére „Zrínyi művei oly maradandó hatást gyakorolnak lelkünkre, minőt csak eredeti mű és határozott írói egyéniség szokott az olvasóra gyakorolni.”¹⁹⁷

Az újabb kutatás megállapította, hogy Zrínyi politikai írásában található szövegrészek Machiavelliével csaknem azonos megfogalmazásai nem az olasz politikusától közvetlenül átvett gondolatok.

A szövegszerű egyezésekről kiderítették, hogy azok olyan tételeket tartalmaznak, melyek a Machiavelli halála óta eltelt évszázad során már teljesen felszívódtak az államrezón szerteágazó irodalmába és ennek már valóságos közhelyei lettek:

¹⁹⁶ Zrínyi továbbiakban idézett munkái a következő kötetben találhatók: gróf Zrínyi Miklós, a költő és hadvezér hadtudományi munkái. Sajtó alá rend.: Rónai Horváth Jenő. Bp. 1891. Magyar Tudományos Akadémia. — A török áfium ... 81. o.

¹⁹⁷ Kőrösi Sándor: Zrínyi és Machiavelli. Irodalomtörténeti Közlemények 1902. 20—22. o.

Zrínyi két prózai művéről, az 1650-ben írt Vitéz Hadnagyról és az 1656-ban elkészült Mátyás Király Életéről Való Elmélkedésről sikerült kimutatni, hogy azok Virgilio Malvezzi á Tacitus kommentárjához, a francia Jean de Silhon discursusaihoz, továbbá Pierre Mathieu politikai történeteire és a spanyol Alamos de Barrientos aforizmáinak ösztönzéseire és szövegéhez közelebb állnak, mint a Machiavelliéhez.

Még Zrínyi stílusáról is kimutatták, hogy az a barokk próza egyik irányzatát képviselő, és a Malvezzi által propagált "lakonikus stílus"-hoz áll közel, nem pedig a Machiavelli racionális humanista értekező modorához.

„A részleteket, az érveket, az adatokat és stílust nem tőle vette politikai gondolkodásának kialakulásában, mégis Machiavellinek volt a legnagyobb szerepe, az ő koncepcióját élte át, tette magáévá és alkalmazta eredeti módon a XVII. századi magyarországi viszonyokra.”¹⁹⁸

Machiavelli a modern politikai gondolkodásban mintegy két évszázaddal megelőzte saját korát. A kortársak, de még sokan az utána jövő írók is, valamilyen szemüvegen keresztül nézik a politikát. Kálvin és Suarez, protestáns teológusok és a jezsuita újszolasztikus a teológián, Rotterdami Erasmus, Morus Tamás és később Justus Lipsius, a morál és etika szemüvegén, Hugo Grotiust a jog döntő szerepe befolyásolja.

„Egyedül Machiavelli az, aki egy autonóm politikai tudományt hoz létre, nem ismerte el sem a vallás, sem a morál, sem a jog primátusát a politika felett.”¹⁹⁹

Aki gondolkodásával megelőzi saját korát, annak gondolatait nem tudják felfogni. Legfeljebb az általa közölt politikai technikát utánozzák, variálják vagy vulgarizálják.

Magyarországon a XVII. század közepéig a politikai tudománynak nem voltak gyökerei. Történelmi okok miatt a modern jogfelfogás nem tört utat, ezért az első államelméleti szerzők vallásos és moralizáló műveiben Machiavellinek csupán mint az „elvtelen politikai praktika, a jó ügyet veszélyeztető cselszövés” szimbólumaként jutott hely.

Zrínyi Miklóstól az előtte álló feladat egy független nemzeti fejedelemség megteremtése, illetőleg visszaállítása, azt követelte, hogy ne csak a hatalom megtartásáról kifejtett tacitusi politikai technikához, hanem „lényegében az alapítóhoz és refomátorokhoz” nyúljon vissza.

Ilyen életmű pedig a politikai elmélet területén egyedül a Machiavellié volt. Ezért, ha Zrínyi tollát a tacitisták vezették is, elmélet Machiavelli vezérelte, gondolkodását ő formálta.

Anélkül, hogy a kompromittált Machiavelli nevét egyszer is leírná műveiben (még a Szigeti veszedelemben is), Machiavelli módszerét, gondolkodását kamatoztatja.

„Machiavelli és Zrínyi eszméi közötti kapcsolatrol ezért nem szövegrészek, mondatok, részletek hasonlóságai vagy egyezései (ahogy Kőrösi Sándor már a század elején tanulmányában nagy szorgalommal kimutatta), hanem a két író és politikus gondolkodásának strukturális rokonsága tanuskodik.” — szögezi le Klaniczay.

Zrínyi Miklós, a grázi jezsuiták egykori tanítványa, Pázmány Péter, az egyetemet alapító tudós érsek nevelt fia, barokk nagyúr, nemcsak poeta doctus volt, aki szigetvári őseinek történetét tudatos kutfő felhasználásával énekelte meg, hanem tudós katonája is, akinek a magyar nemességben elsősorban a tanulság hiánya tűnik fel.

¹⁹⁸ Klaniczay Tibor: Zrínyi és Machiavelli. A múlt nagy korszakai. Bp. 1973. Szépirodalmi Könyvkiadó, 366. o.

¹⁹⁹ Klaniczay: i. m. 366. o.

„Ebben Zrínyi Miklós Széchenyi István kevés elődje közé tartozott” — látta meg Szekfű Gyula.

Ha a magyar nemes ifjak „egy magyar úr udvarában beállnak és szerződnek: ott mit tanulnak? innya; mit többet? pompáskodni, egy mentét arannyal megprémezni, egy kantárt pillangókkal felcizfrázni egy forgóval, egy varrott lódinggal pipeskedni, egy paripát futtatni, egy szóval: esküdni, hazudni és semmi jót nem követni.”

De ... „ha az udvarban nem megyen is az ifjú, sem hadban, sem végekben, sem idegenországokban vitézlő mesterségeket tanulni nem megyen ugyan, hanem egy prókátorságot patvarián, nem az igazságnak szeretetiből pedig, hanem másokat nyomorítani kívánván tanul, vagy papságra adja magát, Isten tudja micsoda indulatból.”

„Ezek kívánják osztán a generálisságot, és ugyanezeknek kell adnunk, mert ha nincs jobb.”²⁰⁰

Zrínyi az egyetlen, kinek megvan a történeti szemlélethez szükséges objektivitása, a napi gondoktól megszabadulása, valamint fantáziája is, aminek segítségével az elmúlt XVI. század hadi erőit világosan felismeri és saját korába visszatéve, néha borongó lemondással, de legtöbbször heves ócsárlással, lángostoros szavakban korholja a lehanyatlott kortársait.

„Teliek a históriák a mi magyar nemzetünknek dicsőségével, teli a világ azoknak emlékezeteivel és Európának egy szeglete sincs, aki a mi eleinkről böcsülettel ne szólna; soha muzulmán vér nagyobb folyásokkal nem folyt, mint magyar kard alatt, soha ennek a pogány holdnak betöltését úgy nem késleltette senki, mint mi magyarok. De meg kell vallanunk, noha nyögve és pironkodva: ... csúfsága lettünk a nemzetnek és magunknak, ellenségünknek pedig, valahonnan jön reánk, prédájává. Miért? a vitézségnek disciplinája meg nem tartásáért, a részegségért, a tunyaságért, az egymás gyűlöléseért, és ezer ilyen vétünkért. Én nem hizelkedhetem, édes nemzetem, tenéked, hogy hazugsággal dicsérjelek, hanem im megmondom magamnak fogyatkozásaidat, olyan szívvel és szándékkal, hogy megismervén magad is, vesd ki ezt a mocskot lelkedből, reformáld vétkeidet...”²⁰¹

Gyámjának nagy céljai vannak vele. Hivatott vezért akar nevelni belőle a nemzetnek. Ezért tanulmányai befejezéséül Itáliába küldi, ahol a 16 éves Zrínyi Miklóst, a politikus, hadvezér, mecénás, óda és zsoltárköltő XVIII. Orbán pápa kitüntető szeretettel fogadja.

Köteményeinek kötetén kívül a pápa még a egy horáciusi idézettel is megajándékozza. Célzás ez a Zrínyiek hősi múltjára és az ebből következő küldetésére:

Hős nemzedék csak hős ivadékot ad;

Ősvirtus éled újra a jófajú

ménben, tinóban; bérci sas nem

költ soha gyáva galambfiókat.²⁰²

Itáliában ismerkedik meg a török ellen búzdító irodalommal, ezzel a gazdagon virágzó eposzköltészettel, mely figyelemmel kísért minden töröktől visszafoglalt várat, országrészt, amely irodalom még humanista örökség.²⁰³

A „ragion di stato”, az államreazon igazi hazája még mindig Itália, szellemi atyja pedig az a Machiavelli, akit éppen a „ragion di stato” elméletírói kárhoztattak a legjobban.

A reneszánszkori uralkodási módszer tovább fejlődött a kezdődő barokkban,

²⁰⁰ A török áfium. 94–95. o.

²⁰¹ I. m.: 92. o.

²⁰² Carm. Lib., IV. 4. ford.: Grigássy Éva,

²⁰³ Vö.: Kardos Tibor: A költő Zrínyi a XVIII. században. Élő humanizmus. Bp. 1972. o.

éppen ezért a politikai élet érvényben tartotta Machiavelli tételeit. Műveit olvasták, történeti módszerét magukévá tették.

Scipions Ammiranto, a Discorsi sopra Cornelio Tacitoban (Elmefuttatások C. Tacitusról) Tacitust magyarázza.

Tacituson alapul Justus Lipsius machiavellista műve, a Politikai tudomány melyben már a XVI. században kimondja, hogy véleménye szerint Machiavelli, fölötté áll mindazoknak, akik eddig a fejedelemségről írtak. Csak azt sajnálja, hogy fejedelmét nem az erény és becsület útján vezeti.

Justus Lipsius összes művei a mai napig is megvannak a zágrábi egyetem Zrínyi Könyvtárában. Zrínyi pedig a Politicorumban gondosan megjelölte a neki tetsző elveket, a fontosabbakat pedig a könyv táblájának belső lapjaira ki is írta.²⁰⁴

Egyidejűleg megindulnak a támadások is Machiavelli ellen, és bár a következő század politikai orákuluma Tacitus marad, műveiből barokk mezbe ültetett, machiavellista tételeket vonnak le.

Így mindjárt az államreazon olasz mestere, Giovanni Botero szerint a fejedelem legyen istenfélő, bőkezű, bátor, eszes, de legyen kérlelhetetlen az eretnekek és mindazok iránt, akik abszolút hatalma ellen fellázadnak, ne bízzék meg senkiben, legyen képmutató, ravasz stb.

Itália megszabadítása a megszállóktól, a barbárok kiűzésének gondolata is egyre tovább él. Gabriele Chiabrera dinasztikus eposza, az Almaide, ajánlását Carlo Emanuelhez intézi, akiben mint a savojai uralkodóház kiváló tagjában, „Itália első harcosában” a Machiavelli jövendőlte „redentore d'Italia”-t vélik megtestesülni.²⁰⁵

Zrínyit érdekelhette a szétszaggatott Itália vágya a megváltás után, hiszen előtte lebegett a három részre szakított, idegenektől zsarolt Magyarország képe.

Erről árulkodik egy Bonfinihez írt megjegyzése; mikor Mária királynő Bonfinitől közölt szavait olvassa; „Nescis, heu, nescis, quam gravis semper fuerit Ungaria malorum officina” (Nem tudod, hej nem tudod, hogy Magyarország mennyi bánatnak volt mindig a kohója) megjegyzi: „Bizoni, bizoni, nagy igazat mondtál, királiné.”

Könyvtárában a „Bibliotheca Zriniana”-ban, melynek a katalógusa szerencsére ránk maradt, vagy háromszáz cím között Machiavelli teljes kiadása is megvolt. Sőt, Zrínyi Machiavelli kisebb, akkoriban még kiadatlan munkáit is ismerte, kézirati másolatban.²⁰⁶

Machiavelli könyveit akkor már pápai és a zsinati tilalom sújtotta. Olvasásukkor úgy érezhette, hogy „Machiavelli panaszából a romlás szélére jutott magyar haza jajszavát hallja ki, Machiavelli leírásából az idegen járom alatt nyögő, darabokra tépett magyar haza siralmas viszonyaira ismert.”²⁰⁷

„Valyon ki nem látja, hogy mint kelepcebén és lépés vesszőn a madár, mint a vad a törben és hálóban, már is függünk és vesszverődünk sanyargattatunk, ember-telenül nyomorgattatunk; ha igazságunkban, tulajdon birodalmunkban szabadok nem vagyunk: ... ha mint a fejetlen lábok és tagok, mint a fő nélkül való sereg, mint az esze vesztett, egymást rontó ház népe a gondatlan gazda alatt, olyanok vagyunk. Fejünk vagyon, nem egy pedig, de mégis fejetlen lábak vagyunk.”²⁰⁸

Hiába minden „siralmas panasz”; Zrínyit, a mély elméjű államférfit, a kiváló hadvezért, jellemének kiválósága miatt, ellenségei éppen úgy leszorítják tevékenysége területéről, mint 152 évvel előtte a Medici párti olaszok Machiavellit. Hazafiás

²⁰⁴ L.: Körösi: i. m. 294. o. és a 2. sz. jegyzet

²⁰⁵ L.: Kardos: i. m. 474. o.

²⁰⁶ Körösi: i. m. 27. o.

²⁰⁷ Körösi: i. m. 28. o.

²⁰⁸ Siralmas panasz. 10. o.

gyötrődéseiben ő is tollat ragad, hogy a benne forrongó eszméket közö je, a haza fiak szunnyadó érzéseit lángra lobbantsa, rámutatva a haza és nemzet romlásának okaira és a bajok orvoslásának módjára.

Felismeri, hogy katonai szervezet és kormány nélkül a széthulló nemesség, hitlevelek és Verbőczy-féle jogok birtokában nem képes a hazát fenntartani.

„Látom, hogy egy Mátyás király azt cselekszik a magyarral, a kit akar, és egy Bethlen Gábor megállíthatja rendjét mindenféle vitézlő renddel. De hun vannak ezek a kapitányok? Oda vannak, csak jó hírek-nevek maradott meg.”²⁰⁹

„A királyi magyarság elgyengülését végső fokon éppen az okozta, hogy a központi erő nem volt többé magyar erő, s ellene a magyar autarkia védelmében a magyarság csak rendi formában tudott szervezkedni. Rendi szervezet pedig ekkor már az állami test felbomlását készítette elő: Lengyelországban a lengyel republikát, a német birodalomban a központi egység elhalását és területiális fejedelemségek felbomlását.”²¹⁰

A már racionalista politikai író Justus Lipsius: ennek a polgár társaság tudományáról írt hat könyve is ekkor terjednek el magyar protestáns fordításban. Ezekben nyoma sincs már semmi rendi követelésnek: a nép politikai jogok és aspirációk nélkül szerepel; minden hatalom a fejedelem kezében összpontosul, aki pedig egyedül Istentől és az ő igéje hirdetőitől, a jelen esetben, Erdélyben a református egyháziaktól függ. Az egész irodalom szemléletesen bizonyítja a kor abszolutisztikus hajlandóságát és azt, hogy ha Magyarországon hazai középpont, király és udvar körül kifejlődött volna a korszerű abszolutizmus, akkor nálunk is menthetetlenül vége lett volna a rendi korszaknak és fejlődésünk aligha vesz más irányt, mint nyugati szomszédainké.

„A magyar főurak nemcsak hatalmi eszközeik korlátlanága tudatában, de elsősorban vérbeli összetételük következtében is szinte szuverén módon bánnak el a valósággal, melynek korlátait nem respektálják. Innen a folytonos konfliktusok, melyekbe életük keveredik, a szigeti Zrínyi Miklósé csakúgy, mint Esterházy Miklósé” — mondja Szekfű, majd így folytatja: „A költő Zrínyi Miklósnak szigeti őséhez képest megállapodott, rendezettebb fantáziája és harmónikusabb egyénisége is, nagy irodalmi, könyvműveltségen kívül talán felmenő ágban az idegen, német, szláv házasságokra vezethető vissza.”

Spranger szerint minden individuális életet a következő négy tényező együtthatásából érthetünk meg: diszpozíció, benső fejlődés, természeti-szellemi környezet, külső sors. Ezek a faktork a valóságban annyira összefonódnak, hogy csak igen nehezen különíthetők el egymástól.²¹¹

„Rendkívül összebonyolódott tényező dönti el, hogy valaki miért éppen abban az átvett irodalmi formában... és miért éppen azokkal az átvettnek tűnő gondolatokkal fogja racionális hálóbba gondolatait.”²¹²

Nem szabad tehát abba a hibába esni, hogy ezt a nagy, erős és határozott személyiséget kizárólag a korszellem hatásaival magyarázzuk. Ezért nem is elégedhetünk meg pusztán azzal, hogy történetiszemléletében kimutatjuk a barokk korszellem vonásait, miközben elmosódnának Zrínyi habitusának kiütőző egyéni élei.

Mindenesetre a külső kép, melyet az 1660-ban Csáktornyan járt Tollius Jakab holland tudós Zrínyi várkastélyáról feljegyzett, a barokk nagyúr rezidenciáját tárta elénk.

²⁰⁹ Vitéz hadnagy. 9. o.

²¹⁰ Szekfű: i. m. 50. o.

²¹¹ E. Spranger: Lebensform. 6. kiad. 400. o.

²¹² Joó Tibor: Zrínyi történetiszemlélete és a barokk. Századok. 1932. 7—8. sz.

„Pompázó épületek, fényes berendezés; az oszlopcsarnokban a töröktől zsákmányolt, zászlók, drágakövel, arannyal ékes fegyverek, a bán hőstetteit ábrázoló képek; ott van a kastélyban a híres gazdag könyvtár (a katalógus vagy 600 címet tartalmaz, többségükben történelmi művek!), a fegyvertár, a kincstár éremgyűjteménnyel és festményekkel, a várúr és családja pedig olvasott, művelt emberek.”²¹³

Ami a külső sors diktálta „Lebensform”-ot illeti: a Dunántúl és a déli végeken, ahol szinte sohasem szünetelt, még békében sem a harc: Zrínyi Miklós itt élte át magasztos érzésekkel, de valóságos véres harcokban kedves költőjének, Tassonak képeit, s itt látogatták őt a „magyar vitézeknek dicsőséggel földben temetett csontjai és azok nagy lelkeinek umbrái”, akik a magyarnak egyik tengertől a másikig csináltak egykor kard éleivel békességes megtelepedést. Ezt a békességet megint megzavarta a feltámadt pogány birodalom, ezért keres orvosságot a „török áfium” ellen, a „rettegetes sárkány” ellen, mely utolsó veszedelembé dönti az ő népét. Ezért kiált fel: **NE BÁNTSD A MAGYART!**

A belső fejlődést illetően: Zrínyi úgy indult, mint „akinél büszkébb senki sem volt királyhűségére, őseinek állandó lojalitására, aki meggyőződéses katolikus volt és mégis inkább kereste az utakat, melyekre lépve az ország, a bécsi kormány bűnös tehetetlensége alól felszabadulhat. Reá, valamint az egész nemzetre is ez irányban az ismét akuttá vált török kérdés volt döntő hatással.” — látja Szekfű Gyula.

Az 1606 utáni mozgalmas korszak mozgató erői közé tartoznak: török támadás és keresztény védekezés; erdélyi fejedelemség és nyugati magyarság; protestantizmus és katolikus restauráció; keleti abszolutisztikus és nyugati törekvések; magyar rendiség és bécsi centralizáció, majd leplezetlen abszolutizmus; mindezen erópárok egyszerre hatottak, anélkül, hogy bármelyik is teljesen egybeesett, azonossá vált volna a többiekkel. Mindez együttvéve valami különös nyugalanságot, központ és egyensúly nélküli mozgalmasságot kölcsönöz a korszaknak. Aszerint, amint egyik vagy másik erópár küzdelme előtérbe, s a többiek mellékesé, válván, nem tudják többé az emberek magatartását döntően befolyásolni, annak megfelelően az egyének is időnként más-más erópár hatása alá kerülven, különböző arcot mutatnak. A költő Zrínyi Miklósról évtizedeken át döntő befolyással a török-magyar ellentét van, hogy utolsó éveiben ennek élményét elhomályosítsa lelkében a magyar-bécsi ellentét s halála előtt megkezdje az új erópár mindent lenyűgöző hatása alatt az új orientációt.

Az 1650-es évekre már olyan nagy szakadék a Habsburg uralkodó és a magyar nemzet között, hogy király és nemzet együttműködése még az ősi lojális Zrínyi-család sarja előtt is lehetetlennek tűnik.

„Mert forgassuk fel a históriákat — írja Zrínyi — és megtaláljuk, hogy jóllehet magyar is sok helyen botlott a vitézségben és sokszor rosszul cselekedett, mindazonáltal a derekas veszedelmek az idegenektől estek.”

„Mert mioltául fogvást (német) a királyunk és oltalmazónk nem szám nélkül való falukat, városokat és véghelyeket, kastélyokat foglalt el tőlünk az ellenség.”²¹⁴

Ezért úgy véli, hogy egyedül a Mátyáshoz hasonló új hős — amilyenek Zrínyi néha II. Rákóczi Györgyöt, néha önmagát tartotta — szabadíthatja fel az országot, a Habsburg király nem, sőt ha ennek mégis sikerülne a törököt kiűznie, abból a magyarságnak még nagyobb elnyomás származnék — a németek „ekkor felfuvalkodván, éppen eltaposnák nemzetünket”.

²¹³ Jac Tollii: *Epistolae Itinerariae*. Amsterdam, 1700, 237. és köv. 11., idézi a *Bibliotheca Zrínyi*ana, Wien, 1893. III. és köv. 11-ebből vette át Joó T.: 269. o.

²¹⁴ Siralmas Panasza. 8. o.

„De kicsoda vagy on országunkban s valljon kicsoda az, aki noha módja lévén benne, országunkkal jót tenni egykezék? ... Gróf Zrínyi Miklós urunk ő Nagysága, hazánknek igaz hitves fia, minden igyekezetit arra indítaná örömet, hogy országunkkal sok jót tehetne, azt oltalmazná és elővinné: de az irigykedő sáttánnak is támasztott szándékjában nem mehet elő ő Nagysága.”²¹⁵

Zrínyi a névtelenül írt Siralmas panaszában a magyar nemzeti királyság feltámasztását sürgetvén, jól tudja, hogy a Hunyadi Mátyás kor csak az ő személyében testesülhetne meg újra s hogy ez esetben a nemzet igazi államférfiút és rettenthetetlen hadvezért nyerne a haza felszabadítására.²¹⁶

Zrínyi korának egyik legzseniálisabb hadvezére, „emellett gondolkodó és kutató lényeges képességei is megvannak benne... mind a fényes tulajdonságok fölé a politikus, az államférfi génusza magaslik és az adja meg uralkodó életformáját” — jellemzi sorsát Joó Tibor.

„Gigantikus iróniaként tűnik fel, hogy éppen az ő életéből, kinek büszke jelmondata csak a kedvező szerencsét kérte, mást mindent vállalt magára, éppen ez az élet-elem teljesen hiányzott. Az alkalom, mely felett annyit meditált, sohasem érkezett el hozzá.”²¹⁷

A „*ragion di stato*” Zrínyi gondolkodásának központi helyét foglalja el. Cselekvésének metafizikája is olyan a renaissance óta ismert fogalmak körül forog, mint: alkalom, idő, szerencse, kényszer és isteni gondviselés. Ezek közül a szerencse az, ami legjobban megragadja képzeletét.

Bonfini azt írja Janus Pannoniussal kapcsolatban, hogy „a kiváló szellemekre többször irigy a szerencse, és — nehogy önerejükkel kiemelkedjenek — közbelép.”

Machiavelli renaissance önértetéből kifolyólag tagadja a szerencse végzettségű voltát. Szerinte többé-kevésbé kormányozhatjuk dolgainkat, s ezért a szerencse is megregulázható.²¹⁸ Miután a sors felett nincs úr, az ember önerejével kényszerül felvenni a küzdelmet ellene. Ezért a politikai küzdelemben bármilyen eszköz megengedhető, ha ezt a sorsszerű kényszerűség, a „*necessita*” indokolja.

Zrínyi a szerencsét nem ilyen egyértelműen kezeli. Hol teljesen racionálisan fogalmaz, hol meg a rá jellemző barokk vallásosságától indítva, a szerencsét végső fokon Istenre vezeti vissza. „A sors avagy szerencse, amelynek annyi dolgok és történetek tulajdonítanak, nem más, hanem a mi elménknek szülése és operációja”, és „... a szerencsének formája és alkotmánya az emberben magában kovácsolatik...”²¹⁹, továbbá: „... aki vitéz és látja, hogy őfeléje jön a szerencse, ne mulassza el megkapni üstökét, mert hamar nem bánik vele, elveszti... akkor osztán csak az óhajítás marad a szájában haszontalanul.”²²⁰

Amíg Machiavelli azt írja: „mindazonáltal ... én azt hiszem, igaz lehet ugyan, hogy a szerencse cselekedeteink felének ura, de a másik fele nekünk marad, hogy többé-kevésbé magunk kormányozhassunk dolgainkat.”²²¹

Addig Zrínyi: „Mértékletesen kell a szerencsével élni és nem mindent reá bízni, és ... elég tized részét a te szándéknak a szerencsére bízni, a kilenc mindokból és jóból legyen.”²²²

²¹⁵ Siralmas panasz. 282. o.

²¹⁶ Vö.: Körösi: i. m. 147. o.

²¹⁷ Joó: i. m. 262—262. o.

²¹⁸ L.: *Principe*. XXV., *Discorsi*. II. 30.

²¹⁹ Vitéz Hadnagy: VI. *Discursus*. 218—227. o.

²²⁰ Vitéz Hadnagy: *Aphorismák*. 22. *Constantia, fortitudo in adversis*. 254—256. o.

²²¹ *Principe* XXV.

²²² *Aphorismák*. 96. 313. o.

Zrínyi, amikor így ír: „Nincsen a szerencsének a mi munkánkban annyi hatalma és annyi pléniopotenciaja, hogy az eszes embereknek és értelmeseknek semmi része benne ne maradjon” — egészen olyanféleképpen gondolkodik, mint Machiavelli.²²³

Machiavelli szerint az erőszakosak szerencsésebbek. „Ezért azt hiszem jobb erőszakosnak mint alázatosnak lenni, mert a szerencse női személy és ha uralkodni akarsz fölötte, ütni, lökdösní kell: és látható, hogy inkább engedi magát az erőszakosoktól meggyőzni, mint azoktól, kik hidegen bánnak vele. Ezen kívül nő lévén, jobban szereti az ifjakat, mert kevésbé alázatosak, sokkal hevesebbek és nagyobb merészséggel parancsolnak neki.”²²⁴

Az ifjak Zrínyi szerint is jobban örvendenek Fortuna istenasszony kegyeinek, mint az öregek, hisz „az gyorsaság és merészség, úgy tetszik, egyeznek a szerencsével.”²²⁵

Gyorsaságával és merészségével ilyen szerencsés ember volt Mátyás király. „Az ő szerencséje mindenütt nagy volt, mert szorgalmatossága véghetetlen, mert fáradsága untalan, mert bátorsága győzhetetlen, mert vigyázása megcsalhatatlan. Nem csuda azért a szerencse hogy pórázon járt, és azt cselekedte véle az mit akart.”²²⁶

Majd váratlan fordulattal az egész addigi racionális gondolatsornak ellentmondva ezeket írja: „Az Isten megengedi ugyan, hogy törődjünk, fáradjunk a világi állapotokon, de ő azt a véget hozza ki, akit akar, sokszor különbözőt az mi várakozásunknak és reménységünknek.”

Még határozottabban is megmondja: „De hogy igazat mondjak, ez az a hatalom, akiről szólunk, semmi nem más, hanem maga az Isten...”²²⁷

A szerencséről írt hatodik discursus-ban ezt bővebben is kifejti, és nem lehet kétség, hogy a szerencse kérdésében Zrínyi vallásos meggyőződése tusakodik racionális értelmével. Maga is beismeri, hogy életében semmin sem tépelődött annyit, mint ezen a „legnehezebb matérián”, mivelhogy ebből csinált magának symbolumot is: Sors bona, nihil aliud. Csak jó szerencse kell, semmi egyéb, hogy az ember a harc-téren, a politikai életben, vagy bármiféle vállalkozásban boldoguljon — tartja a már idézett discursusban. Különös, de igaz, hogy a buzgó katolikus Zrínyi, egy ilyen pogány elvbe veti hitét, ilyen pogány elvet választott jelmondatául!

A szerencséről szóló gyönyörű discursusában még tovább is elment Zrínyi. Azt írta, hogy e világon minden Isten rendeltetéséből történik. Isten rendelése az is, „hogy erősebb és hatalmasabb meggyőzze az erőtlenebbet és uralkodjék rajta.”

Az Isten akaratát és útjait a mi véges eszünkkel fel nem foghatjuk; ezért történik, hogy „ennek a szerencsének lábához nem mindenkor vagyunk kötve az Igazság és szent szándékok, mert az Isten hatalmassága nem mindenkor áll ellent a hitetlen és igazság ellen való tanácsoknak. Sokszor a pogány török meggyőzi a keresztény sereget.”

Az elmondottakból világosan kitűnik, hogy Zrínyinek — aki hol barokk vallásossága, hol kemény élettapasztalatai hatása alá kerül — sehogy nem sikerült a „tápasztalati valóság és isteni gondviselés, az emberi akarat és Isten kormányzása”-nak összeegyeztetése.

„Egyszer az embernek teljes hatalmat tulajdonít a történet intézésében, a szerencsét is kezére adja és egy pillanatra Isten is eltűnik, máskor minden hatékonyságot megvon az emberi erőttől és hol a szerencse játékszereként ábrázolja, hol Isten kegyeltje és büntettként.”- mondja Joó Tibor is többször idézett tanulmányában.

²²³ Centuriák: 31. Vitéz Hadnagy: 31. p. 350. o.

²²⁴ Principe. XXV.

²²⁵ Centuriák: 36. 352. o.

²²⁶ Mátyás király életéről való elmékedések. 183. o.

²²⁷ VI. Discursus

Homlokunkon vagyon mi szerencsénk írva;
Kerülje és fussa, de nem távoztathatja
Senki is halálát; ezer közt meghagyja
Szerencse, kit Isten másra választott.
(Zrínyiász XII. 93.)

— valamint prózában:

„Azért, noha a szerencse csinálhat belőlünk szegényeket és gazdagokat, urakat és polgárokat, mindazonáltal bennünk áll minden üdőben, hogy mutathassuk a mi lelkünkéből származott jókat bővebben, hogy sem azokat szerencse osztogatja.”

„De, ha immár a szerencsét nem is járathatjuk a magunk akaratja szerint, ugyan azért azoktól, akik szorgalmatosságot vetnek rá, megcorrigáltathatik.”²²⁸

A hadtudományi munkáihoz írt előszóban is azt olvashatjuk, hogy „... meglátod, hogy az Isten az, aki a mi állapotunkat dirigálja, kit fel akar magasztalni, megáldja szerencsével, kit leverni, elvonja előle a szerencsét, bár minden erővel igyekezzék azt megtartani és bár maga felől profiteálja (vallja) ember azt, hogy quiaque suae fortuna faber” — kiki saját szerencséjének a kovácsa.

Amint látható, a XVII. század istenképzete is „az új abszolút uralkodó képét viseli” és nem a régiét, „mely a patriarchális király analógiájára alakult ki”.

Egyuttal az is nyilvánvaló lesz, hogy a barokkban már nem találjuk meg a kö-zépkor vagy a reformáció elejének tiszta monizmusát, naív egységét Istennel.

„Adjunk regulákat a hadakozásnak; értsük a vitézséget; légyen olyan bátor szívünk mint az oroszlánnak, de mindezekkel együtt megtébolyt az mindenható, az az eszköz által, kit mi szerencsének hívunk. Megtébolyt, akit akar, minden okosságával és értelmével, esmég felvisz másokat, akiknek nincs egyéb fejekben bolondságnál. Ez az ő megfoghatatlan providenciája, akit FATUMNAK mondanak az emberek.”²²⁹

Másfelől a szorongatott helyzetet Zrínyi egyenesen szerencsés „occasio”-ként magasztalja, mert az embert erőinek legjobb kifejtésére kényszeríti. „A kéntelenség, a necessitas”-nál „nincs e világon hatalmasabb fegyver.”

Ez a tétel megvan Machiavellinél is, és nála is a tapasztalataiból leszűrt bölcsességéből származik. De amíg a Zrínyi nem ad felmentést az erkölcsi törvények alól, a politikus Machiavelli habozás nélkül megteszi.

Bár Zrínyi azt mondja, hogy a szerencsét „nem járathatjuk magunk akaratá szerint”: de ha ésszel és „mesterséggel” felkészülünk vállalkozásainkra, azok által „akik szorgalmatosságot vetnek rá, megcorrigáltathatik”.

Zrínyi örökös készenlétre, hideg és messzire tekintő mérlegelésekre oktat. Ebből, ha kell, merész és villámgyors vitézi akciókat lehet végrehajtani. Így követhetjük nyomon a jószerencsét. De ha akciónk elé legyőzhetetlen akadályok tornyosulnak, alkalmazkodni kell hozzájuk és be kell szüntetni az akciókat. Ebben is Machiavelli tanítványa, mint ahogy kora irodalma is a firenzeitől tanulta ezt meg.

Saját működésével szolgáltató jó példát: „Félni kell az ellenségtől és meg nem ijedni, nem kell semmit elmulatni ahonnan szerencsénk függ, nem széledt táborokkal járni, amikor az ellenség közel van, hanem úgy kell járni, mintha minden szempillantásban meg kellene vele harcolni.”²³⁰

„Nagy mesterség, nehéz professio a vitézség, et vita brevis, ars longa.” Mert „bár úgy légyen is, hogy hátot mutasson az embernek a szerencse, vitéz, nem kell azon megfélemleni; akkor válik meg az ő embersége”, s ha nem hagyja el magát, akkor „Isten nyakon fogja a szerencsét és odaküldi neki.”

²²⁸ Centuriák 31. p. 350. o.

²²⁹ Centuriák 49. p. 358—359. o.

²³⁰ Aphorismák 101. 315—316. o.

Ezek a példák emelik őt a kiváló hadvezérek és nagy politikusok sorába.

Magyar honfitársai a virtus szón katonai erényt, bátorságot, vitézséget értettek. Zrínyinél a virtus sokkal többet jelent egyszerű vitézségnél.

„Én nem tudom miképpen azt a szót magyarul nevezni: virtus, maga anélkül semmik vagyunk. Virtus a vitézség, virtus az állhatatosság, virtus az okosság, egy szóval minden jót teszen a virtus. Ha azért a vagyon kapitányban, sohun nem lesz neki ez világon lehetetlen. Nulla virtuti invia.”²³¹

A virtus és egyben a machiavellizmus igazi iskolái a török-magyar harcok, de az egyéni becsületszó megszegőjét egyaránt hitványnak tartják a törökök és magyarok.

Zrínyi az adott szó megtartásában elutasítja Machiavellit. Az adott királyi szót egyenesen szentnek tekinti! „Zrínyi megkívánta a hadvezértől, hogy — e világi szcénára bármilyen nyomorúság az, változatos műsorral lépjen: harcoljon minden erejével, ne csak karddal, ésszel, hanem ravaszsággal. Bolondsággal is, mert tisztában volt vele, hogy isten rendeléséből az győz, aki erősebb — de az adott szó szent volt előtte.” — mondja Kardos.

Van azonban egy meglehetősen megjegyzése a Mátyás királyról szóló elmélkedésekben (145.o.): „Neked pedig, király a FATUM nagy könnyebbséget szerzett és el akarta veled kerültetni az Atilla gyalázatos vétkét, ki az öccsét Budát megölte: ... elvette tőled bátyádat, a Lászlót.”

Úgy tűnik, hogy az államrezon érdekében elkövetett gyilkosságok megítélésében, az erőszak kérdésének bizonyos fokú megértését ott és a háborúviselésben másképpen kezeli, mint az adott szó megszegését.

„Szeresd a becsületet, kapitány és ha annyiszor életedet kockára veted becsületért, ne mocskold meg kicsin okért.”²³³

Miként Machiavelli államrezont, hadi szervezetet tanulni a régi rómaiakhoz fordul; Zrínyi, kora egyik legképzettebb hadvezére, az ő népét, a némettől a töröktől való tanulásra buzdítja: várépítésben, mezei hadban, fegyverzetben, fegyelemben.

Főképpen a hadi disciplina, amivel annyit tusakodik, aminek romlása okozta az ország szerencsétlenségét. Íme a fizetlenségében, elhagyatottságában fosztogatóvá, rablóvá lett végvári katona vérlázító realisztikus portréja.

„Ihon magyar katona, ihon magyar hajdú, a te fogatkozásod. Ha én a katonának azt mondanám, viselj fegyverdereket, karabint, tartsd meg a rendet: ha a hajdúnak, viselj muskétát és pikát, ne hágj ki a te rendedből, mint mondana nekem? legelőször megnevetne, azután meggyűlölné. Hej-hej, hun van a magyarnak régi jó híre! Kível németeket, ollaszokat, törököket feljül haladta; vajon olyan könnyen nyerték-e a magyarok Pannoniát, amint most hadakoznak?...”

„Examináljuk a mi rendtartásunkat. Nem különben mint a ménes vagy a barom járása; egy csoportban nincs több tisztviselő egy hadnagnál, senki nem néz rendtartást, senki nem kívánja, sőt gyűlöli. Nem csak ebben vagyunk rendetlenek, de rendetlenek mindenben. Más nemzetek könyveket írnak seregek rendeléséről, mi pedig azokat nevetjük.”²³⁴

„Egy nagy népnél sem fordul az elő, mint a magyarnál, hogy a legrosszabb lovász is szembeugrik a hadnagyával, ott pörlődik és szitkozódik vele.”²³⁵

Machiavelli szerint a vitéznek két állat, az oroszlán és róka tulajdonságával kell bírnia; az oroszlán bátorságával és a róka ravaszságával. Zrínyi ezekhez még egyet

²³¹ Aphorismák 77. 298. o.

²³³ Aphorismák 45. 270—271. o.

²³⁴ Aphorismák 36. 265—266. o.

²³⁵ Aphorismák 50. 274. o.

hozzátesz; az erdei kant: „Három állatnak magánosan való természetit kell a vitéz embernek hordozni. Ezek azok: róka, oroszlán és erdei kan.”

Mint a róka, úgy kell az ellenséget becserkészni, mint az oroszlán úgy kell a vitéznek az ellenségre rohanni, s mint az erdei kan, ha a vadászok kergetik, megáll, s „ha nincs más mód becsülete megmaradásában, utolsó lélegzetig kell vitézséget mutatni.”²³⁶

Ez nála olyan életelv, melyet halála pillanatában is követni fog: „Tartozunk őrizi életünket, valameddig lehet tisztességgel, arra nézve, hogy hazánkat többet szolgálhassuk. De viszont a dicsőségnek törvénye az, hogy kívánjuk a halált, mikor életünk tovább tisztességes nem lehet.”

Mint ahogy a török mondja: Ja deulet basuma ia güzgön desüme — avagy holló hasamra avagy tisztesség fejemre. Különben is:

„Béred ez a kék ég, ha nem fed koporsó,
Tisztességes legyen csak óram utolsó,
Akár farkas, akár emésszen meg holló,
Mindenütt feljül ég, a föld léssen alsó.”

A világi dolgok vége, hogy az országok is, melyek sok időn át virágoztak, alább kezdenek szállni. Boldogtalannak mondhatjuk azt az embert, „aki a maga országának leszállásában születtetik és nem virágjában. Azért ehhez is szerencse kell.”²³⁷

Azért „a barokk hajlama a pusztulás és halál romantikája...” idegen Zrínyitől nem nyugodhatott bele, hogy a magyarság, amely ugyan bűnei miatt sínyle a török ígát, ebből az állapotból sohasem fog megszabadulni.

Az emberi intelligencia egyik eleme a felismerés képessége, a valóságérzék. Zrínyit „förlényes intelligenciája tette képessé, hogy kora viszonyait is egész nyomorúságukban áttekintse, a helyzetet, annak okait és követetkezményeit felismerje” — írja Joó Tibor.

Éppen úgy szellemi rokona a nagy firenzeinek, mint abban a felismerésében, hogy „a múlt, jelen és jövő egybetartoznak, ugyanannak a kauzális sornak a tagjai, hogy felelősek vagyunk hátra és előre, hogy az elődök művét nem szabad veszni hagyni, hanem kegyelettel folytatni kell, hogy az utódokról gondoskodni tartozunk, s hogy mindezek a követelmények éppen a történeti folytonosságon alapulnak.”²³⁸

Mint Firenze megmentésére egykoron Machiavelli, Zrínyi is a parasztra gondol a haza megmentéséhez szükséges katonaság felállításakor. Ezért változtatja meg — eredetileg negatív — véleményét a parasztokról.

„Csak hejában, a paraszt a kapanyelet tudja forgatni és a vitézség nem öneki való nem is hozzá illik: ... és egy kapitány se nyuljon az ily emberekhez ha nem kénytelen vele, mert mind szégyent s mind kárt vall.”²³⁹

A zsoldos fegyvelmezetlen és megbízhatatlan, ezért Machiavelli szerint a parasztsághoz kell fordulni, mert „az egyszerű, még romlotlan népbe, saját alattvalóinkban még beleoltható a katonai fegyelem, ami a rosszindulatú, romlott idegen népbe nem.”²⁴⁰

Zrínyi átvészi ezt gondolatot, bár az akkori Európában még alig akad valaki, aki megértene ennek a jelentőségét. Erre őt magát saját keserves tapasztalatai vezetik rá. A gondolatot nem közvetlenül Machiavellitől, hanem attól a Vegetiustól kölcsönzi, akitől azt Machiavelli is átvette.

²³⁶ Centuriák: 45. p. 356—357. o.

²³⁷ Centuriák: 52. p. 360—362. o.

²³⁸ Joó: i. m. 375—376. o.

²³⁹ Aphorismák 93. 310. o.

²⁴⁰ Machiavelli: A háború művészete VII. 301. o.

„Nem hiszem, hogy valaki kétségbe vonná, hogy katonai szolgálatra legalkalmasabb a paraszt ember, aki a szabad ég alatt a forróságban nő fel, a nap hevét tűri, az árnyékkal nem törődik, a fürdőkre nem vágyik, a gyönyöröket nem ismeri, egyszerű észjárású, kevéssel megelégedett, minden munkára izmos tagokkal bír, ki szokva van a szántáshoz, az árokásáshoz, teherhordozáshoz, s mindezt mezei megszokásból könnyen megteszi; és a harcokban — nem tudom, mi módon — de kevésbé fél a haláltól, ki kevesebb gyönyört ismert az életben.”²⁴¹

Hogy negatív vélemények megváltoztatására a kényszer vitte, azt ő maga árulja el.

„A jó nemest, a jó katonát inkább kell venni ha vagyon, de ha nincsen, a porbul kell előállítanunk hadi népünket; ez jobb amaz eltunyult nemesnél és jobb amaz udvarokban nyalakodó részegeskedő katonánál, jobb annál is, aki végbéli név alatt semmit nem tud egyebet, hanem faluról falura quártélyozni, kóborolni, lopni, szegény embert nyomorgatni.”²⁴²

Zrínyi sokat tanult Machiavellitől, nélküle el sem képzelhető elmélete, de végső elemeiben morálja és metafizikája tekintetében pontosan az ellenlábasa, — látja meg a lényeket Joó Tíbor is.

„A Zrínyi — Machiavelli probléma éppen ... az, hogy a mélységesen keresztény Zrínyi hogyan kerülhetett olyan szoros viszonyba a pogány olasszal, akiből az istenhit és a keresztény erények tisztelete teljesen hiányzik...”

Könyvtárában ott találhatók a korabeli antimachiavellista könyvek, Botero, Ammirate, Boccacini, Bodin művei, de saját antimachiavellista elméletét inkább közvetlen kritikai meditációk folyamán érlelte ki.

Tanulságos példa, ahogy Zrínyi a sorsszerűség tényét elismeri, de kormánykerekét Isten kezébe adja. Isten titkos rendelkezését nem ismerhetjük, de ha lelkiismeretünk és belátásunk szerint intézzük dolgainkat, küzdünk a viszonyok, azaz a sors ellen is, mintha ez teljesen ránk volna bízva, számíthatunk Isten segítségére is.

„E két férfiú viszonya szemléltető példája a két egymásra következő kor viszonyainak is.”²⁴³

Zrínyi bár kishitű katolikus, vallási dolgokban ellensége az erőszakos térítésnek, azonkívül még „barokk kort és érzéseit annyira kormányzó egyháziaknak, azok uralmának is nagy ellensége.”²⁴⁴ Élesen szembefordult az egyház politikai szereplésével. Keményen elítéli a római pápát és a császárt, akik arra ösztönözték Mátyás királyt, hogy a religio protextusa alatt haddal támadjon a cseh királyra. Ezért nem volt ez a háború sem „igazságos”, sem „szükséges”.²⁴⁵

Ott, ahol Bonfini azt írja, hogy Frigyes császár nagyobb áhitatot, szüntelenebb isteni szolgálatot mutatott mint Mátyás király, megjegyzi:

„De bizon az én ítéletem szerint avval nem kevélykedhetik a császár a király felett, mert az untalan szentegyházakra való járás, misehallás, gyónás, processiókkal való kerülés, ispitálók látogatása, untalan papokkal s barátokkal társaság... inkább illenék alacsonyabb rendű embereknek, hogysem királyoknak és nagy állapotú uraknak. Az mi hitünknek buzgó szereteti az Isten, hogy a királyok szolgálják őket az igazságnak egyenlő osztásával, maga országoknak szorgalmas gondja viselésével, az ő nevének dicséretére nézendő nagy actiókkal, pogányok romlásával s a maga félelmével.”²⁴⁶

²⁴¹ A török áfum: 102. o.

²⁴² A török áfum: 109. o.

²⁴³ Joó: i. m. 281—284. o.

²⁴⁴ Szekfü: i. m. 170—171. o.

²⁴⁵ Mátyás Király. 149. o.

²⁴⁶ Mátyás király. 164—165. o.

„De ezt a mostani világban levő papjaink másképpen értik, holott éjjel-nappal szegény országunkban Zelusnak (hitbuzgalom) neve alatt lutheránusok és kálvinisták ellen declamálnak, ezekre hadakoznak és kiáltanak nem mezitelen igazságnak okával és az Istenül rendelt instructióval, hanem haraggal, gyűlöléssel, s ha ötülük lehetne, tűzzel-vassal.”

Bűnüket még tetézik azzal, hogy nem a vallási buzgalom hajtja őket hanem az „ambitio, kivel magok javát s nem az Isten dicsőségét keresik.”²⁴⁷

Fortuna quem minimum fovet, stultum facit — akinek a szerencse igen kedvez azt esztelené teszi! Vitéz János érseket bírálja Zrínyi ezekkel a szavakkal, aki fellázadva Mátyás ellen, egy úri csoporttal egyetértésben, Kázmér herceget, IV. Kázmér lengyel király fiát behozta az országba.

„Látta az mi időnk, most is látja ennek hasznát, avagy igazán hogy megmondjam, ártalmát, holott most a papság (némelyekről szólók, nem mindenekről) első fundamentumját a maga conditiójának tartja, hogy tapodhassa s gázolhassa a politicus administratióval együtt a világi urakat.”

„És látni fogja ezután is minden ország, aki ezt az abusust (visszaélést) a clerusban megengedi” — teszi hozzá keserűen.²⁴⁸

„Tudja a világ mire rendeltetett az Istentől, a papság semmi közök a világ politicus administratiójában.”²⁴⁹

És különös gúnnyal írja magáról: nem vagyok heliotropum, nap után járó fű vagy pap után járó fű.

Az ország szerencsétlenségére Bécsben egy kényelemszerető idegen társaság kerítette kezébe Magyarország ügyeinek intézését anélkül, hogy ahhoz a legcsekélyebb képzettsége, tehetsége vagy jóakarata lett volna.

Zrínyi, jobb híján, a tanácsosokat okolja. Pedig ha a nemzetet a „rég jó állapotára igyekeznének emelni: kész volna a dolog, örülhetne a kereszténység, nem telnék tovább az ottomán hold.”²⁵⁰

A királyt azonban éppúgy lehetetlen a rossz tanácsadóktól megóvni „valamint lehetetlen a szeleknek fújását a tenger háborúságára meggátolni.”

És majdnem teljes reménytelensége csendül ki abból, ahogy a gondolatát befejezi: többet is mondhatnak „ha használna”!

Zrínyi és Machiavelli párhuzamba állításánál elfogadhatók Klaniczay Tibor végső következtetései: Zrínyi Miklós „világnézetét és politikai hadtudományi elméletét a magyar társadalmi valóság alakította ki, és ugyanez a társadalmi-politikai helyzet szabta meg a források kiválogatását és azok felhasználásának módját”.

Ez az a valódi összehasonlítási alap, amely rokon Machiavelliével. Mindkettőt a hazájuknak szolgálni akarás vezette, hogy eltérő egyéniségük és helyzetüktől függően, de a valóság talaján keressék a válságos helyzetből kivezető legjobbnak vélt utat.

Machiavelli ágyában halt meg. Zrínyi végzete ott következett be az erdő mélyén, elhagyott küzdelemben azzal a vadkannal, melyet egyszer maga állított követendő példaként a vitézek elé.

Tragikusan jóslásszerű szavai — „ha vadászok kergetik, megáll és holtig nagy merészséggel oltalmazza magát” — éppen vele teljesednek be és lel korai, nyomorúságos halált, véletlen és képtelen halált, mint Wesselényi jellemezte.

²⁴⁷ Mátyás király. 150. o.

²⁴⁸ Mátyás király. 153. o.

²⁴⁹ Mátyás király 153. o.

²⁵⁰ Perjés Géza: Zrínyi Miklós és kora. Gondolat, Bp. 1965. 253. o.

Haláluk bármennyire is különböző volt, mégis van egy közös vonása. Egyikük sem érthette meg nemzete felszabadulását és a rinascimentot. De az eszme, melyet örökül hagytak, túlélte őket.

Méltatásukra a legméltóbbak azok a szavak, amelyekkel a törökverő bán Mátyás királyt övezte fel: „Nem minden seculumban születik fenix és sok száz esztendeig kell fáradozni a természetnek, meddig formálhat oly embert, aki a világ s országok megbotránkozásának gyógyítója legyen a maga nemzetének megvilágosítója.”

Felelős kiadó: dr. Veres József

82-4719 — Szegedi Nyomda — Felelős vezető: Dobó József igazgató
Készült: monószedéssel, íves magasnyomással, 7 ív (A/5) terjedelemben,
az MSZ 5501—59 és 5602—55 szabvány szerint.

Példányszám:

**A SZEGEDI JÓZSEF ATTILA TUDOMÁNYEGYETEM
ÁLLAM- ÉS JOGTUDOMÁNYI KARÁNAK E SZOROZATBAN
ÚJABBAN MEGJELENT KIADVÁNYAI**

Tomus XXVI.

- Fasc. 1. Czucz Ottó: *Öregségnyugdíj-rendszerek az európai szocialista országokban (Az alapellátások típusai)*. (Szeged, 1979) 18 l.
- Fasc. 2. Martonyi János: *A bírói ítéletek indokolása*. (Szeged, 1979) 28 l.
- Fasc. 3. Molnár Imre: *A szerződés megszűnésének okai és a felmondási jog kérdése a locatio conductionnál*. (Szeged, 1979) 16 l.
- Fasc. 4. Károly Nagy: *Haftung für die mit einer erhöhten Gefahr verbundene Tätigkeits im Völkerrecht*. (Szeged, 1979) 72 l.
- Fasc. 5. Papp Ignác: *Közigazgatás, társadalom, hatékonyság*. (Szeged, 1979) 54 l.
- Fasc. 6. Elemér Pólay: *Privatrechtliche Denkweise der römischen Juristen*. (Szeged, 1979) 144 l.
- Fasc. 7. Ruzsoly József: *A választási bíráskodás szabályozásának története a reformkortól az 1945. évi VIII. tc. megalkotásáig*. (Szeged, 1979) 112 l.
- Fasc. 8. Ürmös Ferenc: *A szocialista bírósági igazgatás kialakulása és típusai*. (Szeged, 1979) 52 l.

Tomus XXVII.

Emlékkönyv dr. Martonyi János egyetemi tanár oktatói működésének 40. és születésének 70. évfordulójára (Szeged, 1980) 414 l.

- Fasc. 1. György Antalffy: *Société, état, administration publique* (Szeged, 1980) 75 l.
- Fasc. 2. József Balázs: *Vereinheitlichung der Kriminalstatistik in Ungarn* (Szeged, 1980) 11 l.
- Fasc. 3. Berényi Sándor: *A bíráskodó államigazgatás* (Szeged, 1980) 12 l.
- Fasc. 4. Both Ödön: *Szemere Bertalan belügyminiszter sajtórendelete és a vezetése alatt álló minisztérium sajtóügyi tevékenysége 1848-ban*. (Szeged, 1980) 31 l.
- Fasc. 5. Hencz Aurél: *Törekvések a felsőfokú közigazgatási tisztviselőképzés szakszerűbbé tételére a két világháború között*. (Szeged, 1980) 17 l.
- Fasc. 6. Horváth Róbert: *A magyar hivatalos statisztika törvényes szabályozása a szocialista statisztika korszakában*. (Szeged, 1980) 18 l.
- Fasc. 7. Béla Kemenes: *Legal and administrative means of consumer protection system*. (Szeged, 1980) 18 l.
- Fasc. 8. Meznerics Iván: *A pénzügyi jog tárgya és viszonya az államigazgatási joghoz*. (Szeged, 1980) 16 l.
- Fasc. 9. Molnár Imre: *Állami beavatkozási kísérletek a haszonbérlet körében a klasszikus római jogban*. (Szeged, 1980) 16 l.
- Fasc. 10. Nagy Ferenc: *A büntetéssel fenyegetett cselekményt elkövető gyermekek helyzete és a velük szemben alkalmazható eszközök Magyarországon*. (Szeged, 1980) 16 l.
- Fasc. 11. Nagy Károly: *Néhány megjegyzés a szankció jellemzőiről a nemzetközi jogban*. (Szeged, 1980) 18 l.
- Fasc. 12. László Nagy: *Grundlegende Fragen des Arbeitsverhältnisses der Angestellten in der sozialistischen Staatsverwaltung*. (Szeged, 1980) 17 l.
- Fasc. 13. Papp Ignác: *A közigazgatási szakember jellemzőiről*. (Szeged, 1980) 18 l.
- Fasc. 14. Pólay Elemér: *A római polgárokat terhelő közszolgáltatások rendje Arcadius Charisiusnak, a dígeszták posztklasszikus jogászának művében*. (Szeged, 1980) 12 l.
- Fasc. 15. Ruzsoly József: *Választói összeírás és választási bíráskodás Magyarországon 1848—1875*. (Szeged, 1980) 29 l.
- Fasc. 16. Szamel Lajos: *A hatósági jogalkalmazás bizonyítási rendszerének továbbfejlesztése*. (Szeged, 1980) 13 l.
- Fasc. 17. Szentpéteri István: *Az irányítás (vezetés) és a felügyelet elhatárolásának problémái, különös tekintettel az oktatásügyi igazgatásra*. (Szeged, 1980) 20 l.

Fasc. 18. Szűcs István: *A közigazgatási bíráskodás témájának magyar kutatója.* (Szeged, 1980) 16 l.

Fasc. 19. Úrmös Ferenc: *A belső igazgatás szerepének felismerése az európai szocialista országok bírósági igazgatásában.* (Szeged, 1980) 15 l.

Fasc. 20. Martonyi János *Tudományos munkáinak jegyzéke.* (Szeged, 1980) 10 l.

Tomus XXVIII.

Fasc. 1. Bodnár M. László: *A végszükség a büntetőjogban.* (Szeged, 1981) 41 l.

Fasc. 2. Kemenes Béla: *Polgári jogunk fejlődése a Magyar Népköztársaságban.* (Szeged, 1981) 31 l.

Fasc. 3. Nagy Ferenc: *Az új Büntető Törvénykönyv szankciórendszerének egyes kérdései.* (Szeged, 1981) 36 l.

Fasc. 4. Révész Béla: *A döntés fogalmi meghatározásának néhány problémája.* (Szeged, 1981) 28 l.

Fasc. 5. Tóth Árpád: *A kivételes állapot intézménye néhány burzsoá állam jogrendszerében kialakulásától az első világháború végéig.* (Szeged, 1981) 54 l.

Fasc. 6. Úrmös Ferenc: *A belső igazgatás és az igazságszolgáltatási szervezeti rendszer reformjának néhány kérdése a polgári államokban.* (Szeged, 1981) 34 l.

Fasc. 7. Róbert A. Horváth: *Le Développement de l'École de Statistique Descriptive Allemande (Une synthèse de l'histoire scientifique en statistique).* (Szeged, 1981) 70 l.

Fasc. 8. László Nagy: *Situation and role of Trade Unions and workers and employees within the enterprise in the European COMECON countries.* (Szeged, 1981) 56 l.

Fasc. 9. Ignác Papp: *Society, conditions of interests, public administration.* (Szeged, 1981) 64 l.

Fasc. 10. Elemér Pólay: *Ursprung, Entwicklung und Untergang der Pandektistik.* (Szeged, 1981) 99 l.

Tomus XXIX.

Fasc. 1. Antalffy György: *Niccolò Machiavelli politikatudományi tanításának lényegéről.* (Szeged, 1982) 81 l.

Fasc. 2. Molnár Imre: *Fejezetek a klasszikus kori locatio conductio köréből.* (Szeged, 1982) 97 l.

Fasc. 3. Papp Ignác: *Az egyén és a jog viszonyáról.* (Szeged, 1982) 19 l.

Fasc. 4. Ruszoly József: *A népképviselői önkormányzat szegedi történetéhez (1848—1871).* (Szeged, 1982) 64 l.

Fasc. 5. Tóth Árpád: *A statárium és az ostromállapot szabályozása 1848-tól a kiegyezésig.* (Szeged, 1982) 37 l.